

BIHARI NAGY ÉVA –
BARTHA ELEK – KEMÉNYFI RÓBERT

Műveltség és hagyomány

DEBRECENI EGYETEM
TANÁRKÉPZÉSI KÖZPONT

Műveltség és hagyomány
Hon- és népismeret pedagógus továbbképzés

BIHARI NAGY ÉVA
BARTHA ELEK
KEMÉNYFI RÓBERT

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2015

Szaktárnet-könyvek 12.

Sorozatszerkesztő:

Maticsák Sándor

Készült

a SZAKTÁRNET (TÁMOP-4.1.2.B.2-13/1-2013-0009)
pályázat keretében

Technikai szerkesztő:

Maticsák Sándor

Borítóterv:

Nagy Tünde

ISBN 978 963 473 846 6

© A szerzők

© Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is.

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Készült a Kapitális Nyomdában, 2015-ben.

TARTALOM

Bevezetés.....	3
1. Folklorisztika	
1.1. Szokások – hagyományismeret (az emberi élet fordulói)	8
1.2. Szokások – hagyományismeret (ünnepek, jeles napok)	10
1.3. Napjaink folklórja (szövegfolklorisztika)	13
1.4. Tér és szakralitás (megszentelt idő-tér, szakrális épületek)	16
1.5. Vallás és etnikum	26
1.6. Vallásantropológia (vallásos képzetek, népi vallásosság)	39
2. Anyagi kultúra	
2.1. Mesterségek.....	44
2.2. Gazdaságantropológia (hagyományos állattartás, földművelés – innováció)	50
2.3. Tárgyalkotó népművészet	52
2.4. Népművészet – iparművészet	56
2.5. Díszítőművészet (szimbólumok, motívumok, jelképek)	60
3. Régiók és kultúrák	
3.1. Tér – térszerkesztés – térképek	63
3.2. Kulturális régiók (etnikai csoport, etnikum térbeli megjelenítése).....	66
3.3. Néprajzi kutatás (kutatásmódszertan)	69
4. Kulturális örökségelemek	
4.1. Ízek és értékek (hagyományos táplálkozás – gasztronómia az ünnepeken és a hétköznapiakban)	71
4.2. Szellemi kulturális örökségelemek (hungarikumok)	77
4.3. Épített örökségünk (műtárgyak és műemlékek, népi építészet)	81
4.4. Múzeumpedagógia (A múzeumlátogatás előkészítése – a hagyománytisztelő és -éltető szemléletmód kialakításának módszerei és lehetőségei)	83
4.5. Néprajz és média (fotók, videók, archív felvételek)	85

Bevezetés

Bihari Nagy Éva

A néphagyomány az általános emberi értékek hordozója, ezért ismerete az általános műveltséghez is szükséges. *A képzés célja:* Olyan etnográfusi és pedagógiai ismeretekkel rendelkező tanárok továbbképzése, akik képesek a néprajz szakterületének oktatására a magyar közoktatásban és a tanárképzésben. Kinek ajánljuk a képzést. Elsősorban minden olyan pedagógusnak aki a magyar kultúra oktatásával, iskolai tanóra keretében és tanórán kívül foglalkozik. További az eredeti szakképzettséghez kapcsolódó ismeretek nyújtása (etnográfus, muzeológus, kulturális antropológus... stb.) és a jelen törvények megfogalmazása miatt magyar, történelem, ének-zene, rajz, földrajz stb. tanárnak. A hon- és népismeret tartalmazza népünk kulturális örökségére leginkább jellemző sajátosságokat, nemzeti kultúránk nagy múltú elemeit, a magyar néphagyományt. Lehetőséget biztosít az élményszerű egyéni és közösségi tevékenységeknek a lakóhely, a szülőföld, a nemzeti értékek megismeréséhez. Segít az egyéni, közösségi értékek eligazodásában, elfogadásában és új értékek kialakításában. Alapot ad a különböző műveltségi területekhez és csökkenti a különböző tantárgyak távolságát.

A nemzedékeken át létrehozott közösségi hagyomány összeköt a múlttal és segít eligazodni a jelenben. A felhalmozódott élettapasztalata a leg egyszerűbb, és éppen ezért a legfontosabb mindennapi kérdésekre ad, adhat gyakorlati választ.

A hon- és népismeret tantárgy és a tantárgyat oktató megalapozza a tanulók és tanár-pedagógus nemzeti önismeretét, nemzettudatát. Nemcsak a tanulóban, a pedagógusban is tudatosítani kell, hogy, először minden népnek a saját hagyományát, nemzeti értékeit kell megismernie azután másokét, azért hogy a különböző kapcsolatokat (interetnikus) és összefüggéseket, kölcsönhatások rendszerét közvetíteni tudja és meg is érthesse. A pedagógus továbbképzés egyik fontos célja hogy ösztönözze a már gyakorló tanárokat az egész magyar nyelvterület hagyományainak, kulturális örökségének (tárgyi, épített és szellemi) emlékeinek felfedezésére.

A tanítás során – pedagógiai és néprajzi szempontok szerint kiválasztott hon- és népismereti, néprajzi forrásanyagok felhasználásával –, minél

több lehetőséget kell teremteni a néphagyományok élményszerű megismerésére, melyre a közoktatásban egyre nagyobb lehetőség nyílik.

A pedagógus továbbképzés fontos célkitűzése, hogy a gyakorló tanárok merjenek törekedni a tanórán (nem csak iskolán kívüli formában) a tanulók cselekvő és alkotó részvételét alkalmazni a hon- és népismeret tanulás során, hogy az érzékelésen, észlelésen, élményeken keresztül jussanak el az elvontabb ismeretekig, az összefüggések meglátásáig.

A képzés célja

Olyan néprajzi alapismeretek és gyakorlati készségek átadása, amelyekre az iskolai hon- és népismeret (népművészet, kulturális örökség) tanítása során a pedagógusoknak szükségük van. Az alkalmazott néprajz, új módszereinek megismertetése; szervezési, gyakorlati ismeretek átadása arra vonatkozóan, hogyan lehet a témaköröket komplexen beilleszteni a kerettantervbe, hogy lehet a netes generáció és paraszti kultúra között „hidat” létrehozni.

A hon- és népismeret tantárgy élményszerű tanítási módszereinek (konkrét példákon keresztül) elsajátítása annak érdekében, hogy a pedagógus megismertesse a népi kultúrát, valamint kialakítsa a tanulóknál a saját környezetük behatóbb megismerésének igényét.

A képzés tematikája magába foglalja a hon- és népismeret (néprajz) a NAT és a kerettantervben megfogalmazott elvárásokon túl a modern és korszerű módszereket és irányzatokat, a paraszti kultúrát, a népművészetet, a nemzeti hagyományokat, a kulturális örökségelemeket oktatók számára.

A néphagyományok iránti érdeklődés felkeltésével segítsük elő az olyan pedagógusi (de tanulói) magatartás kialakítását, amelynek lényeges eleme a hagyomány, mint érték tisztelete.

A 2001/2002-es tanévben bevezetett hon- és népismeret modul előzményeit a NAT Ember és társadalom műveltségi területei között fedezhetjük fel. A 18 órás **modul** a 19. század végi, 20. század eleji magyarországi parasztság életét mutatja be.

A pedagógusnak legfontosabb feladata – és a továbbképzés erre készíti fel –, hogy az életkori sajátosságokat figyelembe véve a hagyományokat (ünnepeket, szokásokat stb.) a legújabb és legsokoldalúbb szemléltetéssel mutassa be (több tájházat, szabadtéri néprajzi múzeumot, szakirodalmat, képanyagot bemutatva).

A **hagyományismeret** tanításának fő célja, hogy a **hagyományos paraszti értékrendet**, az erre épülő kultúrát mutassa be a pedagógus a legújabb generációnak. Nem könnyű feladat a 21. század elején élő – különösen a nagyvárosi – (netes, digitális nemzedék) fiatalok számára, mivel ezek az ismeretek már gyakran időszerűtlen és nehezen érthetőek.

Közvetlen környezetünk, saját kultúránk megismerése mellett fontos a **különböző szokással rendelkező nemzetiségek, kisebbségek** műveltségét, műveltségelemeit is bemutatni.

A továbbképzés során tudatosan a képzésen résztvevőkben a más tárgyakkal való kulcskompetenciák érvényesülésének lehetősége. Mint például az anyanyelvnél a magyar nyelv használata; matematikánál az idő fogalma, időszámítás, a hagyományos gazdálkodási formák és új módszerek a vállalkozási kompetenciát erősíthetik stb.

A képzés célja olyan pedagógus szakemberek képzése, akik a megszerzett ismereteik birtokában tájékozottak a néprajz (nemzeti hagyományok, a kulturális örökség), a hon- és népismeret több ágában. Megismerik hon- és népismeret (néprajz) tanításának korszerű, újszerű módszereit és eszközeit, képesek ezeket, a közoktatás minden területén továbbadni, illetve képesek a tanulók, diákok, vagy tanulócsoportok, iskolai közösségek megismerése és fejlesztése érdekében alkalmazni és használni.

A továbbképzést végzők ismerik:

- a néprajz (folklorisztika, anyagi kultúra, kulturális örökség) történetét és meghatározó elméleti nézőpontjait,
- sajátos helyzetét a tantervi tartalmak között,
- a néprajzi tartalmakat az iskolákban a NAT előtt és után,
- a néprajz területeit,
- a néprajzi adatok feldolgozásának, kezelésének szakmai-etikai szabályait,
- a szakmai önképzést az eredményes kommunikáció módszereit,

A továbbképzésben részt vettek alkalmasak:

- a néphagyomány oktatásában alkalmazott gyakorlati módszerek, elemző és beavatkozó eljárások használatára,
- hagyományörző, folklór programok önálló tervezésére,
- néprajz, hon- és népismeret önálló oktatására, olyan képzési, nevelési intézményben, ahol megfelelő munka folyik,

- a hon- és népismereti sajtóságok szakszerű alkalmazására,
- új eredmények követésére.

A továbbképzés célja a pedagógusok és oktatók szakmai kompetenciáinak fejlesztése, az oktatás legújabb szakmódszertani és a néprajztudomány tudományos és gyakorlati eredményeinek átadása révén. A továbbképzés során az alkalmazott néprajz, illetve az új tudományos eredmények gyakorlatba történő átültetésének lehetőségeit mutatjuk be biztosítva ezzel azok mindennapi pedagógiában történő alkalmazását.

A régióban (Észak-kelet; Dél-Magyarország) egyedülállóan több mint egy évtizede eredményesen folyik a hagyományokat közintézményekben oktatni tudó pedagógusok képzése. Bár az ország több régiójában van szakemberképzés, de itt a tiszántúli régióban, Debrecen az, amely megfelelő szakember, gyakorló és bázisiskolával rendelkezik, így válhatott a néprajztanár, hon- és népismeret tanár, hagyományokat oktató pedagógus képzés szakembert biztosító központjává.

A továbbképzés beindításának egyik fontos oka, hogy a kulturális turizmus kapcsolatrendszere, a turisztikai környezet, határokon átívelő kulturális és turisztikai együttműködést kíván.

A kulturális utazás motivációja az épített örökség (kastélyok, várak, műemlékek stb.) látogatása, melyek érdekes (élményszerű) bemutatást igényelnek. Az általános környezeti adottság után a kulturális örökség befolyásolja az utazásokat. Egyre fontosabb főleg Európában a hagyományos kulturális célpontok mellett az egyre vonzóbb, egyedi különleges vonzerő. A városokban található épített örökség mellett a hozzájuk kapcsolódó szellemi örökség és az ezekhez kapcsolódó életstílus, életvitel. Tehát kulturális és egy turisztikai termékek komplex kínálatára növekvő fogyasztói igény jelentkezik, melyre nincs képzett szakember. A gyorsan változó piaci, fogyasztói igények követése, hozzájuk való alkalmazkodás folyamatos tájékozódást és képzést igényel. Ebből adódóan a szakirány iránt várhatóan egyre nagyobb igény fog mutatkozni.

A kulturális turizmusra mindig is jellemző az utazás élmény-jellege. A kultúra (szellemi anyagi) iránti igény napjainkban válik egyre komplexebbé, amely élményeken keresztül kívánja bemutatni a kulturális örökséget.

A hon- és népismeret pedagógusképzés időszerű, mert valódi nemzetközi jelentősége attraktív, egyre több a tematikus útvonal (fesztiváltúra,

zarándoklat stb.), vallási élettel kapcsolatos látnivalók, fesztiválok, gasztronómiai sokszínűség (bortúra) stb.

A helyi kulturális turisztikai értékek megjelennek az iskolai oktatásban (helyi tantervekben). Hiszen a kulturális turizmus olyan kulturális gazdasági ágazat, mely a nemzetközi piaci körülmények között is potenciális jövedelemtermelő képességgel rendelkeik. Hatással van a hátrányos helyzetű területekre, beintegrálódik, felzárkózást és életminőség-javítást eredményezhet.

A képzést elvégző szakemberek hosszú távon a helyi, térségi, nemzeti identitás erősítésében vesznek részt és a határokon átnyúló kapcsolatokat építenek.

A kurzus célja, korszerű etnográfiai, folklorisztikai és honismereti tudással rendelkező pedagógusok képzése, akik ismereteiket az iskolai munkában, a tantárgyi programok készítésében, saját szaktárgyaik oktatásában szakkörök vezetésében, hagyományos tantárgyakhoz nem köthető néprajzi foglalkozásokon tudják hasznosítani.

Követelmény: A résztvevők képesek saját településük, lakóhelyük helytörténeti gyűjteményeit, hagyományápoló rendezvényeit szakszerűen kezelni, irányítani. Képes legyen helyesen értelmezni a népi kultúrát a nemzeti kultúrán belül. Képes legyen a nemzeti, regionális és helyi identitás formálására. Legyen tisztában a néprajz tanítás problematikájával. Ismerje, az adott környezet sajátosságait, és tudja azt a saját oktatási tevékenységében alkalmazni.

Az országban az első, tudatosan, koncepcióval, hosszú távú célokat, igényeket szem előtt tartó néprajzi tanárképzési program, amelynek törekvése az, hogy a magyar általános és középiskolák számára modern néprajzi ismereteket közvetíteni képes tanárokat képezzen ki.

A képzés során a résztvevőben tudatosulni kell, hogy a népi kultúra tartalmainak közvetítése (magának a kultúrának a tanítása) nem történhet a hagyományos tantárgyakéval analóg módon. Látniuk kell a néprajzi ismeretek feldolgozásának iskolai feltételrendszerét, a tanulási folyamat szervezésének korosztályi kötöttségeit, a különféle módszerek alkalmazásának előnyeit.

A továbbképzés során részletesen foglalkozunk a magyar néprajz részterületeivel (folklor, kulturális régiók, gazdálkodás, táplálkozás népszokások, népművészet stb.)

1.

FOLKLORISZTIKA

1.1. Szokások – hagyományismeret (az emberi élet fordulói)

Bihari Nagy Éva

A tantárgy célja azoknak a folklórjelenségeknek a bemutatása, amelyek az ember társadalmi érintkezéseit, a társadalom egyéni és közösségi megnyilvánulásait kísérik. A hagyományban élő ember nemcsak a szoros környezetével alakított ki kiegyensúlyozott kapcsolatot, hanem egymás (ember-ember) között is és közösségen belüli és kívüli normarendszert is kiépített. Ez az íratlan értékrendszer szabályozta a viselkedési formákat és a mindennapi életet. Egy közösség (lokális társadalom) teljes jogú tagja csak az lehetett, aki ezeket a normákat elfogadta, alkalmazta és a mindennapi, valamint az ünnepnapokat ennek tükrében élte meg. A normarendszer által előírt szabályokat, amely befolyásolta a közösségi szokásokat az életkor szerint (korosztályokként – amely a 21. századra eltolódtak) kialakult korcsoportokban tanulták és gyakorolták a paraszti kultúrában.

A témakör általános kérdései között az előadás figyelmet szentel Arnold van Gennep és Victor Turner teóriáinak, valamint az etnológiai kutatások ide vonatkozó adatainak. Valamennyi jelenségnél figyelemmel kell kísérni a korábbi évszázadok hagyományai mellett a 20 és 21. századi életforma változásait, napjaink átmeneti rítusait és szokás-természetű társadalmi megnyilvánulásait.

Az ünnepek megélése a paraszti kultúrában és napjainkban. Az emberi élet kisebb-nagyobb eseményeinek megünneplése, szervezési formái alkalmi és a hozzá kapcsolódó tárgyak. A kerettantervnek megfelelően különösen kiemelve az emberi életének három nagy fordulóját; a születés, a házasság és a halál gazdag szokásvilággal övezett időszakát. Életünk három nagy fordulójához a magyar nyelv és irodalom órákon tanult versek, mesék kapcsolatot képezhetnek (napjaink) a modern világ és a népszokások között. (A házasodással kapcsolatos fogalmak sokszor előfordulnak az óvodai, és alsó tagozatban de a 3-4. osztályos dalanyagban pl. „Tavaszi szél, „Most viszik”, „Tücsöklakodalom”.) A szépirodalmi művek feldolgozását, néprajzi, hon- és népismereti tényekkel, ismeretanyaggal lehet kiegészíteni.

Az életünk fordulóihoz kapcsolódó rítusok – események, éppen úgy, mint a paraszti kultúrában – jelentős szerepet töltenek be a közösség életében. A fennmaradó (fennmaradt) ünnepek, szokáselemek, megemlékezések az emlékezetben (családi fényképekkel előhívhatóak – néprajzi gyűjtés) és a jelen korba is átvezethető a kulcsfogalmak tisztázásával (pl.: anyakönyv, keresztelő, vőfély, temető, tor, kopjafa, sírkő stb.).

Az átalakult avatási szokásokat összehasonlítva a jelen kori tanulók beavatási szokásaival (netes generációval), amely az emberi élet fordulójának továbbra is része, érdemes tárgyalni. (Módszere: beszélgetés, filmvetítés, irodalmi anyag feldolgozása stb.) Az átmeneti rítusok szerepe napjainkban.

Újraértelmezett, felelevenített ragaszkodás (születési, házassági, lakodalmi, temetkezési szokások stb.) a szokásokban. A téma kompetenciafejlesztés bő tárházát nyújtja és a tanítási módszerek régi/új variálását teszi lehetővé. Ilyen például a látogatás egy templomba (anyakönyv megtekintése, vagy keresztnevek gyűjtése – régi és új – azok elemzése). Esküvő szokások változása összehasonlítások filmvetés alapján, ajándékozási szokások változásának bemutatása, a menyasszony öltözésének viseleti darabjaiban bekövetkezett változások – akár saját „néprajzi” gyűjtés alapján. Az emberi élet végén is a változások bemutatásával lehet a leglátványosabban és legérthetőbben bemutatni paraszti kultúra elemeit. A jelképek, motívumok magyarázata (női-férfi fejfa, kor jelölése, színek, illetve a temetéssel kapcsolat új módszerek, lehetőségek ismerete (gyémánttemetés, ürtemetés, ökotemetés stb.). A múlt hagyományainak nagy része a vallási ünnepekhez kapcsolódik, ennek feldolgozásához elengedhetetlen a valásnéprajz alapfogalmait tisztázni.

A kialakult új hangsúlyossá vált ünnepek (ballagás, szalagavató, gólyabál stb.) szerepe az életünkben, hogyan kapcsolódik a hagyományokhoz? Ezek feldolgozásához legcélravezetőbb a nyílt közvetlen beszélgetés, élménybeszámolók alapján lehet a régi szokásokat és hagyományokat legjobban, eredményesen feldolgozni.

Az életünk kiemelt eseményeiben a kulturális sokszínűség keveredéséből adódó új rítusok beépülnek és részben átalakítják az emberi élet fordulóját. Az egyén és a családi ünnepek kibővülnek, a generációs különbségek felerősödnek, a technikai fejlődés hatása minden egyes kulturális elemre rányomja bélyegét (párvalasztási szokások, ismerkedési helyek és alkalmak, jegyajándék, lakodalom, temetkezés stb.).

A legtöbb tantárgy biztosít teret, keretet, hogy a nemzeti örökséget erősíthessük, mivel mind a pedagógus, mind pedig a tanuló érzékeli az életünkre gyakorolt fontosságát. A tanulók életkori sajátossága, hogy nemcsak a magyar, hanem a környező népek, sőt (a kulturális falak leomlásával, a digitális környezet hatására) más népek, népcsoportok értékeinek és eredményeinek megismerésére és elfogadására is készek, összehasonlítva a saját környezetük megszokott rítusaival.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Arnold van Gennep (2007):** Átmeneti rítusok. Kultúrák keresztútján 9. MTA Néprajzi Kutatóintézete PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan.
- Bakó F. (1987):** Palócföldi lakodalom. Budapest.
- Balassa I. (1989):** Magyar falvak temetői. Budapest.
- T. Bereczki I. (szerk.) (1995):** Gyermekvilág a régi magyar falun I–II. Szolnok
- Bodnár L. (2009):** Lakodalmak a Kárpát-medencében. Hn. Bodnár és Társa Geográfus Bt.
- Bodrogi T. (1997):** Mesterségek, társadalmak születése. Budapest 344–389.
- Fejős Z. (1979):** Az átmeneti rítusok. Ethnographia XC. 1979. 406–414.
- Kunt E. (2003):** Utolsó átváltozás. Budapest.
- Magyar Néprajz, VII. kötet** (Kaprocs Márta: A születés és kisgyermekkor szokásai; Györgyi Erzsébet: A házasságkötés szokásai; Kunt Ernő: Temetkezési szokások) 7–101.
- Novák L. – Ujváry Z. (szerk.) (1983):** Lakodalom. Folklor és etnográfia 9. Debrecen.
- Sumner, W. G. (1978):** Népszokások. Budapest.
- Tárkány Szűcs E. (1981):** Magyar jogi népszokások. Budapest.
- Tátrai Zs. (1994):** Leányélet. Budapest.

1.2. Szokások – hagyományismeret (ünnepek, jeles napok)

Bihari Nagy Éva

Az előadás célja, hogy átfogó ismereteket adjon a szokások, szokás-folklór, általános vonásairól, a szokáskutatás terminológiájáról és fő kérdéseiről, valamint, hogy megismertesse a magyar és az európai szokáshagyomány, tradícióinak legfontosabb sajátosságait. A népszokások a néprajz, ezen belül folklorisztika egyik nagy területe. Az ünnepi szokások ismertetése során hangsúlyt kap az egyes ünnepek eredete, keresztény tartalma és a hiedelemvilág (vallás) kapcsolata. A népszokások, napjaink ünnepei, valamint a paraszti ünnepi kultúra csak úgy érthető meg, ha ismerjük azokat a kereket, életkörülményeket, amelyekben maguk az ünnepek lezajlottak.

Az előadás további célja, hogy bemutassa azokat a folklór jelenségeket, amelyek az ember társadalmi érintkezéseit, a társadalom egyéni és közösségi megnyilvánulásait kísérik. Az előadás szorosan a kerettantervhez igazodva tárgyalja az ünnep fogalmát a paraszti kultúrában és a 21. században, kitér az hétköznapi életritmus megváltozására, a napi munka és az ünnepi tevékenység kapcsolatára. Az ünnep, mint különleges időszak az emberek életében kiteljesedik az egyházi és a nemzeti ünnepekkel, illetve a 21. században más népektől átvett jeles alkalmakkal, fogadott ünnepekkel. Így a kalendáris ünnepeket: karácsonyi ünnepkör, farsang, húsvét, pünkösd, a nyári napforduló, a gazdasági év ünnepit és természetesen a naptári ünnepeket érinti az előadás. A kulturális falak leomlása az ünnepeink változását, átalakulását is maga után vonta. A kulturális sokszínűség folyamatosan megfigyelhető. Hogyan alakulnak ünnepeink, mi határozta meg a paraszti kultúrában az ünnepek rendjét, mi változott a 21. századra:

- az eredeti ünnepet a legarchaikusabb módon ünnepeljük,
- a régi ünnep felelevenített formában (óvodában, iskolában divattá vált a jeles napok megünneplése, eljátszása sajnos sokszor csak a külsőségekre helyezve a hangsúlyt, gyakran a szokásanyag nem hiteles és más szokáselemekkel keverednek, illetve külön figyelmet

kellene fordítani az ünnep időbeliségére (pl. a böjtben az iskolai rendezvényként se legyen farsang stb.).

- a régi ünnep új formában,
- a régi ünnep csak bizonyos elemeiben archaikus,
- a régi keveredik az újjal,
- új ünnepeket ünneplünk,
- új ünnepek hozzákapcsolása a régihez.

A jeles napokat, fogadott ünnepeket, emléknapokat újabb és újabb hatások érik:

- kulturális környezet (ünnep a családban, közösségben, diaszporában stb.),
- az összetartozók közötti távolság,
- média (TV, rádió); tömegkulturális szokás,
- írott sajtó,
- digitális eszközök (internet, skype, telefon stb.).

Az ünnepek, szokások élete (előkészület, létrejön, megéljük/átéljük, lezárul, emlékezünk/visszaemlékezünk rá – képek, videó, blog, újrászervezzük). A különböző ünnepek szerveződésének pontjai:

- az ünnep megnyilvánulási módjai,
- az ünnep kellékei,
- az ünnep formája,
- az ünnep változásai.

Magának az ünnepnek a megjelenési formája rendkívül sokféle. Az ünnephez tartozó szövegek is rendkívül nagy változatosságot mutatnak, amely a nyelvi kompetencia fejlesztését segíti a tanórákon (pl.: jókívánások, köszöntők – akár kis memoriterek is lehetnek; rögtönzött vagy kötött szövegű dramatikus játék stb.). Az ünnep általános jellemzője a 21. században is, akárcsak a paraszti kultúrában, a zene megjelenése. Minden ünnepnek megvan a saját zenei repertoárja (pl.: karácsonyi énekek régi és új egyaránt; énekelt versek). Az előadás tárgyalja az ünnephez kapcsolódó tárgyakat, amelyeknek napjainkban is megvannak a kiemelt szerepük pl.: adventi koszorú, karácsonyfa vagy a hímes tojás stb.). Fontos elkülönítő szerepe van az ételeknek, amely a hétköznaptól a „megszentelt időt” jól elválasztja.

Az ünnepeink világában a szabályozó funkciók éppen úgy, mint az ember egész életében megnyilvánulnak. Ezek a szokások a környezetünkkel szorosan összefüggnek, különböző szimbolikus jegyekkel töltődnek fel, melynek társadalmi kihatásai vannak (lásd Verebélyi 2005).

Az ünnepi cselekvések térben és időn behatárolhatók. Az ember életében váltakozva van jelen és jól elkülöníthetők ezek a változó miliő, mindennapi és ünnepi szokásokra. „Az ünnepiség kifejezésének eszközei olyan jellemzők, amelyek változatai megjelennek a falusi búcsúban és a mai fesztiválokon egyaránt” (Verebélyi 2005).

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

Bálint S. (1976): Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest.

Balázs G. (szerk.) (2008): A magyar reneszánsz stylus. Budapest. 103–121.

Fejős Z. (szerk.) (2000): A megfoghatatlan idő. Budapest.

Keményfi R. (2005): Táji adottság – temetkezési forma – építészeti örökség 2. In: T. Bereczki I, Sári Zs. (szerk.), A népi építészet, a lakáskultúra és az életmód változásai a 19–20. században: Tanulmányok a Dél-Dunántúlról és Észak-Magyarországról. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2005. 233–244.

Kerényi Gy. (1982): Magyar énekes népszokások. Budapest.

Nagy O. (1989): A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák. Budapest.

Nora, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. Aetas 3. 147–157.

Verebélyi K. (2006): Minden napok – jeles napok. Timp Kiadó, Budapest.

Verebélyi K. (2005): Szokásvilág. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék (Studia Folkloristica et Ethnographica 46.) Debrecen.é

Voigt V. (1974): Tegnap ma és holnap a magyar folklórban. Ethnographia, LXXXIX, 604–631.

1.3. Napjaink folklórja (szövegfolklorisztika)

Bihari Nagy Éva

A népköltészeti alkotások tradicionálisan anyagát képezik a magyar nyelv és irodalom tantárgynak. Feldolgozásuk elsősorban esztétikai szempontok szerint történik. Bővíthető az információs kör a néprajzi szempontokkal, ahogy azt már néhány tankönyv, illetve szerző meg is tette (Németh Ervin).

Az előadás célja, hogy átfogó ismereteket adjon a szokások, szokásfolklor, szövegfolklor (mese, népballada, monda, dramatikus játékok, és a 21. századi legújabb műfajok) megjelenéséről általános vonásairól, a szokáskutatás terminológiájáról és fő kérdéseiről, valamint, hogy megismertesse a magyar és az európai tradíciót, a szájhagyományozódás legfontosabb sajátosságait. A különböző műfajok és ünnepi szokások ismertetése során hangsúlyt kap az egyes ünnepekhez kapcsolódó szövegek variálódása, változása. Az előadás célja, hogy a népköltészet, a monda, a népballada, a mese, a népdal és más kisepikai műfaj fő jellemzőin és kutatásuk történetének bemutatásán keresztül megismertesse a résztvevőkkel a magyar népköltészeti műfajok legfontosabb vonásait, az egyes típusokat. A tanórai irodalom és a néprajz témakörén belül a népköltészet összekapcsolása elősegíti a tanulók műelemzésének aktivizálását is (pl.: néprajzi vonatkozások Arany János: Családi kör, Petőfi Sándor: János vitéz mese tekintetében – Csali mese, Fehérérlófia vagy szólás, közmondás, jelentésmagyarázat tekintetében – „törököt fogott” magyarázata stb.).

A folklór alkotások bemutatása során érdemes minél több szöveg memorizáltatása. A pedagógusoknak érdemes külön figyelmet szentelni a gyermekfolklor körébe tartozó mikroszövegekre (aprósöveg – sorolók, köszöntők, proverbiumok – a kommunikációs technikákban való jártasságokat növel; mondókák, felelgetős. A találós kérdések alkalmazása az órákon a mentális képességek aktivizálását is kiválthatja, valamint a benne rejlő humor és motivációs hatása is kimagasló érték lehet az órákon. Érdemes a pedagógusnak a különböző frazeológiai gyűjteményeket kiegészíteni a jelen generáció verbális szókészletével és logikai fejlődésével. Ezeknek a gyermeki személyiség és képességfejlesztés folyamatában

betöltött szerepét kiemelten érdemes kezelni. A folklórszövegek mondogatása, ízeletése a ritmusérzék fejlesztésén túl alapvető fontosságú a fonológiai tudatosság megalapozásában is.

A néprajzi ismeretek egyik alapvető sajátossága a különbségek felismerése, regisztrálása, meghatározása és tudatosítása. A szövegfolklorisztikában is érdemes a néprajzi sajátosságokat alapul véve a különbségekre helyezni a hangsúlyt, amelyek a nyelvben, szokásokban, formákban, díszítményekben, tárgyakban, művészeti jelenségekben nyilvánul meg.

A szövegfolklorisztika az alkalmazott néprajz és a tantárgyakban (magyar, történelem, ének-zene) megjelenő időszzerű szövegek képezhetnek hidat a hagyományos kultúra régi és időtálló értékeinek megmentésére. Egy adott témához többirányú ismeret vélhetően (és a legtöbb tapasztalat ezt mutatja) érdeklődést vált ki.

Az előadás egyik fontos célja az európai népmese műfajának történeti, műfajelméleti, esztétikai szempontú bemutatása. A kispikái műfajok, mondák oktatásának során előtérben állnak a funkcionális kérdések, a monda és a hiedelemvilág kapcsolata. Fontos szerepet kapnak a monda átmeneti műfajai, az esztétikum határterületén lévő alkotások. A mondai műfaj általános jellemzői és a dramatikus játékok, melyek más közismereti órákon is előkerülnek, így a pedagógus képes megláttatni a paraszti, népi kultúra elemeit a folklór, irodalmi műfajokban.

A tematikához kapcsolódó fogalmak a kurzus felépítése:

- műfajok csoportosítás és meghatározás,
- közösség és egyén a népköltészetben,
- népköltési műfajok (szokásköltészet, életforduló ünnepeinek költészete,
- összehasonlító népmesekutató: komplett mesekorpuszok összevetése: egyéni, nemekre jellemző, területi, etnikai stb. jellegzetességek feltárása, az európai népmese műfajának történeti, műfajelméleti, esztétikai szempontú bemutatása. A kurzus során részletesen foglalkozunk a különböző meseteóriákkal, a mesekutató régebbi és legújabb irányzataival. Az előadások érintik a népmese nemzeti sajátosságait, foglalkoznak az Európán kívüli népek meséivel is.
- fogalmak jellemzői: monda, anekdota, ballada csoportosítás (Molnár Anna, Kádár Kata),
- népdal (alkalmi-közösségi líra,

- önéletírás, életrajzi elbeszélés, tematikus élményelbeszélés elemzése (Esettanulmány elemzése – saját gyűjtésen alapuló kutatás),
- közmondás, szólás,
- népszokásokhoz kapcsolódó szövegek (bohózat, színjáték, köszöntők),
- gyermekfolklor,
- archaikus népi imádságok, ráolvasás, siratóénekek,
- munkásfolklor (a modern információáramlás és a folklor válogatott jelenségeinek vizsgálata),
- tárgyak és folklor: tárgyegyüttesek által generált elbeszélések vizsgálata (Esettanulmány elemzése - saját gyűjtésen alapuló kutatás.)
- 21. századi szövegek netfolklor (web műfajok – netes műfajok: netirodalom, honlapok, blog, cset, skype, websorozatok, reklámszövegek, photoshopfolklor, feliratok, graffitik, hírfolklor, elektronikus kampányfolklor, véleményközlő műfajok, sms-folklor, sajtóban, interneten, mobil telefonokon stb. terjedő folkloriszövegek válogatott jelenségeinek vizsgálata.

Az első számú kommunikációs eszközzé váltak a digitális hordozók – e-folklor! Generációs különbségek áthidalása a hon- és népismeret órákon. A digitális szöveg, mint új kommunikációs formák és nyelvhasználat sajátosságai. A digitális műfajok elemzése során a résztvevők ismeretet kapnak arról, hogy az interneten megjelenő szövegek különböznek-e a hagyományos műfajoktól.

A korábbi hagyományos műfajok webes tulajdonságokkal egészülnek ki, átalakulnak, illetve teljesen új műfajok jelennek meg, melyeket a pedagógus beépíthet a tananyagba, mintaként használhatja.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

Balázs G. (2011): Sms-nyelv és –folklor. Budapest. Magyar Szemiotikai Társaság – Inter Nonprofit Kft. – PRAE.hu.

Balázs G. (2012): Az írásbeliség változásai. A nyelv egyetlen létforma – de több technológia. Napút 9 (3). 2007. 101–106. [Elektronikus elérhetősége: http://www.napkut.hu/naput_2007/2007_03/101.htm (utolsó megtekintés időpontja: 2012. 10. 3.)]

- Bartha E. (1995):** Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvakban I–II. Debrecen.
- Bausinger, H. (1983):** A folklorizmus fogalmához. *Ethnographia* 94. 434–440.
- Bausinger, H. (2004):** A néprajzi jelenkorkutatás elvei. In Fejős Z.–Frazon Zs. (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény. (MaDok füzetek, 2.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–17.*
- Bíró Z. (1987):** Egy új szempont esélyei. In Bíró Zoltán – Gagyi József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Kriterion, Bukarest, 1987, 26–48.* [Elektronikus elérhetősége: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf10981.pdf]
- Katona I. (1994):** Fejezetek a népköltészet köréből. Debrecen.
- Keszeg V. (szerk.) (1999):** Írás, írott kultúra, folklór. (KJNT Évkönyve, 7.) KJNT, Kolozsvár.
- Propp, V. J. (1995):** A mese morfológiája. Osiris-Századvég. Budapest.
- Rab Á. (2005):** Néprajz az információs társadalomban. In: Gulyás J. – Tóth A. (szerk.): *Mindenes gyűjtemény II. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára 357–369.* Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék. (Artes Populares 22.)
- Vargyas L. (főszerk.) (1988):** Magyar Néprajz V. (Népköltészet). Budapest, 102–771.
- Veszelszki Á. (2011)** Lájkolom! A Facebook-folklórról. In: Csiszár G.–Darvas A. (szerk.): *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére. 379–390.* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék
- Voigt V. (szerk.) (1988):** A magyar folklór. (Osiris Tankönyvek.) Osiris, Budapest.

1.4. Tér és szakralitás (megszentelt idő-tér, szakrális épületek)

Bartha Elek

A kultúra alapvetően térben és időben valósul meg. Kulturális örökségünk tárgyi és szellemi emlékei, amelyeknek a feltárását, megőrzését, újraértelmezését egyik fontos, központi feladataként vállalja a digitális bölcsészet, ugyancsak térben és időben jellemezhetőek. Ezek közé tartoznak a szakrális terek, tájkultúránk és építészetünk egyéb emlékei, de szélesebb értelemben e fogalomkörben ragadhatók meg a művészeti alkotások és a régészeti emlékek is. Mindezek megőrzése alapvető feladatunk, és erre korszerű lehetőséget nyújtanak a digitális módszerek: egyes emlékek fizikai állapotának változása mellett is állandóak maradhatnak.

A kurzus hangsúlyozottan interdiszciplináris jellegű: megismertet az egyes emlékek tér- és időbeli vonatkozásaival, átölelve a néprajzi, az építészeti, a vallási, a történelmi és a művészettörténeti ismereteket, amelyeket egy információtechnológiai szemlélet hatékony prezentációba ötvözi. A vizualitás központba állításával a sokrétű ismeretek egy nagyobb egész részeit képezhetik, így ez közvetlenül szolgálhatja az új tudományos látásmód és eredmények megszületését éppúgy, mint a szélesebb rétegeknek szóló ismeretterjesztést, végül a kulturális értékek megőrzését.

A kurzus többféle diszciplína kiemelkedő integrálását szolgálva vallási, néprajzi, építészeti, történelmi és művészettörténeti szempontú előadások egymásra épülő rendszerében valósul meg.

A vallásnéprajz a népi kultúra szinte egészét átfogó tudományterület, melynek alapos megismerésére a néprajzoktatásban elengedhetetlenül szükség van. Az általános műveltségből hiányzó vallási alapfogalmakat és terminológiát is itt kell megtanítani.

Az előadás folyamán lehetőség nyílik a népi vallásosság fogalomrendszerének tisztázására éppúgy, mint a vallásosság kultúraalkotó, alakító elemnek a funkcionális közösségteremtő, alakító és megtartó szerepének bemutatására, ezek értelmezésére. A kultúrtörténeti kitekintésen túl elsősorban a Kárpát-medence felekezeti és vallási hagyományrendszerének tudományos problémafelvetéseinek, és a néprajztudomány legújabb ered-

ményeinek bemutatása és a kiadott szakirodalmakon keresztül a tárgykör elsajátítása a cél.

Vallás és környezet

Ember és környezete kapcsolatának a tudományokat régóta foglalkoztató kérdései századunk társadalmi, technikai változásainak sodrában egyre újabb és mind drámaibb módon fogalmazódnak meg. Az emberiség létét, fennmaradását érintő, célul tűzött diszciplínák, társadalmi-politikai mozgalmak mellett egyidejűleg a társadalomtudományok legkülönbözőbb ágaiban is rendre felvetődnek, s ha nem is ennyire szembeűnő módon, de a történeti, társadalmi jelenségek új rétegeinek feltárását teszik lehetővé. Segítségükkel új, eddig jobbra ismeretlen vagy kevésbé ismert folyamatok, tendenciák, emberi magatartásformák kerülnek az érdeklődés homlokterébe, másrészt pedig már szinte teljesen feltárt jelenségek és problémák kapnak új megfogalmazást.

Az emberi kultúra tanulmányozásának szentelt tudománysszakok közül immár több évtizede foglalkozik ezzel a kulturális ökológia, de talán kevésbé tudatosan, kevésbé az alapkérdésekre koncentráva, mindamellet eredményeit tekintve hasonló nyomokon járva ezt az utat követte a huszadik század több más kutatója, tudományos irányzata is.

A kultúra más szféráihoz hasonlóan a vallás kutatása során is sikerült felfedni a környezeti meghatározottság nyomait. Az első ilyen próbálkozásoktól, a 18. század utolsó éveitől kezdve napjainkig számos oldaláról mutatkozott meg a kérdéskör; a térvallás, környezet-vallás hatásfolyamat felismerésének egyirányú szemléletmódjától az újabb vallásökológiai vagy komplex vallásföldrajzi vizsgálatokig.

A kulturális ökológiában gyakran megfogalmazódik, hogy a vallás, mint az ideológiai alrendszer része jelentős mértékben függ bizonyos külső tényezőktől, amelyek egyike a természeti környezet. A vallástudományokon belül külön irányatként is megjelenik az a felfogás, amely a különböző vallások kialakulásában nagy szerepet tulajdonít a környezetnek. A *vallásökológia* figyelmének középpontjában azok a vallási rendszerek állnak, amelyek szoros kapcsolatban voltak a természeti környezettel, amelyek annak közvetlen hatásait viselik magukon. Ökológiai környezeten alapvetően természeti környezetet értenek, olyan környezetet, amely a vallás egy működő modelljét a térben körülveszi. Az ökológiai irányzat így csak a vallás bizonyos típusaira alkalmazható, s kevésbé ígér eredmé-

nyeket az európai kereszténység másfél évezredének vagy az ipari társadalmak vallásainak kutatásában.

A környezet fogalmának kiszélesítésével azonban lehetővé válik, hogy a vallásökológiai szemléletmód által kínált új lehetőségeket ez utóbbi társadalmak vallásainak, elsősorban a kereszténységnek vizsgálata során is kihasználjuk. Mindehhez pedig nincs is szükség alapfogalmaink átértelmezésére.

Ökológiai rendszerként működik a vallás nemcsak a természeti környezettel, de a mesterséges, ember alkotta környezettel fennálló interakciójában is. És itt nemcsak a környezet mesterséges elemeire gondolhatunk, de ide tartozik az ideológiai környezet, amelynek a vallás részét – tekintélyes részét – alkotja, valamint a szociális-kulturális környezet, amely maga is ökológiai meghatározottságú, s amelyben a vallás minden körülmények között működik. Ezzel elvonatkoztatunk a hagyományos értelemben vett természeti környezet szűkebb, térbeli dimenziójától. De nem teljes a környezet fogalmköre, ha kihagyjuk belőle a *negyedik dimenzió, az idő* szegmentumait. Ahogyan a természeti és az ember alkotta mesterséges környezeti elemek a térben, a gazdasági, kulturális, szociális, ideológiai környezet a szellemi szféra síkján, a vallást körbefogó, annak megnyilvánulásait megelőző, kísérő, az élet más területein lejátszódó események az idő dimenziójában alkotnak aktív közeget a vallási rendszer működése számára.

Az előadás a vallásökológia fenti értelmezésén alapulva elemzi az európai keresztény népi vallásosság ökológiai rendszerként való működését, térbeli és időbeli környezeti beágyazódását. A valláson, népi vallásosságon belül kizárólag a vallásgyakorlással foglalkozó példákat soroljuk fel, elsősorban recens közép-európai adatok alapján. A távolabbi európai és más kontinensekről idézett anyag kiegészítésül szolgál egy-egy problémakör jobb megvilágításához. A térbeli és időbeli vallási ökoszisztémák szerkezetét több helyi vallásmodell alapján, esettanulmányok formájában érdemes követni.

A megszentelt idő – ünnepek és hétköznapiak

A népi vallásosság valamennyi formájára jellemző, hogy önálló jelentéssel rendelkező, egymásra épülő időbeli egységek sorozatából áll, amelynek alapját az időszámítás jelenti. Ezeknek az időbeli egységeknek szakrális tartalmukat tekintve önálló szerkezetük van, és az idő múlásával

szakadatlanul ismétlődnek. A hitélet időbeli tagolódása napok, hetek, évek, valamint emberi életutak egymást követő, meg-megújuló folyamatból áll, amelyeket időről időre – szabályosan és szabálytalan időközönként ismétlődve – egy-egy nevezetes esemény tesz emlékezetessé.

A hagyományos napi vallásgyakorlás időkerete a reggeli, déli és az esti imádkozás hármasságára épül. A reggeli, de még inkább az esti ima a paraszti társadalomban közös családi eseménynek számított. A napi imádkozási alkalmak közé tartozott az étkezések előtt és utáni fohász, a munkába indulás előtti könyörgés, a munka utáni hálaadás, és a nap folyamán rendszerességgel adódó, vallásos megnyilvánulásra készítő helyzetek. A napi vallásgyakorlás keretei között előfordulnak olyan események – szokások, szertartások –, amelyek nem ismétlődnek meg napról napra, csak hetente, esetleg ennél ritkább szabályos időközönként. Ezek a vallásgyakorlási formák nem a napi, hanem többnyire a heti vallásmodell vagy az egyházi kalendárium részei.

A hét további napjai közül önálló vallásos tartalommal rendelkezik a péntek, mint böjtös, bűnbánati nap. Gyakran kapcsolódik fogadott böjt a keddi, szerdai napokhoz. A keddi a katolikus hagyományban sokáig Szent Anna, később sokhelyütt Szent Antal tiszteletét őrizte, szerdai napokon Szent Józsefhez könyörögtek a család védelméért, a jó halálért. A csütörtöki napot a néphagyomány egyházi ihletésre az Oltáriszentség, a szombatot Szűz Mária tiszteletének szentelték. A szombat hagyományanyagát erősen befolyásolta az utána következő nap, a vasárnap. A délutántól érvényes munkatiltalom és helyenként a táplálkozási hagyomány a szombatot mintegy a vasárnap vigíliájává formálta.

Az egymást követő hétköznapok szakrális tartalma és szerkezete bizonyos eltérésektől eltekintve – például pénteki böjti napok – hasonló, a vasárnapok azonban önálló struktúrával és jelentéssel rendelkeznek. A vasárnap, azon belül a vasárnapi szentmise, istentisztelet vagy Szent Liturgia a hét liturgikus rendjének középpontjában áll. A fő istentiszteleti alkalmon való részvétel és a munkatiltalom évszázadokon át az egész vasárnap rendjét meghatározta. A misén, istentiszteleten való részvételhez hozzá tartozott a testi, lelki előkészület, az úrvacsora vagy szentáldozás előtti bűnbánat – a protestánsoknál bűnbánati hét –, böjt, a vasárnapi táplálkozás előmunkálatai, mindaz, ami az ünnepre való felkészüléshez általában szükséges (Szabó 1985. 349). Az egyház által előírt munkatiltalom a hagyomány szerint már szombat délutántól érvényben volt, és megfelelő

környezetet biztosított a vasárnap vallásos tartalmának kifejezésre juttatásához.

A vallásos élet időbeli tagolódásának legmagasabb naptári szintje az egyházi év, állandó és változó ünnepeivel, ünnepi ciklusaival, bőjti előkészületi időszakokkal egyházanként eltérő, de alapjaiban közös vonásokat mutató ünnepi hagyományokkal. A középkor folyamán a kötelező ünnepek száma meghaladta a félszázat. Később ez a szám jelentősen csökkent, különösen a protestáns felekezetek körében. A folklórban a kereszténység legnagyobb ünnepei két nagy ünnepi időszakba, a karácsonyi és a húsvét-pünkösdi ünnepkörbe rendeződve számos más eredetű és jelentésű ünnepet és jeles napot vonzottak hatókörükbe.

Az egyes ünnepek ünnepélyességi foka az egyházi liturgiában és a helyi néphagyományban betöltött helyük szerint változó, amit a vallásos közösségekben nagy biztonsággal jelez az istentiszteleti alkalmakon való részvétel aránya. A helyi közösségek számára kiemelkedő lehet az egyházi hagyományban esetleg kevésbé respektált ünnepek jelentősége, amennyiben azok fogadott ünnepek, vagy a helyi templomok patrónusai. A templomszentelés napját az evangélikus hagyomány is számon tartja, s a katolikus templombúcsúhoz hasonló külsőségek között ünnepli meg.

Az egyházi évnél szélesebb időegységet jelent az ember életútja, amelynek szakrális tartalmát, keretét a három nagy életfordulóhoz, a születéshez, a házassághoz és a halálhoz kapcsolódó vallásos néphagyományok jelentik. Ezek közül a keresztelek és a temetések a nagy számok törvénye alapján – határozatlan előfordulással, de éves szinten előre kalkulálható számban – az év vallásgyakorlási ciklusának keretébe illeszthetők. E két szokáskör passzív résztvevőit nem számítva, a gyülekezet számára a keresztelek és a temetések évről évre rendszeres és ünnepélyes vallásgyakorlási alkalmat jelentettek. Szórvány közösségekben, egyháziilag ellátatlan gyülekezetekben előfordul, hogy a temetés az egyetlen még fennmaradt, helyben elérhető közösségi szinten gyakorolt vallásgyakorlási forma. Jól illeszkednek az egyházi év keretei közé a vallási értelemben vett nagykorúvá válás rítusai, amelyek általában valamelyik ünnep idejére esnek. Az elsőáldozás, a konfirmáció időpontja sok helyen az áldozócsü-törtök, de más időpontok is előfordulnak.

Az emberi élet – mint a vallásosság időegysége – nemcsak ünnepekből, hanem a személye sors által meghatározott, változó szakrális tartalommal rendelkező életszakaszokból áll. A vallási szempontból egyik

legintenzívebb életkor az iskoláskor. Falusi iskoláinkban a 20. század közepéig a gyermekek vallási élete az iskola és a közösség állandó kontrollja alatt állt, amely megkövetelte a rendszeres vallásgyakorlást. Református gyülekezetekben az elmúlt évszázadokban nem volt ritka, hogy iskola híján az oktatási időt teljes egészében a káté tanítása töltötte ki (Ilyés 1941: 73.). A 2. világháborút követő évtizedekben az iskola szerepe fordított előjelet kapott, s inkább gátjává, mint ösztönzőjévé vált a gyermekek vallásosságának. A közösségi normák erősödését hozta a személyes vallásosságban a házasságkötés, a családalapítás, az idős kor pedig a paraszti társadalomban újból intenzív vallásosságú életszakaszt jelentett. Elmélyültebb vallásosság jellemezte az emberi élet kritikus időszakait is, akár egyéni, akár közösségi szinten. Betegség idején, a nők terhességük alatt gyakran tartottak böjtöket, fohászkodtak állapotuk javulásáért, szerencsés szülésért, járultak a szentségekhez. Háborúk, természeti csapások idején az egész közösség vallási életében bekövetkeztek változások: új ájtatossági formák, fogadott ünnepek jelentek meg, fogadalmi szobrok, képek, keresztek, kápolnák készültek.

A szakrális tér

A magyar népi vallásosság valamennyi ismert formája térben és időben egyaránt pontosan meghatározott jelenség. A vallásosság térbeli meghatározottsága egy állandóan működésben lévő, egyidejűleg zajló kétirányú folyamat eredménye.

1. A táj, a természeti és a mesterséges környezet, a térnek az a darabja, amelyben a vallás egy működő modellje elhelyezkedik, hatással van a vallásosságra. Ez a hatás megmutatkozhat a vallási élet külső képén, megjelenhet szertartások, viselkedési módok formájában, de jelentkezhet a képzetek szintjén is. A természetett növényi kultúra például hozzájárult jellegzetes bortermelő vallásgyakorlási típusok létrejöttéhez, összefonódott a szőlőhegyi védőszentek kultuszával, de az egyes szentelmények anyaga, időpontja az éghajlati, növényföldrajzi viszonyoktól függően változhat (pálmászentelés, barkaszentelés stb.).

2. A másik oldalról a vallás a maga eszközeivel képes környezetét, a rendelkezésére álló teret a saját igényeinek megfelelően megváltoztatni. A szakrális célból emelt építmények, az istentiszteleti helyek, a vallásos képzetekben megjelenő táj-fogalom a hívő ember számára jelentést hordoz. A vallás megteremti és folyamatosan fenntartja, újratermeli azt a

környezetet, amely létezési feltételeit biztosítja. Katolikus vidékeinken ennek egyértelmű külső jelei vannak.

A szakrális tér külső jelek nélkül sem azonos azzal, ami a nem érintett, a vallásos hagyományt nem hordozó szemlélő számára megjelenik. A hívő ember a saját vallása által meghatározott *mentális térkép* szerint tájékozódik. Az őt körülvevő tér egyes elemei a vallást időről időre felidéznek számára, vallásos megnyilvánulásra készítetik. Vallásos jelentést kaphatnak a tér egyes pontjai, földrajzi helyek, a helyi vallásos mondahagyomány által szakralizált környezeti elemek. A szakrális építményeken jól lemérhető a vallásosság tájformáló erejének és a környezet vallásosságát befolyásoló hatásának mechanizmusa.

A tájban álló vallásos célú építmények – templomok, szobrok, képoszlopok, kápolnák, haranglábak, keresztek – a vallásosság több időbeli állapotában is szerepet játszanak. Egy templom építése, egy kereszt állítása a helyi vallásos élet fontos vállalkozása. Az elhatározásig, majd a megvalósításig vezető út bizonyos igényeket jelez, és képet ad egy időszak helyi vallásosságáról. Ugyanez a létesítmény később, felszentelése után már önálló tényezője lesz a vallásos életnek, szervező erővé lép elő a vallásgyakorlásban.

A *templom* a kultusz központja, a legfontosabb istentiszteleti alkalmon túl is maga az épület gyűjtőhelye a vallásos szertartásoknak, szokásoknak. Az emberi élet nagy eseményei a templomhoz kapcsolódtak: itt kereszteltek, eskettek, számos helyen innen temettek, s az épület vagy a templomkert korábban temetkezési helyül is szolgált. A népi vallásosságban mágikus szerepet is kapott, s mint a közösségi élet egyik központja, a helyi identitás fontos tényezőjévé vált. Profán célú alkalmazása során a templomépület vagy annak közvetlen környezete szolgálhatta a lakosság védelmét (erődtemplomok), az élelmiszer tartalékok biztonságos elhelyezését.

Az utak mentén álló *keresztek* szakrális rendeltetésükön túl szolgálhattak mágikus célokat, az év bizonyos napjain, búcsújárás alkalmával vagy akár a mindennapok során vallásos megnyilvánulásra: keresztvetésre, rövid fohász elmondására, imádkozásra készítették a mellettük elhaladókat, szertartások, egyéni és közösségi ájtatosságok (keresztúti ájtatosság stb.) színhelyei voltak. A keresztek állíthatták fogadalomból, háladásból, lehettek az egyéni vallásosság vagy a közösségi áhitat emlékei,

de vannak adatok falvak határát jelző vagy gonoszúzó célból emelt keresztkekre is. (Kunt 1979: 186–189; Tüskés 1980.)

A *harang* alkalmazása is hordozott magában mágikus és szakrális motívumokat. Szántóföldeken, szőlőskertekben sokfelé állítottak viharharangokat, amelyek azután vallásos események színhelyévé is váltak. A harangszó kijelölte a helyi vallási élet napi időkereteit, hírt adott a vallási élet eseményeiről, az istentiszteleti alkalmakról, halálesetekről, de szükség esetén tűzjelző, egyéb veszedelmekről hírt adó funkciói is voltak. A harangláb, mint önálló építmény, templommal nem rendelkező gyülekezetek hitéletének központja, istentiszteleti helye volt.

Az ember mindennapi életének legszűkebb környezete, a lakóház is hordozott vallásos jelentést. Külső díszítményei között nagy számban találunk vallásos jelképeket, a felekezeti hovatartozásra utaló szimbólumokat. A lakószoba kultikus tere, a *szentsarkok* kialakításában szerepet kaptak a vallás tárgyi kellékei: berendezett házioltárok, szentek képei, szentelmények, gyertyák, énekeskönyvek, családi bibliák, olajnyomatok. A kultikus tér gyakran szolgált vallásos szertartások (pl. házszentelés), családi imádságok helyszínéül.

A szakrális tér fogalma magában foglalja a vallásos események térszerkezetét is. Egy feltámadási körmenet, egy búzaszentelés, egy nagyobbji keresztjárás, de még egy egyszerű lourdes-i ájtatosság is saját térbeli struktúrával rendelkezik, amelynek megváltozása a szertartás egészére befolyással van. A szertartások térbeli szerkezete meghatározza az aktív és passzív résztvevők körét, az esemény súlyát, látványosságát. A szerkezet megváltoztatása döntő módon kihal a jelentésre, a szokás egészére, és egyes esetekben akár annak megszűnését is eredményezheti. A határ Szent Márk napi megáldását az ötvenes évektől sok helyen a hatóság megszüntette a körmenetek korlátozásával. A szokás így egyszerű templomi *búzaszenteléssé* redukálódott. Ugyanez lett a sorsa sok helyen a vízszentelésnek is. Mindkét esetben megállapítható, hogy a szokás a kényeszerű térbeli korlátozás révén sokat veszített vonzerejéből.

A szakrális tér fogalmának előzménye a *szakrális tájról* alkotott vallási néprajzi felfogás. A terminus német eredetije (Sakrallandschaft) egy-egy búcsújáróhely kisugárzási körzetét jelentette. Az újabb kutatások során a szakrális táj fogalmának jelentése az eredeti értelmezéshez képest kiszélesedett: a kultúrtáj egy típusát jelenti, magában foglalva a vallás és térbeli

környezete kölcsönhatásának valamennyi a tájban megmutatkozó megnyilvánulását.

Búcsúk, zarándokhelyek

A népi vallásosság egyik leglátványosabb, egyúttal legösszetettebb hagyománya a búcsújáróhelyekre, kegyhelyekre történő csoportos zarándoklat, a búcsújárás. Magyarországon a középkorban már kialakult a búcsújáróhelyek hálózata, amely a török uralom után szerveződött újjá, a barokk vallásosság idején tudott kiteljesedni. A búcsújáróhelyek többsége kutak, források, csodatévő szobrok, képek mellett alakult ki, amelyekhez a kegyhely élete során számos csodás történet, legenda kapcsolódott. Ezek a történetek részben a kegyhely kialakulását magyarázzák, részben az ott történt csodákat, csodás gyógyulásokat beszélnek el. A búcsújáróhelyek folklórához sajátos vallásos szokások tartoznak. Ezek közé tartoznak a búcsúkról hazavitt emléktárgyak, szentelmények, a *búcsúfia*, a *búcsúvásár*, az első búcsús fiatalok *búcsúkeresztése*, a kegyhelyen tartott leányvásárok, esküvők, az offerálás és még számos más szokáshagyomány. A búcsújáróhelyek vonzási körzetük alapján lehetnek helyi jelentőségűek, amelyeket csak néhány településről látogatnak, és lehetnek országos vagy nemzetközi kegyhelyek, amelyeket több száz kilométeres körzetből, esetleg még ennél is nagyobb távolságból keresnek fel a zarándokok. A középkortól kezdve vannak adataink a Magyarországról a Szentföldre és Európa jelentős zarándokhelyeire: Rómába, Santiago de Compostelába, Aachenbe történő zarándoklatokról. A magyarországi kegyhelyek közül az utóbbi egy-két évszázadban nagy látogatottságra tett szert többek között Máriapócs, Csíksomlyó, Mátraverebély-Szentkút, Mária-radna, Máriabesnyő, Máriagyúd, Csatka, Barka stb. A csoportos búcsújárás a történelmi körülmények következtében nemegyszer nemzeti zarándoklat jellegét öltötte (pl. Csíksomlyó), a 20. század utolsó harmadától pedig a búcsús turizmus a vallási élet és a turisztika egymást kiegészítő, vallásos és profán célokat egyaránt szolgáló vállalkozásává vált.

A megszentelt tér

A kultúra térbeliségének kérdése a magyar néprajzban nem ismeretlen. A vallásföldrajzi törekvések mellett (Vö. pl. Kecskeméti 1989) az utóbbi évtizedekben több folklór tárgyú tanulmány jelent meg, amelyek egyes

jelenségeket – többségükben szokásokat – megpróbáltak térben ábrázolni és elemezni. (Vö. pl.: Bárh 1980.) Ezek az ígéretes próbálkozások elsősorban a szemiotikai módszer alkalmazásának kísérleti eredményei voltak, de más munkákban is találkozunk a térbeli szemlélet érvényesülésével. (Niedermüller 1981; Voigt 1975, 1981; vö. még: Hall 1980.) A népi kultúra térbeliségének egyik alapvető formája, a térbeli tagoltság pedig módszertanilag is megfelelő megalapozást kapott: Barabás J. a kartográfiai módszer bemutatásakor a népelet számos jelenségét, köztük a vallást is vizsgálat alá vette (Barabás 1963). Kósa L. a térbeliséget annak fő komponensein keresztül, mint a táji jelleg hordozóinak összességét vizsgálja. Fontos szerepet tulajdonít a táj jellegének, egyensúlyának alakulásában az időtényezőnek is (Kósa 1990). Külön figyelmet érdemel Pócs É. kezdeményezése a komplex tér- és időszemlélet érvényesítésére a néphit-kutatásban (Pócs 1983).

A hagyományos vallási néprajz mind ez ideig nem élt a térbeli dimenzió feltárásának lehetőségével. Eredményeket inkább bizonyos részkérdések (pl. egyes vallásos objektumok stb.) kutatásában tud felmutatni. Az alábbiakban, legalábbis részben, igyekszem ezt a hiányt pótolni, s a vallást, a népi vallásosságot mint térbeli jelenséget és mint térbeli környezetével összhangban lévő rendszert bemutatni. A további kutatásokhoz pedig megpróbálok egyfajta elméleti-módszertani alapvetést adni, a legfontosabb tanulságokat megfelelő adatokkal, és ahol erre van lehetőség, esettanulmányokkal alá támasztani.

Mindenekelőtt azonban röviden szeretném felvázolni a vallás térbeli és környezeti aspektusának legfontosabb irányait, működési mechanizmusait és az ide vonatkozó tudományos elméletek főbb megállapításait. Ezek a következő folyamatokban és a hozzájuk kapcsolódó elméleti irányzatokban foglalhatók össze: 1. A vallás ökológiai integrációja, 2. a tér szakralizációja, 3. a vallás és a tér kölcsönhatása. Külön foglalkozom a tér vallási objektumainak szerepével. A további fejezetekben pedig a vallást mint a térben létező jelenséget vizsgálom, részint a vallásosság térbeli szerkezetének oldaláról, részint a térbeli tagolódás törvényszerűségeinek feltárásával.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Barabás J. (1963.):** Kartográfiai módszer a néprajzban. Budapest.
- Barna G (1993):** A búcsújáró magyarok. Szent István Társulat: Bp. 1993.
- Bárth J. (1980):** Az illancsi tanyák népének hajósi búcsújárása. Népi kultúra – népi társadalom, XI-XII. 59–117.
- Bartha E. (1992):** Vallásökológia. Debrecen.
- Bartha E. (2001):** Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén. Ethnographia, 112. 299–340.
- Eliade, M. (1994):** Vallási hiedelmek és eszmék története I–III. Osiris-Századvég. Budapest .
- Hall, E. T. (1980):** Rejtett dimenziók. Budapest.
- Illyés E. (1941):** Egyházfegyelem a magyar református egyházban (XVI–XIX. sz.) Debrecen
- Keményfi R. (2000):** Szakrális tér-etnicitás-nemzetállam. In: Cseri –Kósa – T. Bereczki: Néprajzi kutatások az ezredfordulón. Szentendre 33–50.
- Kósa L. (1990):** Protestáns egyházas szokások és magatartásformák.
- Lőrincz Z (szerk.) (1995):** A szakrális építészet ma hazánkban. Szombathely.
- Niedermüller (1981):** Kalendáris szokások a Zempléni-hegyvidék falvaiban. In: Szabadfalvi J. – Viga Gy. (szerk.): Néprajzi tanulmányok a zempléni hegyvidékről. Miskolc. 207–236.
- Pócs É. (1983):** tér és idő a néphitben. Ethnographia, XCIV. 177–206.
- Róheim G (1925):** Magyar néphit és népszokások. Budapest.
- Voigt V. (1975):** 1973. május 1. Budapesten. Budapest.
- Voigt V. (1981):** Adatok a május elseje szemiotikájához. In: Kultúra és szemiotika. Budapest. 239–256.

1.5. Vallás és etnikum

Bartha Elek

A kurzus során a vallásról való beszéd különböző örökségei kerülnek bemutatásra. A résztvevők a társadalom vallási dimenzió függvényében ismerkednek meg: az írás, a média, az internet, különböző népek, nemzetek és a vallás kapcsolatával. A vallás, az élmény és tudás, amely a személy és a társadalom számára is kommunikált valóság. A továbbképzés során a résztvevők sajátos kompetenciákat sajátítanak el: vallás és a kommunikáció azonosságáról (mivel minden vallás kommunikáció, de nem minden kommunikáció vallás). Szemináriumi jelleggel egy-egy vallási élmény feldolgozásával kerülnek a különböző vallási felfogásokhoz közel a résztvevők. A vallás, különböző kommunikáció révén keletkezik, jelenik meg és tölti be a társadalomban a maga értelmező, orientáló és áthagyományozó funkcióját. A vallás ugyanúgy alapvető kategória, mint a kommunikáció. A tömegkommunikáció modern eszközei olyan kulturális tényezők, amelyek szerepet játszanak vallásos eseményekben, kiemelve a közösségszervező erejét (munka–érzelem–viszony–intézmény).

Az előadás fontos célja, hogy a résztvevők a természeti és a történeti földrajz tárgyköréből, valamint néprajzi topográfiából átfogó, de alapvető lexikális tudást szerezzenek, és ezzel egyrészt megalapozzák az eddig ismereteiket, másrészt kiegészítsék azokat. Ennek megfelelően a tananyag két részre bomlik. Egy leíró földrajzi névanyagra és egy elméleti részre. Átfogja a kárpát-medencei nemzetiségek és etnikai csoportok, vallások elhelyezkedését, történeti helyneveit és történetét. A tananyag második része átfogja azokat a sarkalatos természet- és társadalomföldrajzi pontokat, amelyek ismerete nélkül nem lehet értelmezni bizonyos néprajzi jelenségeket. Minden egyes témakörhöz bőséges elsajátítandó topográfiai névanyag tartozik. A résztvevők így tájékozódni tudjanak a magyar népi kultúra térképén. Az előadások szeminárium szerű foglalkozásokkal is vegyülnek.

Vallás és társadalom

A vallással foglalkozó tudományok egybehangzó véleménye szerint a vallásosság minden formájára jellemző és meghatározó érvényű az a társadalmi környezet, amely működési feltételeit biztosítja. A vallás egyúttal alapvető módon befolyásolja társadalmi közegét az általa kínált magatartási, erkölcsi értékrend és modellek, a szokások, a tudat vallásos tartalmai révén. Mind a katolikus, mind a protestáns, mind pedig a keleti keresztény egyházakban a vallás az egyik legjelentősebb társadalomszervező erő, amely a társadalom minden szintjén, sokféle formában fejt ki hatását.

A helyi társadalom képét közvetlenül tükrözte vissza az elmúlt évszázadok templomainak hagyományos ülésrendje vagy falusi temetőink képe. A temetőkben tükröződött a falvak felekezeti megoszlása, s a sajátos temetői jelrendszer révén a társadalmi viszonyok más vonásai is kifejezésre jutottak. A templomok használata nemcsak az éppen aktuális társadalmi helyzetről adott képet, de a kultusz szerveződésének hatásait is magán viselte.

A közösségeken belül évszázadokon át működtek a hitélet helyi specialistái. A pap hivatásának gyakorlásához nemcsak a vallási élettel közvetlenül összefüggő dolgok tartoztak, de a legtöbb helyen a hívek szellemi vezetője, lelki életének gondozója, ügyes-bajos dolgainak intézése során segítője, az erkölcs legfőbb számon kérője is volt egy személyben. Egyénisége a kultúrára tartósan is rányomhatta bélyegét, a mindenkori pap pedig a folklór több műfajának jellegzetes szereplője. Protestáns gyülekezetekben a lelkész munkáját választott testület: presbitérium, konzisztórium segítette és segíti, felügyelve egyúttal a közösség erkölcsi állapotát, ítéleteket hozva az egyházi fegyelmet és erkölcsi normákat sértő magatartási módok ügyében. Az egyházfegyelem számonkérésének szigorú ítélete volt az eklézsiakövetés, jellegzetes tárgyi eszköze pedig a szégyenkő, amelyre a vétkeket állították, s amelynek néhány fennmaradt darabja még ma is megtalálható református templomaink kertjében.

A paphoz hasonlóan a vallásos folklór számos alkotó egyénisége került ki a falusi kántorok közül, akik szervező munkájuk, tanítói tevékenységük, nemegyszer zeneszerzői, szövegírói munkásságuk által maradandó nyomot hagytak gyülekezetük hitéletében. Népénekek, halotti búcsúztatók ezrei születtek alkotó kántor egyéniségek munkája nyomán.

A papok, kántorok mellett laikus egyházi tisztségviselők és a vallási élet más specialistái jelzik a közösségi vallásgyakorlásban az individuum szerepét. A harangozó, a kurátor, az alkalmi ministráns, a társulati vezető, a diktáló, előimádkozó, a búcsú vezető mind olyan egyéniségek, akik személyes adottságaik, tehetségük, életvitelük által kivívott tekintélyük vagy a közösség által időlegesen rájuk ruházott tisztségük révén alakító módon formálhatták a vallásos élet helyi hagyományait, működő modelleket.

A barokk vallásosság idejében újult meg, lendült fel a középkor óta sokhelyütt szerveződött vallásos társulatok élete, számuk ugyanebben az időszakban többszörösére emelkedett. Ezek a társulatok részben a középkori hagyományt folytatva, azt felelevenítve, részben az egyház, a szerzetesrendek szervezésében jöttek létre, és a vallási életnek részévé válva napjainkig fennmaradtak. Ma sincs olyan számottevő katolikus közösség a Kárpát-medencében, ahol legalább *rózsafüzéres társulat* ne működne. A rózsafüzéres társulati tagok otthon egyénileg vagy másutt – a templomban, szabadtéri keresztnél, haranglábnál, egyikük lakásán – közösen végeztek, végzik az olvasót, halottak mellett virrasztanak, részt vállalnak a templom körül adódó feladatokban. Más társulatok meghatározott feladatok ellátására alakultak (például temetkezési társulatok), ismét mások inkább az egyéni vallásosság elmélyítésére szolgálnak.

A vallás társadalmi funkciói között kiemelkedik a lokális, regionális, etnikai *identitás*ban játszott szerepe, amely szoros összefüggésben áll a felekezeti identitás kérdésével. Az identitásnak számos tényezője van, amelybe a vallás bármely eleme beletartozhat. A templom épülete, a harang, az istentiszteletek, a helyi ünnepek, az ünnepi étkezési szokások a kultúra más, profán rétegeivel együtt részei a lakóhelyhez, a településhez, a tájhoz, az etnikumhoz való tartozásnak. A vallási és az etnikai identitás működési mechanizmusa sokban hasonló, s a személyiségnek is ugyanazokat a rétegeit érintik. A kettő a társadalmi környezettől függően kölcsönösen erősítheti vagy gyengítheti egymást.

Közismert jelenség, hogy a vallás a maga hagyományai révén egy etnikai közösség megtartó ereje lehet. Több nemzetiségű régiókban, ahol az etnikai különbség felekezeti különbséggel jár együtt, és a kettő határa egybeesik, a vallás a *kisebbség megmaradásának* egyik legfontosabb tényezője. Ezt a szerepét elsősorban a felekezeti endogámia, az anyanyelvű vallásgyakorlás és vallásos műveltségi réteg biztosítása, a vallásos folklór

anyanyelvűsége révén tudja betölteni. Román vagy szerb pravoszláv környezetben a katolikus vagy református magyar közösségek fennmaradásában jól kimutatható a vallás szerepe. A vallási identitás más körülmények között az asszimiláció folyamatát is képes elősegíteni. Ha a kisebbséget és a többséget alkotó etnikai közösségek azonos gyülekezethez tartoznak, a közös vallás – éppen a fentebb jelzett szerepe révén – részese lehet a beolvadás folyamatának.

A 20. század végére a hagyományos népi vallásosság megszűnt létezni. Egyes elemei tovább élnek az egyházi liturgia részeként, az egyházak, a gyülekezeti közösségek hagyományok iránti tiszteletének köszönhetően. Az új társadalmi és szokáskörnyezetben azonban ezek az elemek már megváltozott jelentéssel kapnak szerepet a vallási életben. S miközben a történelmi egyházak súlya, jelentősége az adatok szerint összességében nem csökken számottevően a mai magyar társadalomban, a „népi vallásosság” új, a hagyományostól eltérő, populáris, nemzetközi formái is megjelennek a gombamód szaporodó új felekezetek és szekták kisközösségeinek hitéletében.

A vallás ökológiai integrációja

A vallás minden megjelenési formája meghatározott környezeti, ökológiai feltételek között működik. Ez egyaránt jelenthet kulturális (szociális, gazdasági) és természeti környezetet, amelyek a vallásra gyakorolt hatásukat egymással szoros összefüggésben fejtik ki. A vallás és a környezet kapcsolatának legszembetűnőbb oldala a környezet vallásformáló ereje. A társadalomtudományokban az ilyenfajta kapcsolat nem tartozik az újkeletű felismerések közé, s gyakran a materialista szemlélettel szokták kapcsolatba hozni. A népi vallásosság kutatásában a viszonylag nem nagy múltra visszatekintő vallásökológia irányzata az, amely a vallás környezeti meghatározottságát, ennek nézeteit a legkövetkezetesebben képviseli.

A problémakör középpontjában a vallástörténeti és etnológiai kutatásoknak az az egybehangzó eredménye áll, hogy a természeti népek, törzsi társadalmak vallási rendszerei többé-kevésbé hozzárendelhetők egy bizonyos életformához, amely pedig messzemenően a természeti környezet függvénye. A vallás eme sajátosságainak feltárását tűzte ki céljául az imént említett vallásökológia, amelynek legmarkánsabb képviselője Hultkrantz, Á. a következőkben látja az irányzat jelentőségét. Nézete szerint a

vallásökológia a vallás környezeti integrációját kutatja, s elsődleges kulcsa azon vallások megértésének, amelyek kulturális közege a természeti tényezőktől függ (Hultkrantz 1979: 222). Hultkrantz megfogalmazása szerint az „archaikus”, a „törzsi”, az „írásbeliség nélküli vagy előtti” vallások tartoznak ide (Hultkrantz 1979: 224.), tehát olyan vallási rendszerek, amelyek más fogalmakkal a „népi vallásosság” tágabb értelmezésébe is beletartoznak.

Az ökológiai tényező, esetünkben a természeti környezet ezekben a vallásokban csakugyan jelentős szerepet tölt be: részint korlátoz, részint pedig stimulál, bizonyos folyamatokat gerjeszt és tart életben. Itt szeretnék utalni a kulturális ökológia egyébként jól ismert kapcsolatára a „környezeti determinizmus” és „posszibilizmus” néven ismert korábbi irányzataival. (Sahlins 1976.) A kulturális ökológia a vallást az ideológiai alrendszer részének tekinti, s ebben a minőségében a szociális-politikai alrendszerből származtatja, amely viszont a technológiai-gazdasági alrendszer által meghatározott. A vallási rendszerek ebben az összefüggésben, bár maguk is a társadalom más alapvető struktúráinak meghatározottságában működnek, gyakran a más rendszerek fenntartásának irányában fejtik ki hatásukat. (Pandian 1991: 68.)

A vallás ökológiai integrációjának néprajzi megközelítése kapcsán felvetődik a környezeti adaptáció meghatározó elemének, magának a környezetnek a mibenléte, s az adaptáció mértéke. Külön kérdésként kerülhet szóba, hogy érvényes-e, s ha igen, mennyire érvényes ez a törvényszerűség az ipari és az agrártársadalmak vallásaira, esetünkben az európai kereszténység utóbbi évszázadaira. Az adaptáció fogalmára nézve Rappaport, R. A. az alkalmazkodás olyan folyamatáról beszél, amelynek segítségével az élő rendszer megőrzi azonosságát a környezeti változásokkal szemben. (Rappaport 1979: 145.) Honko, L. az ökológiai adaptáció fogalmát egyértelműen a természeti-gazdasági környezet viszonylatában határozza meg. (Honko 1985: 71.)

A környezetről mind ez ideig mint természeti környezetről esett szó. Ebbe a század első felének tudományos felfogása szerint a topográfiai, klimatikus viszonyok csakúgy beletartoznak, mint a flóra, a fauna, vagy a demográfiai viszonyok. Ez a szemlélet felbukkan a legutóbbi évek vallásökológiai elméletei között (Hultkrantz 1979: 228), s a biológiai környezeti tényezők felértékelődése figyelhető meg az antropológia ökológiai irányzatában is. Nyilvánvalónak tűnik itt az összefüggés azzal, hogy a

kutatás tárgyaként elsődlegesen a természeti népek jöttek számításba. (Vö. pl.: Greenberg 1981; Vecsey 1980. stb.) Szinte magától adódott tehát a következtetés, miszerint a fejlett technikai civilizációban az ökológiai faktor elhanyagolható, legfeljebb survivalként él tovább a kereszténység néhány ismert szimbólumában. (Hultkrantz 1979: 229.) Az a tény pedig, hogy a nagy világvallások több napjainkban is meglévő, érvényesülő előírása, tétele hajdani ökológiai feltételekre vezethető vissza, első pillantásra nem kérdőjelezi meg ezen a téren a természeti népek primátusát, inkább csak történeti távlatot ad a kérdésnek.

Jól példázza ezt a szent tehén és a sertéshús fogyasztási tilalmának ökológiai háttere. Avatatlan szemlélő számára felesleges luxusnak tűnik az Indiában milliós számú élő, a táplálkozásba be nem vont szarvasmarha-állományban megtestesülő hústömeg. A tények ugyanakkor azt mutatják, hogy a kultusz kialakulásához vezető ökológiai tényezők mellett – mint a nagy szárazság, a megritkult szarvasmarha-állomány – napjaink indiai agrártermelése aligha tudja nélkülözni a termelésbe be nem vont teheneket. Ők ugyanis a legfontosabb paraszti igavonó erő, az ökor „előállító üze-me”. S igavonókból napjainkban sincsen elegendő a szubkontinens több mint 60 millió gazdasága számára. (Harris 1989: 15.) Harris, M. a sertéshús fogyasztásának tilalmát a Közel-Kelet klimatikus és növényföldrajzi viszonyaival magyarázza. Mivel a sertés ugyanazokat a táplálékokat fogyasztja, mint az ember, nem beszélve jelentős vízigényéről, széleskörű tartása veszélyeztette volna a nomád törzsek számára ebben a térségben kialakult ökológiai egyensúlyt. (Harris 1989: 41–42.) Jóval meggyőzőbb ez a magyarázat, mint a zsidó vallás hajdani „sertéskultuszát” feltételező korábbi elméletek. Más ökológiai feltételek ezzel ellentétes magatartásformák kialakulását is eredményezhetik. Új Guineában egyes közösségek tizenkét évenként egy esztendőn át tartó sertés-fesztiválokat rendeznek. Ennek ökológiai hátterében az áll, hogy az időről időre elszaporodó sertések az ember életfeltételeit veszélyeztetik, s így a táplálkozási rendszer és a kultusz részévé emelve hosszú időn keresztül megőrizhető az ökológiai egyensúly. (Rappaport 1967: 165.)

Amíg tehát az agrártársadalmak vallási rendszerei nemegyszer szoros ökológiai meghatározottságban működnek, kevésbé mondható ez el a huszadik századi kereszténység világszerte kialakult formáiról. Nem igényel különösebb bizonyítást, hogy a jelen és a közelmúlt, ipari társadalma és ezzel együtt napjaink urbanizálódott keresztény vallása igen csekély mér-

tékben függ az úgynevezett „természeti” környezettől. Sőt, egyes vélekedések szerint a kereszténység kifejezetten „környezetellenes”. (Hultkrantz 1985: 83.) Annál szorosabb szálakkal kapcsolódik ugyanakkor az ember által létrehozott „mesterséges” környezethez, annak gazdasági, szociokulturális kontextusához. Elegendő itt előzetesen utalni arra a törvényszerűségekre, hogy a vallás környezeti adaptációja bizonyos fokig szekundér jellegű, s a közbeeső lépcsőfokot a gazdasági-társadalmi környezet jelenti. Amennyiben tehát ez utóbbi tényezők a modern társadalomban is léteznek – márpedig léteznek –, befolyással vannak a vallásra is. A szálak továbbvezetése pedig a hatásmechanizmus ökológiai kezdőpontjáig már csak rutinkérdés marad. Erre vonatkozóan érdekes és sikeres kísérletnek bizonyult Sarmela, M. összehasonlító elemzése a finn és a karjalai folklór és vallás-ökotípusokról, mivel az ökológiai háttér a fenti szempontból itt átmenetinek tekinthető. (Sarmela 1974: 84.)

Ami az ökológiai faktoroknak a vallásra gyakorolt hatását illeti, erre elméleti szinten választ ad a környezet fogalomkörének fenti kiszélesítése. A gyakorlatban ez a hatás vallástörténeti folyamatokban, tehát makroszinten, valamint a vallás egyes elemeiben, azaz mikroszinten egyaránt kimutatható. Ez utóbbit földrajzi értelmezés szerint Pentikäinen regionális, közösségi, kiscsoportos és egyéni vizsgálatnak nevezi. (Pentikäinen 1975: 105.) Az előbbivel kapcsolatban elegendő néhány vallástörténeti tanulmányra utalni, amelyekben gazdasági-technológiai környezet vallásformáló erejére került. Paine a finnmarki parti lappok társadalmának vizsgálata során elemezte a gazdasági szerkezetnek a vallásos csoportokra gyakorolt hatását. (Paine 1957.) Scharfe, M. a pietista mozgalmakat a gazdasági krízisek meghatározottságában vizsgálja, s így „krízisvallásnak” tekinti. (Scharfe 1980.) Lundby K. a 19–20. századi norvégiai vallásmozgalmakat – hasonló elemzés eredményeként – éppen fordítva, a gazdasági fellendülés kezdeti szakaszaira helyezi (Lundby 1980). Komplexebb szemlélettel rajzolja meg a modern vallási mozgalmak ökológiai hátterét Luth, D. aki részletesen kitér a város és a falu vallásossága közötti különbségekre. (Luth 1968: 174.) Lindberg, G. pedig a várost egy számos alrendszerrel magában foglaló ökoszisztémának tekinti. (Lindenberg 1971: 28.)

Ezek az irányzatok azonban túlmutatnak a vallás környezeti integrációjának keretein, s a jelenséget vallástörténeti folyamatok közé helyezik. (Jó példa erre: Gustavsson 1982.) Közelebb áll a néprajzi-antropológiai irá-

nyú vallástudományi diszciplínákhoz a környezeti hatások valláselemekben való tükröződésének kimutatása.

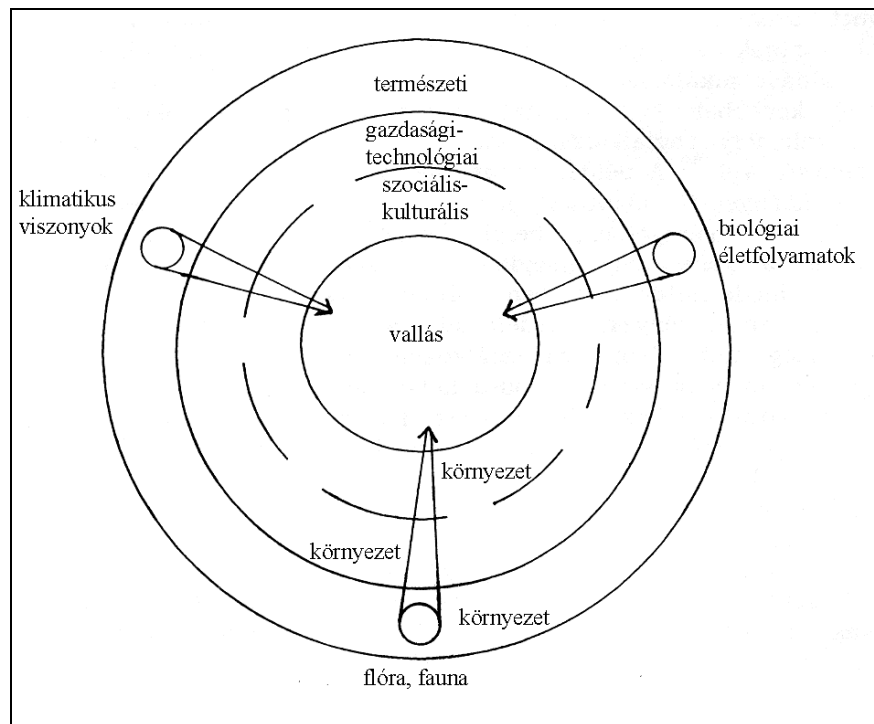
Ha a vallás környezet által determinált elemeit összehasonlítjuk, kiderül, hogy ezek különböző módon és különböző mértékben adaptálódtak, s rajtuk keresztül a helyi vallási szisztémák ökológiai integrációja is igen eltérő lehet.

A vallás környezeti integrációjából kiindulva kézenfekvő az összehasonlítás – csak néhány szó erejéig is – a kultúra más szféráival. Ezt a viszonyt a vallás és az ökológiai tényezők kapcsolatának vonatkozásában Ghosh, A. K. vizsgálta behatóan. Megállapítása szerint a vallás egészében véve indirekt módon kapcsolódik az ökológiai tényezőkhez. (Ghosh 1979: 266.) Elméletileg jól levezethető ez az összefüggés a vallás egyes faktorainak tanulmányozásával. Egy ilyen vizsgálathoz nagyszámú adat áll rendelkezésre elsősorban a humán ökológia területéről. (Bews 1935.)

Ami a vallás ökológiai determináltságának indirekt voltát illeti, Bjerke, S. ezt az alapra és felépítményre vonatkozó marxi tétellel kívánja magyarázni. (Bjerke 1979: 242.) Steward, J. H. az alap-felépítmény kérdést a vallás és környezet kapcsolatára vonatkozóan megpróbálta az úgynevezett „független változó” – a társadalomszerkezet és a vallás – viszonyára leszűkíteni, másrészt azonban felhívja a figyelmet a kulturális tényező közvetítő szerepére, annak differenciált voltára is. (Steward 1955: 37.) Következtetéseit abból a felismerésből vonja le, hogy a kulturális fejlődés nem jelent a környezet kihívására adott automatikus választ, hanem a kultúra szférájában zajló alkotó folyamatok eredménye. (Steward 1955: 34.) Ez egyben azt is jelenti, hogy egy bizonyos környezet egyfajta kulturális típust, ezen keresztül pedig egyfajta vallástípust alakít ki, aminek eredményeként a vallás egyes típusai a kultúra megfelelő típusaihoz rendelhetők. Ilyenfajta tipizálásra vállalkozott Hultkrantz az arktikus vadász-társadalmak vallási rendszerének elemzése kapcsán. (Hultkrantz 1965.)

Erre vonatkozóan az európai kereszténység is szolgálhat példákkal. Kelet-Közép-Európában például 18. századi német bevándorlás eredményeként a szentek tisztelete újabb rétegeinek meghonosodása tapasztalható. Kézműves telepeseik kézműves patrónusok kultuszát hozták magukkal (Tüskés 1984: 148), állattartó közösségei révén pedig a Vendelkultusz terjedt el Magyarországon. (Vö. Gulyás 1986; Szabadfalvi 1964.) A diákságnak köszönhető a közép-európai Gergely-tisztelet általánossá

válása. (Földesi 1983.) Szent Orbán tisztelete nagyrészt a nyugat- és közép-európai szőlőműveseknek köszönhető széleskörű elterjedtségét, akiknek legkedveltebb védőszentjei közé tartozott. (Szikora 1983: 89–90.)

Mindezek tehát a természeti környezethez való adaptáció indirekt volta engednek következtetni, s egyúttal arra is, hogy ez a jelenség a gazdasági és társadalmi szférán keresztül követhető nyomon. Hurskainen, A. a szocio-ökonómiai struktúra és a vallás kapcsolatát vizsgálva azt a megállapítást teszi, hogy a társadalmi-gazdasági szférával való kapcsolat nem közvetlen sem a mítosz, sem pedig a rituálé vonatkozásában. (Hurskainen 1987: 137.) A környezeti hatásoknak elsődlegesen kitett gazdasági szféra az ökológiai hatásokat megszűrve, saját arculatához idomítva közli tovább a vallás irányába. Úgy is mondhatjuk, hogy a vallás környezeti adaptációja egészében véve a humán ökológiai mező közvetítésével történik.

Ez mindenekelőtt azokban az esetekben, élethelyzetekben figyelhető meg, amikor egy vallás valamely rítusa, mozzanata révén, adott összefüggésekben úgyszólván közvetlen termelőerővé válik – nem mint rendszer,

hanem mint egy-egy rítus, szokásforma. (A vallás közvetlen részvételét a termelési folyamatokban Hultkrantz közvetlen ökológiai kapcsolatnak, az integráció elsődleges szintjének fogja fel. Vö.: Hultkrantz 1979: 227.) Nemcsak a természeti népek vallásaiban találkozni ilyen elemekkel, az európai keresztény népek hiedelemvilága és népi vallásossága is bővelkedik bennük. Egyes skandináv halászközösségekben a hering szezonális halászata a kultusz sajátos ökotípusának kialakulásához vezetett. (Löfgren 1976: 110.) Vagy gondoljunk csak a jobb termés, a nagyobb állatszaporulat érdekében végzett mágikus cselekvésekre és az egyházak hasonló célú szertartásaira, imádságaira. (Gunda 1946.)

Az agrárkultúrák ökológiai okokból nagy figyelemmel fordulnak a föld termékenysége és az időjárás felé. A vadásztársadalmak létét a vadászszerencse alapvetően befolyásolja. Ez a vallásos kultuszban is tükröződik. Tekintettel pedig a vallás-környezet kapcsolat indirekt jellegére, az utóbbiban lejátszódó változások elsősorban közvetett módon érzetik hatásukat. A görög mitológia több alakja nem véletlenül viseli magán a korábbi vadásztársadalom emlékeit. A középkori európai agrártársadalom termelési igényeit szolgálták az egyház bizonyos szentelményei, áldásai, könyörgései esőért, kedvező időjárásért, termékenységért az állatállomány, a megművelt földterület számára. Szenteltvízzel hintették meg a szarvasmarhát, hogy a farkas kárt ne tehessen bennük, a veteményt, hogy a férgek ne tehessék tönkre. (Franz 1909. I.: 108.) Még a közeli múltban is sok helyütt szentelt barkát tűztek a vetésbe, a szőlőhegyre, hogy távol tartsák a jégesőt, a rovarkártevőket. A katolikus egyház külön áldást alkalmazott a szőlő megszentelésére. (Bálint 1976: 199; Mester 1954: 95. stb.) Nem beszélve a részint korábban már említett szentekről, patrónusokról, akiknek nevét valamely foglalkozási, gazdasági ágazat hozta összefüggésbe tevékenységével. (Vö. pl.: Bálint 1976; Bálint 1977. I–II. stb.)

A környezeti adaptáció indirekt módon nyilvánul meg a vallásos képzetek rétegeiben, helyi elemekkel színezi a mítoszok világát és a keresztény monda- és legendahagyományt. A moldvai csángók hiedelemtörténeteiben például nagy számban szerepelnek különböző erdei lények, hiedelemalakok, amíg az Alföld fátlan vidékein még mutatóban sem találkozunk velük. (Gunda 1986: 4.) A vallásos eredetmagyarázó mondák számos típusa helyi vagy nagyobb hatósugarú egyházi létesítményekhez, épületekhez kapcsolódik. Más mondatípusokban a gazdasági környezet egy-egy eleme jelenik meg. (Gunda Béla szíves közlése.)

Az indirekt környezeti hatásmechanizmus mellett létezik egy közvetlen kapcsolattípus is, amelyet a vallásökológiai integráció primér szintjének nevezhetünk. Ezt akár „biológiai” faktornak is tekinthetjük, mivel olyan tényezők tartoznak ide, amelyek közvetítő szférák nélkül, mint az ember biológiai létének feltételei kapnak helyet a vallás szerkezetében. Ily módon pedig bizonyos fokig függetleníthetők a gazdasági-kulturális szféra változásaitól, s a szó eredeti értelmében vett ökológiai, „természeti” környezetként jelennek meg. Ide sorolhatók a jó egészség megőrzése, a betegség, meddőség elhárítása, megszüntetése, a termékenység biztosítása érdekében végzett imák, könyörgések, miseszolgáltatások, a szülő nő, a haldokló megáldása, vagy a villámsapás ellen, esetleg más veszélyhelyzetben mondott fohászok vagy könyörgések. (Cserbák 1986: 286; Mester 1954; Kertész 1988. stb.)

A legtöbb esetben nem könnyű különbséget tenni, hogy a környezeti adaptáció közvetett vagy közvetlen módjáról, az ökológiai integráció primér vagy szekundér szintjéről van-e szó. Ugyanazon kontextusban különböző jelenségek fordulhatnak elő, s a vizsgálat egyes típusainál – vallástörténeti, folklorisztikai, összehasonlító vallástudományi – nem is szükséges a különbségtétel. Amíg például a szülő nő megáldása a biológiai folyamat szerencsés lefolyására irányul, s így a szertartás közvetlen szálal kapcsolódik egy „természetes” élethelyzethez, az avatás, bár van biológiai motívuma, alapvetően gazdasági-társadalmi meghatározottságú. Időpontja függhet a család gazdasági helyzetétől, az adott közösség hagyományaitól stb. Hasonló a helyzet a betegek kenete szentségénél, amely egy biológiai állapothoz kötődik, s amellyel szemben a temetkezési rituálé a helyi tendenciák vagy központi rendelkezések szerint alakul. Mindkét idézett példa a vallástól független környezeti tényező visszatükröződése, csak az előbbinél nem iktatódik közbe a gazdasági-szociális közeg.

Hasonló példát más területről is idézhetünk. Amíg a villámlás az emberi életet veszélyeztető természeti jelenség, s ennek elhárítását szolgálja az ima, a könyörgés, addig a biológiai lét és a rítus kapcsolata közvetlen, az utóbbi életre hívója az előbbiben megtestesülő szükségszerűség. Amint azonban a jó termést védik hasonló módon a jégveréstől, a gazdasági szféra, azaz egy agrár jellegű kulturális ökológiai tényező iktatódik közbe. Egy gyári munkás számára a jégverés kártétele csak az elosztási szféra közbeiktatásával mutatkozik meg, így az elhárítására irányuló szándék aligha ölt testet vallásos megnyilvánulásokban.

Ez a jelenség gazdasági-liturgikus folyamatokban is megmutatkozik. Számos észak-magyarországi településen az utóbbi másfél-két évtizedben szinte teljesen megszűnt, vagy legalábbis jelentősen visszaszorult a virág-szentelés egyházi és népi gyakorlata. Ezzel egy időben, párhuzamosan csökkent ugyanítt a hagyományos szarvasmarhatartás jelentősége, s a maradék állatállomány gyógyítása szakemberek kezébe került. Nyilvánvaló a két folyamat közötti összefüggés, ugyanis a szentelt virágok elsődleges alkalmazási területe a népi állatgyógyítás volt. (Bartha 1982.)

A fenti példákon jól lemérhető az indirekt környezeti adaptáció közvetítő közegének, a kulturális ökológiai tényezőknek, adott esetben a gazdasági szférának a jelentősége egy vallásos szokás életbentartásában, illetőleg megszűntetésében.

A vallás ökológiai integrációjának létezik egy harmadik típusa is, amely elsősorban nem a vallás lényegét, gondolati magvát vagy szerkezetét érinti, hanem inkább annak külső megjelenési formájához tartozik, s így mindenképpen szembetűnő jelenség. Hultkrantz, Á. ezt a jelenséget „morfológiai integrációnak” nevezi (Hultkrantz 1979: 226.), Honko, L. pedig „miliómorfológiai” azaz „külső” adaptációról beszél. (Honko 1985: 74.) Honko elméletét a folklór egészére vonatkoztatja, és segítségével a hagyományoknak a környezetükben fellelhető „fizikai” gyökereit keresi, szemben a szocio-kulturális környezet sokirányú hatásaival. (Honko 1985: 74)

Ez a fajta- környezeti adaptáció látványosan mutatkozik meg például a rituális öltözetben, étkezésben, vallási célú építmények, objektumok formájában és a vallás más, a gazdasági szférához közelebb álló elemeiben. Így lépett például a mediterrán pálmászentelés szertartásában a közép- és nyugat-európai hagyományokban a más növényföldrajzi feltételek hatására a pálma helyébe a barka, bár a szentelmény eredeti tárgyát a helyi terminus ok egy része és az egyházi szóhasználat máig megőrizte. (A kérdéshez vö. Bálint 1976.)

Ugyancsak a morfológiai adaptáció folyamatának eredményeként jelenik meg a német telepések által közvetített Vendel-kultusz főalakja magyar juhászként, pásztorviselettel, jellegzetes használati tárgyakkal a hazai szoborábrázolások egy részében. (Gulyás 1986: 38.)

Az ökológiai integráció sajátos, eredendően humán, egyúttal szekundér jellegű rétegét alkotják a demográfiai viszonyok. (Sopher 1967: 42.) Egy terület népszerűsége, település-földrajzi arculata a gazdasági, társadalmi

fejlettség bizonyos fokán jelentős részben a természeti környezet függvénye. A népszerűség és a település szerkezete, formája azután nem marad hatás nélkül a vallásosság bizonyos típusainak kialakulására, működésére. Gondolhatunk itt például a szórvány települések vallásosságának sajátos vonásaira, az egyházi ellátatlanság következményeire. A Kárpát-medence területén az alföldi tanyavilág és a Kárpátok hegyvonulatának szórványai jó lehetőséget kínálnak e jelenség tanulmányozására, konkrét próbálkozások azonban ezen a téren még nem történtek.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Bálint S. (1976):** Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest.
- Bálint S. (1977):** Ünnepi kalendárium, I–II. Budapest.
- Bárth J. (1990):** A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In: Paládi-K. A (szerk.): *Magyar Néprajz VII.* Népszokás – néphit – népi vallásosság. Budapest. 331–393.
- Bartha E. (1982):** Az Ung vidékének vallásos néprajzi képe. Múzeumi Kurír, 42. 111–114.
- Bartha E. (1990):** A görög katolikus magyarság vallási néprajza. In: Paládi-K. A (szerk.).
- Bews, J. W. (1935):** Human Ecology. London.
- Bjerke, S. (1979):** Ecology of Religion, Evolutionsm and Comparative Religion. In: Honko, L. 1979. 237–248.
- Cserbák A. (1986):** A magyar görög katolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. In: Tüskés G. (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” Budapest, 275–311.
- Földesi B. (1983):** A Gergely-járás Magyarországon. Kandidátusi értekezés, Budapest.
- Franz, A. (1909):** Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter III. Freiburg im Breisgau.
- Ghosh, A. K. (1979):** Relio-Ecological Approach. In: Honko, L. 1979. 260–271.
- Gulyás É. (1986):** Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai. Adatok a Vendel-kultusz magyarországi kutatásához. Szolnok.
- Gunda B. (1946):** A munka és kultusz a parasztságnál. Kolozsvár.
- Gunda B. (1986):** Megjegyzések a kulturális ökológiához. Új Forrás, XVIII. 3–13.

- Gustavsson, A. (1982):** The Pentecostal Movement in a Local Community in Western Sweden. *Arv*, 38. 7–56.
- Harris, M. (1989):** Cows, pigs, Wars and Witches. The Riddles of Culture. New York.
- Honko, L. (ed.) (1985):** Rethinking Tradition Ecology. *Temenos*, 21. 55–82.
- Hultkrantz, A. (1965):** Type of Religion in the Arctic hunting Cultures. A Religio-Ecological Approach. In: Hvarfner, H. (ed.): *Hunting and Fishing*. Lulå. 265–318.
- Hultkrantz, A. (1979):** Ecology of Religion: its Scope and Methodology. In: Honko, L. 1979. 221–236.
- Hultkrantz, A. (1987):** Myth and Socio-Economic Structure among the Masai. In: *Mythology and Cosmic Order*. Ed. Gothóni, R. – Pentikäinen, J., *Studia Fennica*, 32. 137–148.
- Kertész J. (1988):** A születés és a kisgyermekkor folklórja a Szuhavölgyben. Debrecen.
- Korpics M. – P. Szilczl D. (szerk.) (2007):** Szakrális kommunikáció. Typotex Kiadó
- Kósa L. (1993):** Egyház, társadalom hagyomány. (Egyházi hagyomány – protestáns vallási néprajz). Debrecen.
- Kunt E. (1987):** Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest.
- Lengyel M. (1999):** Turizmus stratégia, Magyarország csatlakozása az EU-hoz.
- Losonczi L. (2006):** Made in Europa. Az EU új kommunikációs stratégiája. *Európai Tükör* 2006/6.
- Lovász I. (2011):** Szakrális kommunikáció. L'Harmattan.
- Löfgren, O. (1976):** Peasant Ecotypes. Problems in the Comparative Study of Ecological Adaptation. *Ethnologia Scandinavica*, 100–115.
- Lundby, K. (1980):** Mellom vekkelse og velfred. *Bymisjon i oppog nedgangstider*. Oslo.
- Luth, D. (1968):** The Ecological Approach to the Study of Religious Movements. *Bulletins of the American Anthropological Association*, 1–3.
- Máté-Tóth A. (2013):** Vallási kommunikáció és vallásdiskurzus. L'Harmattan.
- Mester I. (1954):** A magyar népi liturgikus szentelmények. Budapest.

- Paine, R. (1957):** Coast Lapp Society. Tromso.
- Pandian, J. (1991):** Culture, Religion and the Sacred Self. Englewood Cliffs.
- Pentikäinen, J. (1975):** Revivalist movements and religious contracultures in Finland. In: New Religions. (Ed. Biezais, H.) Stockholm, 92–122.
- Rappaport, R. A. (1967):** Pigs for the Ancestors. New Haen.
- Sahlins, M. D. (1976):** Culture and Practical Reason. Chicago.
- Sarmela, M. (1974):** Foklore, Ecology and Superstructures. *Studia Fennica*, 18. 76–115.
- Scharfe, M. (1980):** Die Religion des Volkes. Gütersloh.
- Sopher, D. E. (1967):** Geography of Religions. Englewood Cliffs.
- Steward, J. H. (1955):** Theory of Cultural Change. the Methodology of Multilinear Evolution. Urbana.
- Szabadfalvi J. (1964):** A gazdasági év vége és az őszi pásztorünnepek. *Műveltség és Hagyomány* VI. 19–64. Debrecen.
- Szikora A. (1983):** A májusi fagyok és az Orbán-kultusz. *Agrártörténeti Szemle*, XXV. 89–94.
- Tüskés G. (1984):** A barokk kori szentisztelet rétegei. In: Hofer T. (szerk.): 1984. 134–151.

1.6. Vallásantropológia (vallásos képzetek, népi vallásosság)

Bartha Elek

Az előadás célja, hogy a résztvevőknek elméleti alapot nyújtson a magyar és az európai vallási néprajz tanulmányozásához. Bevezetést nyújt a kurzus azoknak a vallásoknak a tanításaiba és gyakorlatába is, amelyek hívei Magyarországon nagyobb számban élnek. Magyarország, a Kárpát-medence ilyen szempontból jó modellnek számít, hiszen megtalálható itt a legtöbb Európában előforduló jelentősebb vallás. A vallási néprajz elméleti kérdéseinek megértéséhez megismerkednek a tudományág kialakulásának elméleti, terminológiai vitáival, a szakterület problematikájával. A vallási néprajz felekezetek szerinti tagolódása módot ad a katolikus és protestáns vonások kiemelésére. Az előadások érintik a hagyományos néprajz minden olyan területét, amelyben a vallás valamilyen módon megnyilvánul, beleértve az anyagi kultúra és a társadalomnéprajz vallásos vonatkozásait is. A folklór hagyományok egy rétege kifejezetten szakrális gyökerű, mint például a búcsújárás. Ezek a hagyományok előadás keretében szerepelnek a képzésben.

- Búcsújárás, zarándoklatok
- Felekezeti néprajz (felekezetek és etnikai identitás kapcsolata)
- A reformtáus egyházművészet
- Ünnepek
- Terek
- Görög katolikusság
- Római katolikusság
- Vallás és társadalom

Vallástudományok és népi vallásosság

A népi vallásosság fogalmának napjainkig sokféle, szinte alig áttekinthető számú és felfogású meghatározása, definíciója született. Ezek a meghatározási kísérletek rendszerint egy oppozíció egyik tagjaként szólnak a népi vallásosságról. A vele szembeállított fogalom a tudománytörténeti háttértől, kutatási irányzattól függően változik, ami az árnyalatokat leszámítva, mintegy három-ötfféle változatot jelent.

Közép-Európában és Európa más részein is a néprajz hagyományos törekvéseinek megfelelően a népi vallásosság kutatása a paraszti kultúrára irányult. Összefüggött ezzel az is, hogy a népi vallásossággal foglalkozó néprajzi diszciplína, a vallási néprajz eredetileg a lelkipásztorkodástan segédtudományaként a falusi lelkipásztorkodást volt hivatva szolgálni. (Dreus 1901.) Ez az indíttatás és a hagyományos néprajzi szemlélet a népi vallásosságot paraszti vallásossággként, az úgynevezett városi urbánus jellegűnek ítélt vallásmodellel szemben határozták meg. Egy tömör megfogalmazás szerint vallásos néprajzi értelemben akkor tartozik valaki a néphez, amennyiben vallásos élete a hagyományos kultúrában gyökerezik (Schwartz 1947: 12–13). Ebben áll e felfogás szerint a népi vallásosság népi jellege, amiben az európai vallási néprajzon belül nem is mutatkozik különösebb véleménymegoszlás.

Annál inkább eltérnek a vélemények a terminus második részét, a vallásosság fogalmát illetően. A lelkipásztori néprajz érthető módon a felekezeti hovatartozást vette alapul (vö. Weiss 1964. Magyar részről Dám 1944; Gunda 1941; Márkus 1941; Schwartz 1934; Illyés 1931), meghonosítva ezzel az „*egyházi néprajznak*” nevezett tudományágat. Az egyházi néprajzi irányzat ennek megfelelően a falusi hitélet néprajzi vonásait kutatta, tehát egy az egyházhoz közel álló vallásossággal dolgozott. A népi vallásosság értelmezésében természetesen ehhez a képhez tudott igazodni, s a vallásos megnyilvánulások teljes körét ide sorolta. (Karsai 1937: 247.) A népi vallásosság néprajzi kutatását a vallás értelmezése szerint két ágra bonthatjuk. A fenti, egyházi indíttatású felfogáson kívül a másik irányzat a tételes valláson kívüli, folklór jelenségeket kutatja. Ezen a koncepción belül – az antropológiai „népi vallás”-értelmezéshez hasonlóan – az egyik irány a népi vallásosságot mint a vallás „nem hivatalos” rétegét, formáját tekinti, szemben az úgynevezett „hivatalos” vallással. Tüskés 1981: 116.) Szinte kivétel nélkül nagy hangsúlyt helyeznek e nézet képviselői a mágia, a kereszténység előtti, „ösi”, illetőleg a kereszténységen kívüli elemek szerepére. (Yoder 1974: 9.) A fenti két felfogást szintetizálja Pócs É. a Magyar Néprajzi Lexikon „népi vallásosság” címszavában. (Pócs 1980.) Itt kapcsolódik a népi vallásosság kutatása azokhoz a napjainkig érvényesülő törekvésekhez, amelyek mind a néprajz, mind a vallástudományt részéről a vallás és a mágia problémakörét kívánják tisztázni.

A népi vallásosság fogalmának a vallási néprajzi értelmezéseken túl kiterjedt használatával találkozunk a kulturális antropológia tudományos

műhelyeiben. A két irányzat felfogása között vannak közös pontok, de egyúttal jelentős különbségek is. A népi vallásosság hordozóinak körébe a vallásantropológia a természeti népeket, valamint az úgynevezett komplex társadalmak alsóbb vagy periférikus rétegeit sorolja. A népi vallásosság meghatározásához ez az irányzat többféle oppozíciót használ. Az egyik a népi vallásosságnak a „nagy” és „kis” hagyomány ellentét párba való behelyezése. Leslie, Ch. tömör megfogalmazása szerint a népi vallás a nagy hagyomány vallásának a kis közösség általi interpretációja. (Leslie 1960.) Itt kap hangot a természeti népek vallásának vizsgálata, amely a missziós munka, a kereszténységnek a helyi vallásos hagyományokkal való érintkezése, ütközése nyomán sajátos „népi vallások” kialakulásához vezetett.

Nyilvánvalóan a vallásantropológia hatására a népi vallásosság sajátos értelmezésével találkozunk a vallásszociológiában Schneider, L. elméletében. Schneider, L. a népi vallást az egyetemes vallással állítja szembe, hangsúlyozva az előbbinek etnikus, törzsi kötődését. (Schneider 1970: 73.) Meg kell azonban jegyezni, hogy a vallástudományok több ágában az ilyen vallásokat etnikai, esetleg törzsi, nemzeti vallásoknak nevezik. (Vö. pl. Sopher 1967. A kérdéskörrel a vallásföldrajz is foglalkozik. Vö. pl. Büttner 1974; Deffontaines 1948.)

A „népi vallásosság” antropológiai kutatása során egy másik fogalom-párba, a „szervezett” és „nem szervezett” vallásosság oppozíciójába is bekerült, természetesen az utóbbit képviselve. (Yoder 1974: 11.) Többé-kevésbé megfelel ez az „organikus” – „organizált” egymással szembeállított terminusok széleskörű használatának és értelmezésének. Közel áll az európai néprajzi értelmezéshez Leach, E. „filozofikus” és „gyakorlati” vallásosság teóriája (Leach 1968: 1), amely a népi vallásosság konkrétumokhoz való kötődésére, a vallásgyakorlati oldalának fokozottabb szerepére utal. (Mackensen. 1927: 173.)

Nem folytatom a példák sorát, hiszen nem lehet céлом most sem a népi vallásosság kutatástörténetének, sem pedig elméleti kérdéseinek vizsgálata. Az előbbivel Magyarországon már több tanulmány foglalkozott (Bálint 1987; Tüskés 1981, 1986; Bartha 1980.), az utóbbiról egy korábbi munkámban már adtam némi áttekintést. (Bartha 1989.) A népi vallásosság jelentésváltozásainak, különböző értelmezéseinek fenti ismertetése azt próbálta érzékeltetni, hogy mely elméletekre alapozom munkám további részében a fogalom használatát. A népi vallásosságot a „hivatalos” vallá-

sossággal, a társadalmi műveltségi elit vallásosságával állítom szembe. Nem korlátozódik tehát a parasztságra, tágabb értelemben nemcsak a városi periféria, de a laikus városi rétegek vallásossága is ide sorolható. Tartalmazhat egyházi és népi eredetű elemeket, ezek azonban nem eredetük, hanem a rendszer működésében betöltött helyük szerint értékelhetők.

A népi vallásosság tehát nem tekinthető ebben az értelemben vallástörténeti kategóriának. Egyenesen következik a fentiekből, hogy a tágabb értelemben vett népi vallásosság a domináns tételes vallással a tartalomforma viszonyra emlékeztető kapcsolatban áll, annak formai oldalát alkotja. Ebbe a körbe tehát beletartozik mindaz, ahogyan a kodifikált vallás a hívek körében a gyakorlatban működik, megvalósul, természetesen felekezetre való tekintet nélkül. Annál is inkább így van ez, mivel a vallásnak a társadalomban való minden megnyilvánulását, beleértve a liturgiához mégoly közel állókat is, a hívek igényei, szakrális szükségletei tartják életben. A szertartások lefolyása, a vallásos képzetek, élmények, gondolatok, a vallás erkölcsi megnyilatkozása pedig a laikusok körében mindig egyedi, specifikus, valamint egyszeri, a maga nemében megismételhetetlen. A klérus vallásgyakorlása ebből a szempontból a tartalmi oldalhoz tartozik, s gyakorlati okokból célszerű kiemelni a laikus társadalomból az intellektuális elitnek a „hivatalos” közvetlen szálakkal kapcsolódó vallásosságát is.

Vallásos képzetek és ismeretek

Bármiféle vallás elképzelhetetlen egy bizonyos ismeretanyag és képzetrendszer nélkül. Az egyén, de még a közösség hite szempontjából is többnyire közömbös, hogy ezek a képzetek és ismeretek teológiai szempontból mennyire állják meg a helyüket. Az ismeretek megszerzésének módja lehet közvetlen vagy közvetett. Az előbbihez sorolható az írott forrásokból vagy szervezett úton, például hitoktatás révén történő ismeretszerzés, közvetett útnak minősül az ismeretek templomi igehirdetés és a vallásgyakorlásban való részvétel általi elsajátítása. A hitoktatás és a templomi igehirdetés aránya a múltban életkortól függően változott. A 19–20. században a legtöbb helyen általános volt az iskolai hitoktatás. Ez a parasztságon belül a vallási ismeretek egyfajta minimális szintjét jelentette. A felnőttkor elérésével és az életkor előre haladtával a hittanórákon szerzett ismeretek aránya fokozatosan csökkent, s előtérbe került a vallás-

gyakorlás, illetőleg az ismeretek más csatornákon (nyomtatványok, könyvek, zarándoklatok) történő bővülése.

A népi vallásosságot a vallásgyakorlás útján történő ismeretszerzés túlsúlya jellemzi. A verbális, didaktikus réteg megtestesítői a hagyományos kultúrában a vallásos legendák. A bibliai ismeretek jellegzetes tárháza a *Parasztbiblia*, amely az élő folklórban mindenütt csak töredékeiben volt jelen. (Lammel–Nagy 1985.) A didaktikus jellegű verbális hagyomány és a vallásgyakorlás csatornáin át kialakul az ismeretek, képzetek egyénre vagy közösségre jellemző rendszere. A parasztság, a népi vallásosság hordozójának vallásos ismeretei a hagyományos kultúra elemeinek szerveződési szabályai szerint rendeződtek. A teológiai szempontból helytálló ismeretek mellé a hagyományos néphit elemei is odakerültek, így létrejött az a sajátos vallási képzetrendszer, amelyet e kettő szimbiózis jelent. Ez a világkép tele volt belső ellentmondásokkal, amely azonban a hívek számára ritkán okozott problémát. Az egyházas és a népi hagyomány összeegyeztetésére mindemellett folytonosan történtek kísérletek. Jól példázzák ezt a törekvést a túlvilági életről alkotott képzetek. A tisztítóüzzel kapcsolatos egyházi tanítások és a visszajáró bűnös lelkekről a folklórban élő hagyományanyagban a keresztény felfogás és a népi hiedelem kiegészítették egymást. A népi vallásosság hagyományos képzetrendszere a 21. század küszöbén már a múlté, de a vallásos ismeretek és képzetek szerveződése a mai társadalmi körülmények között és technikai feltételek mellett is hasonló törvényszerűségek szerint történik. A különbséget elsősorban a folklór-információk terjedésének hallatlan felgyorsulása, újabb és újabb vallási mozgalmak tanításainak offenzívája, a szakralitás eddig nem tapasztalt mértékű világméretűvé válása és az ezzel járó újfajta szinkretizmus kialakulása jelentik.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

Bálint S. – Barna G. (1994): Búcsújáró magyarság. Budapest.

Bálint S. (1987): A magyar vallásos népelet kutatása. Vallási néprajz, 3. 8–66.

Bartha E. (1980): A hitélet néprajzi vizsgálata ... Debrecen, 1980. 5–13.

Bartha E. (1989): Térszerkezeti változások a Debréte vallásos életében. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 26. 111–114.

- Büttner (1974):** Religion and Geography. Impulses for a New Dialogue between Religionswissenschaftlern and Geographers. *Numen*, 21. 173–196.
- Dám I. (1944):** A lelkipásztori néprajz alapelvei. *Magyar Barát*, XXIV. 4.
- Deffontaines, P. (1948):** *Geographie et religions*. Paris.
- Dreus, P. (1901):** Religiöse Volkskunde, eine Aufgabe der praktischen Theologie, Monatschrift für die kirchliche. Praxis, I.
- Gesztelyi T. (szerk.) (1991):** Egyházak és vallások a mai Magyarországon. Budapest.
- Gunda B. (1941):** Református vallási néprajz. *Református Élet*, VIII. 13. sz. 1–2.
- Illyés E. (1931):** A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára. Szeged.
- Karsai G. (1937):** Hittudomány és néprajz. *Theológia*, IV. 249–253, 343–346.
- Kósa L. (1993):** Egyház, társadalom, hagyomány. Debrecen.
- Lammel A. –Nagy I. (1985):** *Parasztbiblia*. Budapest (új kiadás 1995).
- Leach, E. R. (ed.) (1968):** *Dialectic in Practical Religion*. Cambridge.
- Leslie, Ch. (1960):** *Anthropology of Folk Religion*. New York.
- Mackensen L. (1927):** Volksreligion und Religion im Volke. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*. 27. 161–182.
- Márkus M. (1941):** Evangélikus néphagyományok. *Keresztnyén Igazság*, VIII. 141–164. szombathely, 33–36.
- Pócs É. (1980):** Népi vallásosság. *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 730–733.
- Schwartz E. (1934):** A néprajz út útjai – a katolikus néprajz. *Katolikus Szemle*, XLVIII.
- Schwart E. (1947):** A szentek népi tisztelete. Budapest.
- Sopher D. E. (1967):** *Geography of Religions*. Englewood Cliffs.
- Tüskés G. (1981):** Népi vallásosság, társadalomtudományok és teológia. *Katolikus Szemle*, Róma, 114–125.
- Tüskés G. (1986):** A népi vallásosság kutatása Magyarországon. In: „Mert ezt Isten hagyta ...” Budapest. 18–62.
- Tüskés G. (1993):** *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon*. Budapest.
- Weiss, R. (1964):** Zur Problematik einer protestantischen Volkskultur. *Beiträge zur Volkstumforschung*, 14, 27–46.
- Yoder, D. (1974):** Toward a Definition of Folk Religion. *Western Folklore*, 22. 2–15.

2.

Anyagi kultúra

2.1. Mesterségek

Bihari Nagy Éva

A képzés során a résztvevők megismerik a szinte teljesen feledésbe merült régi életformát, amely életre hívott több sajátos népi mesterséget, foglalkozást, foglalatosságot. Újszerű oktatási módszereken keresztül kell megismertetni a mára már tényleg elfeledett kézművesség régi formáit. Hogyan, milyen formában mit lehet a pedagógusnak egy tanórán a régi, elfeledett mesterségekről élményszerűen közvetíteni? Az előadás a kerettantervhez igazodva és más közismereti tárgyak integrálásával a lehető legtöbb elfedett mesterséggel, főleg szemináriumi jelleggel (digitális segédanyag közvetítésével, a hagyományos népi iparművészeti ágakon [szöttes, hímzés, fazekasság, faragás] kívül rekedt, vagy kevésbé művelt kézműves- és háziipari tevékenységek hagyományait és technológiáinak látványos megismertetése és az abban bekövetkezett újítások, továbbfejlesztett módosítások feltárása). Az előadás fontos célja, hogy megismertessük a pedagógusokkal a mesterek, mesterségek alkotásait (tárgyak, a paraszti kultúra tárgyvilágát), amelyek a hagyományokat korszerű, új formában is feldolgozzák.):

- népi bútorműves, festettbútor-készítő, vaskovács, rézműves, bőrműves, szűcs, szűrszabó, kékfestő, fésűs, keses, gyertyaöntő, kádár, kulacskészítő, vertcsipke-készítő, mézeskalácsos, stb. tevékenységek
- vessző, csuhé, gyékény, szalma, tárgykészítők alkotásai
- népi öltözetkiegészítő szakágak: kalapos, lószőrfonó, gyöngyfűző és más népi ékszerkészítő, papucskészítő, bocskoros, csizmadia;
- a népi élet jeles napjaihoz és a népszokásokhoz kapcsolódó mesterségek: népi hangszer készítő, tojásfestő, stb.

Kézművesség, kézműves: Fejlődése során saját, vagy hozott alapanyagból dolgoznak. Amikor már nem esetlegesen, és nem felesleget termelnek, tevékenységük átalakul, képesítéshez köthető. Eszközeik a saját kézi szerszámoktól a gépek használatáig terjed. A megtermelt áruért pénzbeli díjazást kaptak, de előfordult a terményben való fizetés. A fejlődésükhöz hozzátartozik, hogy a földet, a mezőgazdaságot fokozatosan

hagyják el. A közösség igényét szolgálták ki (saját terveiket elképzeléseiket is elfogadtatva). Amikor árutermelő, ipari tevékenységgé alakul át a kézművesség, akkor jellemzője: üzlet, műhely nyitás; nagyobb városokba kerül a székhely, földmunkát teljesen elhagyják, legényeket, inasokat foglalkoztatnak; kisiparossá válnak.

Jellegzetes mesterségek bemutatása. (Mint például: sóvágók, cellérek, sziksófőzők, mézárások, szappanfőzők, gyertyamártók, olajütők, vákán-csosok, molnárok, faragóácsok (bútorkészítők), festőasztalosok, fazekások, takácsok, kékfestők, szűrszabók, gubások, kalaposok, tímár, csizmadia, varga, nyerges, szíjgyártó stb.)

I. Fából készült használati tárgyak

A fa nemcsak egy-egy háztartás különféle szükségleteit fedezte, hanem kifejllesztette a gazdasági kapcsolatok számos változatát. Az emberek a fa megmunkálása során megismerték annak tulajdonságait és ennek alapján készítették el a különféle tárgyaikat. Ezeket a tárgyakat csoportosíthatjuk funkciójuk, illetve készítőik szerint:

1. funkció szerint csoportosítás

- kéregedény (mérő vagy tartóedény),
- zszindely (faragott vékony lemez, tetőfedésre), faedények, eszközök (teknők, evőeszközök, ivóeszközök, mozsarak, tálak stb.),
- csőbrök, vödrök, bödönök, puttonyok, hordók (nem egy darabból készültek, hanem deszkákból),
- fonás-szövés eszközei (guzsaly, fonószék, szövőszék, vetélők; szerelmi ajándékok is lehettek, amely maga után vonta a faragással festéssel való díszítést),
- szállítóeszközök (szánok, szekerek, talicskák),
- bútorok (ágy – dikó, szekrény – szökröny, szuszék, szék – ülőhely, asztal, gyerekbútorok, bölcső),
- kapu- és fejfa faragás (székely kapu, fedeles kapu, kopjafa stb.),
- faszén égetés (Eredetileg az ércolvasztáshoz, a kovácmesterséghez, és a lakatosmesterséghez volt szükség a faszénre. Ott alakultak ki ahol közel volt a kohó. Amikor a háztartásokban a tüzes vasaló elterjedt a faszén iránti igény megerősödött. Napjainkban a kerti tűzhelyek, sütők elmaradhatatlan anyaga.

2. készítőik szerinti csoportosítás

- pásztorok; az elkészített terméket pásztorfaragásnak, pászterművészetnek nevezzük,
- parasztok, illetve a későbbi háziiparban dolgozó specialisták,
- mesteremberek.

II. Tárgyak fonható növényekből

Fonható növényeknek, és elsődleges anyagoknak nevezzük azokat az anyagokat, amelyek úgy kerülnek a feldolgozásra, ahogy megteremtek

- szalma. A feldolgozásra szánt szalma begyűjtését az igazi aratás előtt 2-3 héttel szokták kezdeni. Szalmából készíthető tárgyak: szakajtók, tálak, tárolóedények, aratókoszorúk, különféle játékok.
- kukoricacsuhé. A csuhé a kukorica csövét borító levelek. A leveleket tépéssel, fosztással távolítják el a csövekről. Ezt a tevékenységet a paraszti élet rendjében, mint kukorica-fosztó ismert.
- gyékény. Nedves, vizenyős rétek, mocsaras területek, vízpartok növénye. A gyékény aratási ideje a nyár vége. Feldolgozása fonással szakajtó, tojástartók méhkas, székfonatok) vagy szövással (szatyor, lábtörlő, kanáltartó, szőnyeg) történt.
- nád. Vizenyős rétek, holtágak mente, halastavak partjának növénye. Aratásának ideje a tél. Felhasználható: nádfal, nádszőnyeg, tetőfedés.
- vessző. Építmények, kerítések, tároló- és szállítóeszközök, halászati eszközök, kasok készítésére használták – kerti bútorok, gyermekjátékok.

III. Tárgyak agyagból, fazekasság

Azt hogy egy fazekas mire specializálódott az általa felhasznált agyag minősége döntötte el. Főző- és sütő (azaz tűzálló) edény és kályhacsempe csak ott készülhetett, ahol erre alkalmas agyag volt (Magyarországon főleg a hegyvidék). Tálasok és korsók ott készültek ahol nem volt tűzálló agyag (pl. az Alföldön).

A 19. századra kialakulnak a legfontosabb fazekas központok:

- Nyugat-Dunántúl: Órség, Göcsej, Sümeg, Tapolca
- Észak- és Közép-Dunántúl: Tata, Pápa, Komárom, Veszprém, Csákvár
- Dél-Dunántúl és Bács-Kiskun: Szekszárd, Baja, Siklós Mohács

- Felvidék: Garam-mente, Gömör, Rimaszombat, Rozsnyó, Sárospatak
- Dél-Alföld: Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Sente, Tótkomlós
- Közép-Tiszavidék: Debrecen, Mezőcsát, Tiszafüred, Mezőkövesd, Nádudvar, Gönc
- Felső-Tiszavidék: Ungvár, Munkács, Beregújfalva, Máramarossziget, Nagybánya
- Partium, Erdély: Dés, Désháza, Zilah, Kolozsvár, Nagyvárad
- Székelyföld, Barcaság: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Korond, Csíkmadaras, Kézdivásárhely, Fogaras
- Moldva, Bukovina: Gorzafalva, Pusztica, Marginea.

A kerámiákat három féle díszítési móddal látták el:

- a) A forma felületének alakítása:
 - negatív módon: karcolás, fésűzés, benyomkodás, rovátkolás szurkálás
 - pozitív módon: domborműves díszítmény.
- b) Sgraffito – karcolási mód, de színhatással együtt jelentkezik
- c) Ecsettel, írókával, felvitt mintázás (virágkozás). A színezés egyszerűbb módja: folytatás, fröcskölés, márványozás, pöttyözés stb.

A paraszti gazdaságokban a fazekas termékek hosszú ideig használati szükségletet elégítettek ki, az edények nagy része díztelen. Később a mintázott, drágább tárgyakat ünnepek alkalmával használták (addig a hét-köznapiakban a falat díszítették). Majd a parasztmajolika, a fajansz és a porcelán edények térhódításával az ünnepi használati edényekből szobadíszek lettek.

IV. Fonás, szövés, nemez, hímzés, kékfestés, batikolás

A fonható növényeknél elsődlegesnek nevezhető a feldolgozás folyamata. A textilhez tartozó mesterségekben ez a folyamat már másodlagossá vált. Sem a lent, sem a kendert, sem a gyapjút nem lehet azonnal fonni, szőni vagy nemezelní, előbb előmunkálatokra van szükség. Amíg a mesterségek nagy fejlődésen mentek keresztül az ezer év alatt, a fonás csaknem érintetlenül a parasztság háziipari tevékenysége volt és marad egészen a II. világháborúig. A textilhez tartozó folyamatokat befolyásoló legfontosabb tényező: fajtaváltás

Felhasználás: fonalkészítés (majd szövés), posztókészítés (gyárban), nemezkészítés (otthon, kallózó malmokban).

Feldolgozása: otthon: nyírás – mosás – szárítás – fésülés – fonás – szövés (nemezelés); gyárban: mosás – szárítás – kártolás – fésülés – fonás szövés (ványolás).

A fonás eszközei: kerek guzsaly (egyszerű guzsaly: hosszú- kéttalpú-, egytalpú- guzsaly), rokka, motolla, gombolyítókerék.

Szövés. Magyar nyelvterületen ismertek a lenszövet, kenderszövet, elegyes szövet, pamutszövet. A paraszti háztartások szöttesei a háziipar keretébe tartoztak. A szövés fejlődése:

- a) takácsmesterség,
- b) tarisznyások,
- c) szőnyegezők.

A 19. század második felében a gyáripar megjelenésével ezek a mesterségek teljesen háttérbe szorultak.)

Nemezkészítés, posztókészítés, kallózás, ványolás (Ezek a tevékenységek a háziiparhoz tartoztak, majd a kézműipari tevékenység lett, a gyáripar létrejöttével elhaltak.

Varrás, varrottas. A varrás kezdetben két vagy több darab bőr esetleg szövet, nemez összeerősítésére szolgált. Szükséglet szerint. Az idő múlásával ezekből az öltésekből egyre szebb szél-összevarró öltések alakultak ki ami már a díszítmény kategóriába tartozott, ebből fejlődik ki a hímzés. (Paraszthímzés, új stílus – elszínesedés pl.: Mezőkövesd, Sárköz.)

A magyarországi hímzőkultúra kialakulási sorrendje:

- 1) szálszámolásos – szálszorításos hímzések,
- 2) kazettás szerkezetek,
- 3) paraszt hímzések,
- 4) fehérhímzések (Galga-mente, Zala, Nógrád, Heves, Mezőkövesd, Kalocsa, Veszprém, Karád),
- 5) szücs hímzések,
- 6) szűr hímzések,
- 7) rátétek,

Kékfestés, batikolás. A festésen belül kétféle minta-felvitel: a) festés, b) színezés. Eljárásai:

- az anyag megfestése, pácok segítségével a szín, a minta rögzítése pl.: kelmék, fonalak festése,
- viasz segítségével az anyag azon részének a lefedése amely nem kerül lefestésre,
- kötözéssel, varrással, csomózással új színek, minták kerülnek fel az anyagra.

Növényi festékekkel minden természetes alapanyag festhető. textília, bőr, fa tojás, étel stb.

A festés története:

- festőanyagok bedörzsölése,
- festőnövények kifőzése,
- batikolás,
- rezervnyomás,
- szitanyomás.

Bőrmunkák:

- tímár (kidolgozza a bőrt),
- tobakos,
- varga (14. századtól),
- csizmadia (16. századtól),
- szíjgyártól és nyergesek,
- szűcsmesterség.

A bőr felsőruhákat formailag három csoportra osztjuk:

- ujjasok (ködmön és hosszú bundafélék – bekecs, köce, kuzsu, kocsók),
- ujjatlanok (mellesek),
- palástok (női kisbundák, subák).

V. Fémhez kapcsolódó mesterségek (kovácsok, szerszámkészítők, lakatosok)

- Bányászszerszámok, kovácsszerszámok, mezőgazdasági szerszámok, házi szerszámok, háztartási eszközök, épület és bútortervezés, egyéb tárgyak.

- Kovácmesterség (Korán vált önálló tevékenységgé. Cigánykovácsok.)
- Fémművesek (réz és bronzművesek – üstök, edények, kolompok, csengők, fokosok stb.)
- Késesek (otthon elkészítették a különféle mesterségekhez használatos késeket és faluról falura, vásárról vásárra menve árusították)

VI. Mézeskalácsosok, gyertyakészítők

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Bartha A. (1958):** Honfoglaláskori kovácmesterségünkről. (Történelmi Szemle) Budapest.
- Bellon T. – Fügedi M. – Szilágyi M. (1998):** Tárgyalkotó népművészet. Planétás, Budapest.
- Kresz M. (1979):** Népi szücsmunka. Budapest.
- Kresz M. (1991):** Magyar fazekas művészet. Corvina-Fórum, Budapest-Újvidék.
- Magyar Néprajz III.** (Kézművesség). Budapest 1991.
- Malonyai D. (1902):** Magyar népművészet. I–V.
- Selmeczi Kovács A. (2009):** Elfeledett magyar mesterségek és népélet. Cser Kiadó, Budapest.

2.2. Gazdaságtanantropológia (hagyományos állattartás, földművelés – innováció)

Bihari Nagy Éva

Az előadást a magyar és az európai gazdaság és társadalom történetét tekintik át, ötvözve a kronologikus és a tematikus rendet. A középkorra vonatkozó kurzus az európai és a magyarországi fejlődés párhuzamait tárja fel. A kora újkorra vonatkozóan a nyugat-európai kitekintés mellett főleg a közép- és kelet-európai gazdaság és társadalom sajátos fejlődését, Közép-Európa és Kelet-Európa eltérő jellegzetességeit is érinti az óra.

Az óra megismerteti a résztvevőket a magyar és az európai gazdaság, gazdálkodás (gyűjtögető gazdálkodás, állattartás, földművelés...) és társadalom történetével, fejlődésével. A résztvevők a képzés során új néprajzi eredményeket ismernek meg, képesek meghatározott korok életmódjának vizsgálatára, ismerjék a magyar népviselet és a hagyományos táplálkozókultúra területeit. A kerettantervhez igazodva a képzés során azokat a legfontosabb és napjainkban bekövetkezett változások, összefüggések kompetenciák meghatározásai kerülnek előtérbe, amely a közoktatásban továbbadhatók és értelmezhetők. A kurzus segítséget nyújt a résztvevőknek abban, hogy a környezetétől ma már gyakran távol, ismeretlen közegeként felfogott életvitelt, anyagi műveltséget, gazdálkodási formákat élményszerűen, látványosan megismertesse, mivel ezzel szemben a hagyományos népi kultúra anyagi keretét a környező természet nyújtotta. Az óra a múlt életmódjának elemeivel, azok továbbélésével, a múlt és jelen kapcsolatrendszerének összefüggéseit tárja fel. A paraszti kultúra életvitele valamennyi eleme kötődött a tájhoz: táplálékot adott, az épített örökséghez alapanyagot adott, valamint a tapasztalatokat is a környezetéből merítette, melyek még ma is helytállóak.

Az előadáson az emberi műveltség korai szakaszától (a nem tudatos termeléstől) a fejlett mai gazdálkodási formáig vezetjük át a résztvevőket (paraszti kisüzemek sajátosságai – üzemhelyek, állatállomány-gazdasági felszerelés, ár- és bérvizonyok, piaci lehetőségek):

1. Zsákmányoló gazdálkodás: gyűjtögetés (vadnövények); vadászat; méhészet, halászat (ökonómiai tényezők, napjainkig fennmaradt formák – biogazdálkodás)

2. Állattartás: a rideg vagy szilaj pásztorkodás jellemzői (állatfajták, legeltetés, enyhelyek); a szilaj pásztorok élete (jellemezés); a pásztortársadalom hierarchiája, rangsor, táji megoszlás; az állattartás építményei (pásztorépítmények); Tartásmódok: a félszilaj tartásmód jellemezői (állatfajták, pásztorok, legeltetés); a kezes vagy istállós tartás sajátosságai (domesztikáció; az Ecsedi-láp élete; pásztorszervezet; sertéstartás Magyarországon; juhtartás Magyarországon; teherhordás, számártartás; kecsketartás).

3. Földművelés: A földművelő gazdálkodás kettőssége és jellemezői; a talajmegmunkálás módjai, eszközei, azok időbeli változása; hagyományos aratás különbsége a hegyvidéken és az Alföldön; a cséplés és a nyomtatás, táji eltérései; a gabona tárolása és feldolgozása; a fontosabb kapásnövények művelésmódja (gabonatermelés; hagymatermesztés [makói]; szegedi paprika; aratási módok; aratási eszközök; dinnyetermesztés; legelőhasználat; dohánytermesztés; kukoricatermesztés; burgonyatermesztés; zöldségtermesztés; gyümölcstermesztés; kendertermesztés; szőlőművelés [Dunántúl]; szőlőművelés [Alföld]; ártéri gazdálkodás).

Az előadás szorosan kapcsolódik a képzés többi órájához, hiszen a szántástól az aratásig a munkafolyamat minden részének volt valamilyen jellegzetes szokása, ami a munkavégzés idejére és formájára vonatkozott. Célunk, hogy az órán példákkal illusztráljuk és értelmezzük az egykori (tradicionális) gazdálkodási formákat, napjaink termelő tevékenységébe történő átemelését, s ez által rávilágítsunk a növénykultúra, az állattenyésztés alkalmazási forma, mód társadalomtörténeti háttérének megváltozására. Azaz szóljunk a hagyományos közegtől teljesen eltérő innovációról és eltérő funkcióval jelentkező termelési tevékenységekről és a hozzá kapcsolódó tárgykultúrától. Ezek a folyamatok fokozatosan a néprajztudomány figyelmét is ráirányítja a gazdálkodási formák keveredésére és sokszínűségére, a tradicionális termelési módok és a termelvények, tenyésztések új alkalmazási területeire. Azért is fontos a múlt anyagát összekapcsolva megismertetni a jelennel, hogy a napjaink értelmezéseit párhuzamba tudja a hallgató állítani az elavult, már értelemszerűen nem használt fogalmakkal. Más összefüggésben pedig fontos hogy egy egységes, mindenki számára biztosítsunk egy érthető és elemzése is használható gazdaságantropológiai fogalmi szerkezeti rendszert.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

Paládi-Kovács A. (főszerk.) 2001: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Budapest.

Állattartáshoz

Madarassy L. (1934): Művészkedő magyar pásztorok. Budapest.

Papp J. (2008): Hortobágy. Magyar néprajzi könyvtár. Debrecen. 147–264.

Selmeczi Kovács A. (2009): Elfeledett magyar mesterségek és népelet. Budapest 55–92.

Tálasz I. (1974): A Kiskunság népi állattartása. I. Pásztorokodás, II. Istárlós tartás c. fejezetek. Néprajzi füzetek 6. Budapest, 1936. (Reprint, Szolnok, 1974.) 8–183.

Földműveléshez

Balassa I.–Ortutay Gy. (1979): Magyar néprajz. Corvina, Budapest 185–220.

Györffy I. (1928): Takarás és nyomtatás az Alföldön. Néprajzi Értesítő XX. 1928. 1–46.

Györffy I. (1991): A földművelés. In: Magyarság Néprajza. Budapest.

Kós K. (1999): Népi földművelés Kalotaszegen. A Néprajzi látóhatár kiskönyvtára 7. Debrecen, 57–150.

Lovas Kiss A. (2011): Kisüzemi gazdaságok társadalmi szerepének változása. Esettanulmány egy bihari településről. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület (A néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára; 13.)

Selmeczi Kovács A. (2009): Elfeledett magyar mesterségek és népelet. Jámbor földművelők. Budapest. 93–128.

2.3. Tárgyalkotó népművészet

Keményfi Róbert

Az órák célja, hogy a továbbképzésen résztvevő tanárok a tárgyakra irányuló legújabb néprajzi (népművészeti) kutatásokról és elméletekről kapjanak átfogó képet. Napjainkban zajló úgynevezett „tárgyi fordulat” ugyanis új megvilágításba helyezi az „élettelen tárgyvilágot”. Hiszen a tárgyak közvetítik készítőik teljes világát, átfogó társadalomtörténeti értelmezés lehetőségét adják. „Benne vannak” ugyanis a tárgyakban a mindennapok, az ünnepek, a tragédiák, világégések, eszmék, tudásformák, műveltségek lenyomatai, a falusi mikrokörnyezet változásai. A néprajztudomány ma már nem csupán arra törekszik, hogy a gyűjteményeiben fellelhető népművészeti tárgyvilágok eredeti kontextusait megőrizze, illetve az egykori életvilágok integritását kiállítások, skanzenek keretében felmutassa – jóllehet, ez a tevékenység ma is nagyon fontos –, hanem éppen azokat a másodlagos jelentésrétegeket igyekszik az adott tárgyhoz kötöten felfejteni, amelyek közvetlenül, anyagszerűen nem jelennek meg az adott eszközön. Értik ezalatt a mai elméletek a tárgyhoz köthető elbeszélte történetek értelmezését. Például egy tárgy bejárt „életútjának” megismertetését, amely az egykori készítő személyétől akár a mai tulajdonosig terjedhet. A tárgyra „rakódott” narratívák számos információt közvetítenek az egykori – jelen esetben – paraszti társadalom felépítéséről, belső viszonyrendszeréről. De ugyanígy figyel a mai néprajz a tárgyak esetleges sérüléseinek keletkezéstörténeteire, a készítésének „műhelyére”, „az egykori restaurálások technikai hátterére, a tárgy gyűjteménybe kerülésének körülményeire, azaz mindarra, amelyek meghatározzák az adott eszköz, tárgy társadalmi hátterét. A tárgy és legendája tehát elválaszthatatlan. A mai megközelítések így figyelnek nem csak az egyes népművészeti tárgyak történeteire, hanem maguknak a tárgy-együtteseknek (akár magángyűjteményeknek) kialakulására, az együttes megjelentetésből fakadó hatóerőre. Hogyan formálják ezek az együtt megjelenő tárgyak (azaz a „másik tárgy” közelsége) az eredeti kontextusokat, illetve milyen új értelmezési mezőt hoznak létre ebből adódóan a gyűjtemények? Milyen életutak köthetők a gyűjteményekhez (pl. Debrecenben a Déri-gyűjteményhez)?

„Tárgyalkotás”: esztergagépen gyártott fa használati/emléktárgyak.

Fotó: Keményfi Róbert

Ebben az új személeti módban lépnek egyre inkább előtérbe a népművészetre irányuló kutatásokban olyan tárgyvilágok is, amelyek eddig nem tartoztak, inkább úgy kellene fogalmazni, hogy a szaktudomány „nem beletartozónak vélte” a tradicionális népművészetbe. Az egykor a népi kultúrában szervesen gyökerező művészeti tevékenység ugyanis a 20. század második felében olyan jellegzetességeket vett magára, amelyek már nem vezethetők le a „klasszikus” értelmű népművészetből. Ezt az újfajta alkotási folyamatot meghatározó kulcsszavak között olyan karakterjegyek jelentek meg, amely inkább a magas, elsősorban az iparművészet jellemvonásai mint a népi kultúra sajátjai: művészeti ismeretek és a kivitelezés szervezett formában történő oktatása; a közösségi háttér hagyományozó erejének megszűnése; az alapanyagok megváltozása (pl. a műanyagok megjelenése); egyéni kreativitás, a technológia és a piacra termelés fogalmának feltűnése, sőt a gyári előállítás lehetőségének és ebből következően akár a sorozatgyártás alkalmazása. Amint már a 19. század második felében, a 20. század elején is több, egymást részben átfedő, részben a másikat kizáró fogalommal igyekeztek a nép művészeti tevékenységének egyes formáit lefedni, megnevezni, a mai alkotói utakat és kész műveket sem lehet egyetlen terminus alatt összegezni.

„Rusztikus használcikk vásár”. Mindennapi, előregedett paraszti eszközök mint dísz tárgyak.

Fotó: Keményfi Róbert

A kereskedelmi megfontolásokat előtérbe helyező tevékenység például nem tud mit kezdeni a „naiv művészek”, ezermesterek által barkácsolt tárgyakkal, kézimunkák millióival. Vagy a népi iparművészet – jóllehet eladásra készülő tárgyak előállításáról van szó – mégsem fedheti le azt a tevékenységet, amelyben a művészetnek, azaz esztétikai minőségnek még az igénye sincs. „Műtárgymásolás” vagy a „turistaipar” (nem feltétlenül, de többnyire „giccs”) – többnyire műanyag – tárgyi „népies” emlékei mind eddig kiestek a terminus használati rostáján. De ugyanígy vonja be a néprajztudomány az érdeklődési területére napjaink használcikk-ipar („second hand”) dömpingjének esztétikai kérdéseit, vagy akár az angolszász folk art fogalma alapján a közkultúra kézműves tevékenységének számtalan alkotási útját és termékeit, a patchwork-től a sókerámiáig.

A két óra célja tehát, hogy a továbbképzésben részt vevő hallgatók számára átfogó képet adjon a „tárgy”, a „művészet” mai néprajzi fogalmának lehetséges értelmezéseiről, illetve, mintegy ágrajzot felvázolva, egyfajta eligazodási háttérrel nyújtson a mai „tárgyalkotó népművészet” jelentésrétégeiről.

Emléktárgyipar
Fotó: Keményfi Róbert

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Berta P. (szerk.) (2012).** Használcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
- Csíkszentmihályi M. – Eugene Haltán (2011).** Tárgyaink tükrében. Budapest: Libri.
- Ébli G. (2005).** Az antropologizált múzeum: közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón. Budapest: Typotex.
- Fejős Z. (2003).** Tárgyfordítások. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Fejős Z. (főszerk.) (2000).** A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Frazon Zs. (2011).** Múzeum és kiállítás: az újrarajzolás terei. Budapest: Gondolat Kiadó; Pécs: PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- Gazda K. (2008).** Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2005).** Tárgyak szimbolikája. Budapest: Ú.M.K.
- MaDok-füzetek (1–6.) (2003–2009).** Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Verebélyi K. (2002).** Korok és stílusok a magyar népművészetben. Budapest: Osiris Kiadó.
- Voigt V. (1987).** A mai magyar népművészet fogalma. In: Voigt V.: Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. 139–161. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék.

2.4. Népművészet – iparművészet

Keményfi Róbert

Az órák célja, hogy a továbbképzésben résztvevő hallgatók – a tárgy-körben már elsajátított alpműveltségükre építve – egyrészt képet kapjanak azokról az új irányzatokról, amelyek a tradicionális népművészet mai értelmét, területét, „használhatóságát” igyekeznek megfogalmazni. Másrészt pedig a képzés arra irányul, hogy a népművészet viszonyát mutassa be az iparművészethez, illetve értelmezze a sajátos népi iparművészet terminus jelentésrétegeit. Az ipar- és népművészet mai útjait bemutató órák szorosan épülnek a tárgyalkotó népművészet, illetve a díszítőművészet órákon elsajátítottakra, az ott megadott szakirodalomra. Az órák ki térnek a népművészet mai fogalmára, értelmezésének problematikájára, a népművészet helyére a néprajztudományon belül, és felvázolja e tevékenységi forma szerepét a széles értelemben vett köz kultúrában.

Toroczkai Wigand Ede (1869–1945) építész ebédlője, 1907.
Iparművészeti kiállítás, Gödöllő, Városi Múzeum, 2008. 02. 09. – 11. 09.

Fotó: Keményfi Róbert

A néprajzi kánon a népművészeti tevékenységbe szűkebb értelmezésben azokat a tárgyakat sorolja, melyeken az esztétikai funkció fontossága megnőtt a célszerű használhatóság ellenében. Főként szertartásokhoz (azaz

a szakrális időszakokhoz) kapcsolódó, a mindennapi használatból kivont, díszített eszközökre vonatkozik ez a meghatározás. A népművészet egyszerűsít, időtlen és elszigetelt.

Az iparművészet viszont a legváltozatosabb ipari technikákat, ipari alapanyagokra épít, illetve alapvetően használati tárgyak, építészeti formák dekoratív, esztétikai kivitelezésére törekszik. Az iparművészeti alkotófolyamatban azonban – ellentétben a népművészet klasszikus fogalmával – a hangsúly a *használati értéken* marad. Azaz a művészi díszítések nem jelenhetnek meg (elvileg) önmagukért, hanem csak egységben, az adott tárgy alkalmazási értékével együtt. Ám az iparművészet a számos közös gyökér mellett azt is felismerte, hogy az első világháború után már nem lehet e „klasszikus” értelmű meghatározással a népi kultúra művészeti területét leírni. Az ipari fejlődés, a polgárosodás fokozatosan eltűntette a népművészet táptalaját. Jóllehet a népművészet és iparművészet közös gyökerekre vezethető vissza, a 20. század elején a két művészeti irányt a fenti meghatározások alapján pontosan el lehetett határolni egymástól. Jól leírható például a két terület eltérő társadalmi hatásközege, az előállítás módja, a kész alkotás rendeltetése, a közösségi hagyomány általi szabályozottsága vagy formabontó egyedisége, az alkotó műkedvelősége vagy éppen hivatásszerűsége. A múlt század fordulóján a két művészi terület közötti viszony tehát világos, tisztázott.

A második világháború után azonban a népművészet hagyományos keretei felbomlottak. Az alkotó és egyben szabályzó közeg, a néphagyomány eltűnése számos változást idézett elő a népművészetben is. Egyre inkább előtérbe lépett a népművészeti örökség szándékolt védelme. Éppen ezért nagyon nehéz értelmezni e tudatos, gyakran szervezett keretek között egyéni, azaz nevesített alkotókhoz kötött, „népművészeti” tárgyak

előállítását. A népművészeti örökség e „második életét” el kell tehát választani a tulajdonképpeni népművészettől. Az egykor a népi kultúrában szervesen gyökerező művészeti tevékenység a 20. század második felében olyan jellegzetességeket vett magára, amelyek már nem vezethetők le a fenti, „klasszikus” értelmű népművészetből. Ezt az újfajta alkotási folyamatot meghatározó kulcsszavak között olyan karakterjegyek jelentek meg, amely inkább a magas, elsősorban az iparművészet jellemvonásai mint a népi kultúra sajátjai: művészeti ismeretek és a kivitelezés szervezett formában történő oktatása; a közösségi háttér hagyományozó erejének megszűnése; az alapanyagok megváltozása; egyéni kreativitás, a technológia és a piacra termelés fogalmának megjelenése, sőt a gyári előállítás lehetőségének és ebből következően a sorozatgyártás(!) alkalmazása. Ez a „már nem a régi, de igazán mégsem magas művészeti” közties állapot hívta életre a népi iparművészet fogalmát.

Tradicionalis modernizmus

Toroczkai Wigand Ede: Vaszary János tatai villája, 1906.

Forrás: <http://tata.utisugo.hu/latnivalok/vaszary-villa-tata-87503.html>

Habár a népi iparművészet kifejezés igen problematikus, mégis meggyökeresedett, mert jelzi a mai „népművészet” nem egyszerű meghatározhatóságát, változási folyamatát, többarcúságát: a terminus magában foglalja azokat az alkotói vonásokat is, melyek a hagyományos népművészet szétesése előtt eredendően az iparművészet sajátjai voltak.

Célunk, hogy a továbbképzésben résztvevő hallgatók számára a népművészet mai értelmezését, az iparművészettel való kapcsolatát és a népi iparművészet mai jelentéséről adjunk átfogó képet.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Ernyey Gy. (1974).** Az ipari forma története Magyarországon. Művészet-történet füzetek 8. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kresz M. (1978).** A népi iparművészet múltja és jövője. In: Varga Mariann (szerk.) Népi iparművészetünk időszerű kérdései. I. 39–67. Budapest: Népi Iparművészeti Tanács.
- Morant, Henry (1979).** Az iparművészet története a kezdetektől napjainkig. Budapest: Corvina Kiadó.
- Németh L. (1979).** A „magas művészet” és a népművészet kapcsolata. In: Népművészeti Akadémia. III. 39–53.
- Sármány I. (1977).** A népművészet értelmezése a századforduló művészeti közgondolkodásában. In: Ethnographia. LXXXVIII. 1977. 1. 103–119.
- Szabolcsi H. (szerk.) (1973).** A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetről és iparművészetről 1875–1899. Documentatio Ethnographica 4. Szolnok: Damjanich János Múzeum
- Szilágyi M. (2002).** A népi iparművészet és a néprajzi muzeológia. In: Cseri M. – T. Bereczky I. (szerk.): Ház és ember. 15. 291–299. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
- Tarján G. (2005).** Folklor, népművészet, népies művészet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó .
- Vadas J. (1981).** A magyar bútor 100 éve. Budapest: Fortuna.
- Verebélyi K. (1978).** A népművészet felfedezése a századelőn, avagy neofolklorizmusunk kezdetei. In: A folklorizmus egykor és ma. Folklor – Társadalom – Művészet 2-3. 78–84. Kecskemét.
- Verebélyi K. (1997).** A post-folklorizmus jelenségeiről. Néprajzi Látóhatár. VI. 1–4. 62–69.
- Voigt V. (1987).** A mai magyar népművészet fogalma. In: Voigt Vilmos: Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. 139–161. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék.

2.5. Díszítőművészet (szimbólumok, motívumok, jelképek)

Keményfi Róbert

A díszítés, „tárgyfelöltöztetés” az emberi tevékenység egyik legősibb kifejeződése. Éppen ezért a megjelenő formavilág, szimbólumok, színelkalkulációk gyökerei olyan archaikus rétegekbe nyúlnak vissza, amelyek kiesnek a szigorú tudományosság kereteiből, s alapvetően a mítoszok világába vezetnek vissza. Amint a múlt történeteit meséljük, az egykori, általunk megélt időről szövegeket alkotunk, amely cselekvés által a nemzet emlékezetében a népszármazás homályos ősi magyarázatait fenntartjuk annak érdekében, hogy népünk területhez kötött történelmi folyamatosságát biztosítsuk; úgy hasonló törekvés jellemzi térségünk nemzeteit, hogy műveltségüknek/kultúrájuknak kontinuum képét írott, sőt akár régészeti forráshiányos korszakokra is visszavezessék. Tipikusan ilyen, azaz az ősiség kérdését veti fel a népi díszítőmotívumok, szimbólumok eredetének, s egyben értelmezésének igénye. Az objektív források hiánya nem jelenti tehát azt, hogy a társadalmi képzelet is „ürré” hagyja a kérdéses motívum vagy szimbólum beazonosításában, „teremtődése” körülményeinek felfejtésében. A díszítőkészlet „igaznak vélt” eredetét, formálódását a nemzeti képzelet kontinuum magyarázatokkal hagyományozza generációról generációra tovább. Ám ezek az értelmezések alapvetően kiesnek a szigorú tudományosságból, ugyanis nincsenek egyetemesen standardizált kódok, amelyek megadnák e jelrendszerekhez az egyértelmű értelmezési kulcsokat. Olyan értelemben, hogy bizonyíthatóan rálátnánk az árnyalatok, színek, kontúrok, vonalak jelentésére, azaz arra, hogy a díszítőmotívumok tulajdonképpen mit helyettesítenek, jelenítenek meg.

Poszt-folklorizmus: futballkapus-
kesztyű (tervezte: Csonka Gergő)
<http://www.origo.hu/sport/focivilag/20111213-igy-lehet-magyarkent-ingen-bejutni-a-realbarcara.html>
(letöltés: 2014. 02. 04.)

Poszt-folklorizmus 2: Magyar olimpiai
formaruha 2012,
London Terv: Innoé Design
www.flickr.com/photos/olimpiknik/sets/72157628366234203 (2013.03.06)

Az óra célja, hogy a továbbképzésben résztvevőket megismertesse a díszítmények tudományos értelmezésének korlátaival. Cél, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy hol vannak azok keretek, amelyekben belül a érvényesülhetnek a szimbólumok általánosan érvényes kódjai. A szemiotikai iskola ezt a kérdést Umberto Eco nyomán úgy teszi fel, hogy milyen a kultúránkban az adott észlelt jelre vonatkozó „tárolt képünk”? Hogyan működhet (és hogyan nem) e kettő egyezése alapján az ikonikus kódot, jelen esetben a díszítőmotívumok értelmének (esetleges) felfejtését. Ugyancsak kitér a szemiotikai iskola arra is, hogy egy nemzeti kultúrában mindenkinek kellőképpen ismernie kell az információs csatornát, a jel felhasználási módját. Amennyiben ez az alaptudás nem áll rendelkezésre, nem lehet a jel általános érvényességéről beszélni.

Az óra képet ad a népművészeti formakincs mai megjelenésének útjairól is, illetve összegző értékelést ad magyar népi díszítőművészet ma érvényre jutó formanyelvéről. Arról a nyelvről, amelyet a hagyományozó és alkotó közeg letűnése következtében mára csupán a művelődéstörténet „beszélthet”, „szólaltathat meg”. Az alkotói tevékenység értelmezhetlenné vált a társadalmi folyamatok, ipari előállítási módok, új anyagok figyelmen kívül hagyásával, azaz megkerülhetlenné vált a „népművészeti hagyomány” újrafogalmazása. A népművészeti forma és tartalom az iparművész ihlető forrása lehet, sőt az eredendő népművészeti tárgyat

teljesen és szabadon átformálhatja úgy, hogy az elkészült alkotás csupán a művészt inspiráló hagyományos dísz tárgy parafrázisa. Az iparművészet, a formatervezés tehát szabadon meríthet a népművészeti forma- és színvilágból. Ám ennek szellemében a mai tervezőtevékenység esetben mégsem pontos (vagy inkább már nem „elegendő”) a múlt század fordulójára „népművészeti divatjáról”, illetve folklorizmusról beszélni. A forma- és divattervezés ugyanis, ha fel is használja a népművészeti kultúrájában gyökerező motívumokat, azok szükségképpen leegyszerűsödnek egy-egy jellegzetes vonalvezetésre vagy színösszetételre. Csak (maximum) utalás szintjén, jel-funkcióval fedezhetünk fel (esetleg) népművészeti karakterjegyeket. Ebben az esetben az adott tárgy használati minősége (alkalmazása) maga alá rendeli a felidézett népművészeti tárgy/forma/szín tartalom eredeti funkcióit.

Poszt-folklorizmus 3: mobiltelefon-tok.
Fénykép: Takács Vera

Farmer, kalocsai mintával.
<http://www.meska.hu/ProductView/index/448072> (letöltés: 2015.02.04.)

Célunk, hogy az órán példákkal illusztráljuk és értelmezzük az egykori (tradicionális) népművészeti formák napjaink tervezőtevékenységébe történő áttemelését, s ez által rávilágítsunk a formaalkalmazás társadalomtörténeti hátterének megváltozására. Azaz szóljunk a hagyományos közegetől teljesen eltérő tárgykultúrán és eltérő funkcióval „megszólaló” jelekről. Ezek a folyamatok fokozatosan a néprajztudomány figyelmét is ráirányítja a díszítőművészeti örökség új alkalmazási területeire annak érdekében, hogy egyrészt napjaink design-értelmezéseire alkalmatlan és elavult fogalomkörből a néprajz is kiszabaduljon, másrészt pedig, hogy ennek összefüggésében megteremtse az elemzésre használható folklorisztikai fogalmi apparátust.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Hoppál M. (1992).** Etnozemiotika. Néprajz egyetemi hallgatóknak 14. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Hoppál M. (1997).** Jelképtár. Budapest: Helikon Kiadó.
- Gazda K. (2008).** Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, Babes Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2002).** Magyarság-szimbólumok. Budapest: EFI.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2005).** Tárgyak szimbolikája. Budapest: Ú.M.K.
- Keserü K. (1977).** A népművészeti motívum metamorfózisához a képzőművészetben. *Ethnographia* LXXXVIII. 130–135.
- Selmeczi Kovács A. (2014).** Nemzeti jelképek a magyar népművészetben. Budapest: Cser Kiadó.
- Sinkó K. (2012).** Ideák, motívumok, kánonok. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria.
- Tarján G. (2005).** Folklor népművészet népies művészet – Kalauz a magyar népművészethez. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.
- Verebélyi K. (2002).** Korok és stílusok a magyar népművészetben. Budapest: Osiris Kiadó.
- Voigt V. (2008).** Bevezetés a szemiotikába. Budapest: Loisir Kiadó.

3.

Régiók és kultúrák

3.1. Tér – térszerkesztés – térképek

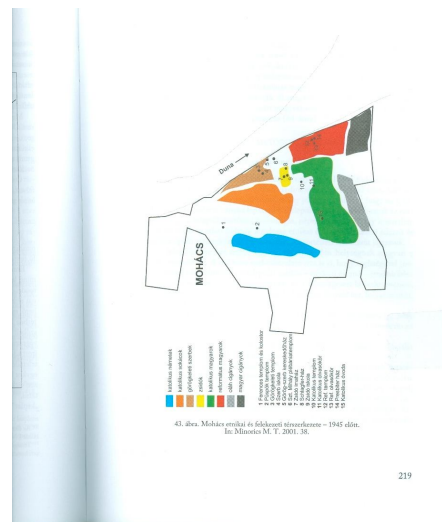
Keményfi Róbert

Az óra célja, hogy a továbbképzésen részt vevő tanárok átfogó képet kapjanak a humántudományokban megjelenő új kartográfiai gyakorlatokról, a térképek olvasásának újfajta lehetőségeiről, illetve a Hon- és népismeret oktatásában használt térképek használati értékéről, hibáiról, korrekcióinak lehetőségeiről.

A kartográfia (mai értelmében térképszerkesztés, -rajzolás folyamata), szükségyszerű leegyszerűsítés. A térkép a természetéből következően a kulturális jelrendszerek hálójába is pontosan beilleszthető, sőt a térkép egyik plasztikus példája a képmásszerű jelek típusának is. A jelelmélet szerint a térkép tehát ikon, azaz képszerű jel, amely valamiképpen hasonlít a tárgyára. Fontos tulajdonsága a jelrendszeren belül a térképi (képszerű) jelnek, hogy a vevő nyelvektől függetlenül az üzenetet dekódolni képes, hiszen ez a jeltípus vizuális módon, egyetemes eszközkészlettel kódolja a közvetítendő üzenetet. A térkép univerzális kódoltságából azonban az is adódik, hogy szükségyszerűen a valóság leegyszerűsítése, ezért tehát a térkép csupán eszmei modell, absztrakció. Az ikonikus (képszerű) természetével mellett szimbolikus (jelszerű) vonásai is vannak. A megismerés sajátos eszköze, konkrét és szemléletes, ám egyes célokra jobban, más célokra kevésbé alkalmazható. A térképi egyszerűsítés (generalizálás) jellegét a térkép rendeltetése dönti el. A térkép szerkesztője határozza meg, hogy milyen adatokat, milyen alaptérképre visz fel.

A napjainkban lezajlott úgynevezett „kartográfiai fordulat” folyamata felismerte, hogy a térképek valamilyen közegben, azaz társadalmi/kulturális/történelmi hálóban születnek, tehát a térképek olvasatakor mindig figyelemmel kell lennünk erre a bonyolult háttérre. A térkép értelmezési keretét, illetve az üzenet megjelenítési metodikáját, azaz a „térképi nyelv” megválasztását mindig valamilyen háttércél vezérli. Hiszen a térképek értelemyszerűen tükrözik iskolai műveltségünket, a „tér történetére”, a „tér népi kultúrájára”, területi hálójára vonatkozó, a nemzeti kánonokban kialakult képeinket, illetve grafikus ikonokként felmutatják a tudattalan, nem hivatalos ismereteket is, azaz a közmegegyezés „mögött” kialakult társadalmi képzeletet, mellyel a nemzet a történelme, akár népi műveltsé-

gének terére tekint vagy éppen – akár a nemzeti érdekeknek megfelelő – imaginárius képekként a történeti/kulturális folyamatok magyarázataként alkotott. A térkép univerzális kódoltságából azonban az is adódik, hogy szükségszerűen a valóság leegyszerűsítése, ezért tehát a térkép csupán eszmei modell, absztrakció. A térképnek az ikonikus természete mellett szimbolikus vonásai is vannak. Egyrészt olyan jel, amely a jelölt tárgyra pusztán saját (megállapodott „térképi”) jellemzőivel utal, másrészt a térkép értelmező híján elvesztené azt a jellegzetességét, amely őt jelle teszi. Különösen igaz ez az absztrakció a társadalmi jelenségek térképi vizualizációjára, mert ezekben az esetekben – eltérően a domborzati térképektől – még csak hasonlóság sincs a térképi jel és jelölt alakja között. Standardizált kódok helyettesítik a valódi reprezentációt.

Minorics Marianna Tünde: Etnikum és vallás térstrukturáló szerepe Mohácson. 2001. (Szakdolgozat.) DENIA 3345

E kettős arculat – személy és funkció – viszonyrendszerben tekintenek a mai társadalomtudományok egyre inkább retorikai szöveggé a térképre. Hiszen a térkép egyrészt a szerkesztője értékrendjét, álláspontját tükrözi, másrészt a térképnek nem csak az alkotója, hanem a tőle független, esetleg általa meg sem célzott működése is meghatározza e „szöveg” ol-

vasatát. Ebben az új kartográfiai gondolkodásban arról van szó, hogy a térbeli/kartográfiai fordulat a vizsgálati nézőpontot a térképek társadalmi hatására, a társadalmi elvárások kiszolgálására, az annak való megfelelésre helyezi át. Azaz a kérdés ma már nem az, hogy „a kartografált tér” mennyiben felel meg a „valóságnak”, mennyire pontosan tükrözik vissza a térképek az ábrázolandó jelenségek tényleges folyamatait, hanem az, hogy az adott vizuális nyelv/kód – tudatosan vagy tudattalanul – milyen – szándékolt vagy szándékolatlan – társadalmi összefüggéseket tükröz. Vagyis a térképi közlemény szemiotikai státusát – jelen esetben tehát szöveggént értelmezve – a térkép generálásában részt vevő kódok hozzák létre.

Az óra célja tehát, hogy a továbbképzésben részt vevő tanárok számára olyan ismereteket közvetítsen, amely segítségével részben átértékelhetik a néprajzi műveltségünk térkereteinek érvényességét, részben pedig képesek legyenek, hogy a hon- és népismeret oktatása segédeszközöként mely térképek használatát vezetik be, illetve felismerjék, hogy a tanítás során mely földabroszoktól tartózkodjanak. Átfogó képet adunk tehát a néprajzi tudás átadását megkönnyítő képstatistikai metódusokról, jó és rossz kartográfiai jelrendszerekről annak érdekében, hogy a tanárok által választott térképi tartalmak megfeleljenek, metodikailag is alkalmazhatók legyenek a hozzájuk fűzött tankönyvi magyarázatok számára.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

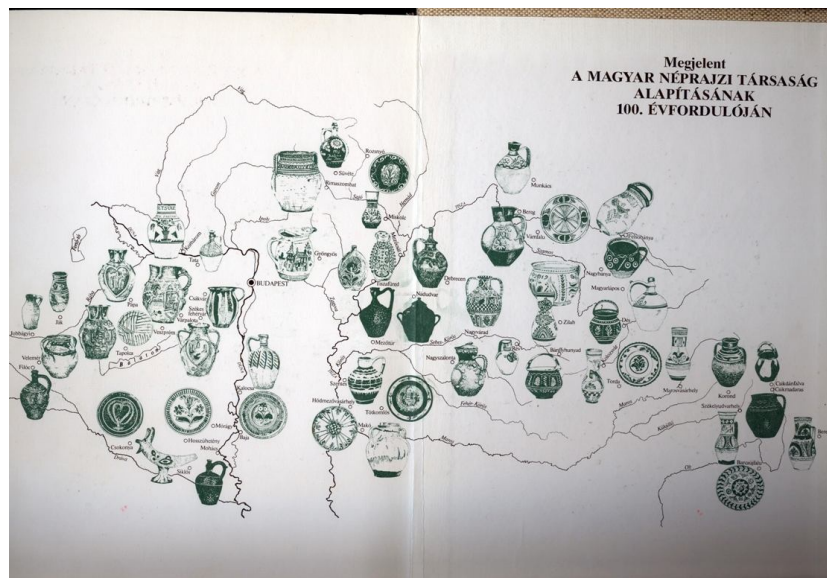
- Borsos B. (2011).** A magyar népi kultúra regionális struktúrája I–II. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- Gombrich, E. H. (2003).** A látható kép. In: Horányi Özséb (szerk.): Kommunikáció II. A kommunikáció világa. 92–107. Budapest: General Press Kiadó.
- Hoppál M. (1992).** Etnozsemiotika. Néprajz egyetemi hallgatóknak 14. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Horányi Ö. (2006).** Jel, jelentés, információ, kép. Budapest: General Press Kiadó.
- Török Zs. (1987).** A térképi modell dialektikája. Földrajzi Értesítő. XXXVI. 1–2. 143–152.
- Voigt V. (2008).** Bevezetés a szemiotikába. Budapest: Loisir Kiadó.

3.2. Kulturális régiók (etnikai csoport, etnikum térbeli megjelenítése)

Keményfi Róbert

A kulturális/néprajzi régiók mai fogalmát bemutató óra szorosan épül a „Tér – térszerkesztés – térképek” című óra anyagára. A tanóra kitér a regionalizmus mai néprajzi értelmére, napjaink kutatási irányaira, illetve a néprajzi térbeliség jelentésére, és erre épülve a néprajzi kartográfia gyakorlatra, illetve az etnikai és nemzetiségi térképek néprajzon belüli helyének kijelölésére.

A kultúra térbeli tagolódásának vizsgálatában Barabás Jenő az, aki Günter Wiegelmann elképzelésének továbbgondolásával beemeli a mikro-, mezo-, és makrozóna fogalmát a honi néprajztudományba. Úgy véli, hogy a táji tagolódás vizsgálata során a nézőpont a döntő: más és más mélységű információra van szükség a kultúra domináns vonásainak megállapítására. Azaz minél kisebb a látószög, annál részletesebb elemzésre kényszerülünk, amely vizsgálatok eredményeinek eredője már a magasabb szinteket is biztosan karakterizálja. A barabási értelemben a szintbeli hierarchia alkalmas arra, hogy a kulturális elemeket ne elszigetelten, hanem komplex rendszerben elemezzük. Barabáséhoz hasonló szisztémát dolgozott ki Paládi-Kovács Attila is, aki a megfeleltetés elve alapján szintén arról beszél, hogy a területi hierarchiát követni kell a megfelelő súlyú kulturális jelenségekkel. A nagyobb kulturális összefüggések megértéséhez az alapjában mikrotérségekre, az apró, lokális jellemvonások árnyalt elemzésére szakosodott néprajznak is szüksége van arra, hogy a kultúrát átfogóbb szerkezetében szemlélje.

Forrás: Kresz Mária: Magyar fazekasművészet.
Budapest, 1991. Dorvin-Fórum

A földrajz területén a természeti táj kérdése hozta felszínre a tájak térbeli hierarchiáját. Magyarország egységes tájkataszteri rendszerét a társadalomtudományokban is teret nyert három (kis-, közép-, nagy-) jelzővel értelmezett keretek szabják meg, amely rendszer további finomításokkal a tájökológiában is meghonosodott. Napjainkban azonban már a természeti földrajzzal ellentétben a tájat nem feltétlenül kutatási alapegységnek tartó társadalomföldrajz is felfigyelt a térszerveződés szintjeire oly módon, hogy összevettette a társadalomtudományok társadalmi szintjeit a természetföldrajzi táj hierarchiával. Mivel felismerte, hogy nem lehet sem az egyik (társadalmi), sem a másik (térbeli) rendszert mereven értelmezni, és egymástól – szinte konténerekbe zárva – elszigetelni olyannyira, hogy a földrajz új térszemléletét összegező kötete nem is „A tér a társadalomföldrajzban”, hanem „A tér a társadalomkutatásokban” címet viseli. Nagy erénye ennek a szemléletnek, hogy egységesíti a társadalmi szerveződés vertikális tagolódását a területi elemzések leggyakoribb szintjeivel. És a szintek egymásra épülésével, de egyben egymásba csúszthatóságával, egy olyan egységes tér/társadalom modellt teremtett, amely kiválóan alkalmas a néprajz és a földrajz határterületén mozgó kutatások és elméleti

konstrukciók számára. Ez a rendszer a társadalmi jelenségekhez hasonlóan a térszinteket is rugalmasan kezeli, azaz *a* statikus térszemléletet (a tér mint „tartály”, ahol az események játszódnak) dinamizálja.

Példaként említhető erre a szemléleti váltásra magának a régió fogalmának változása. Hiszen a terminus annyira ellentmondásos fogalom, hogy nem lehet csupán a térbeli vonását kiemelni, mert éppen másik lényeges, a tudati tartalmától fosztjuk meg a kifejezést. Ma már úgy látjuk, hogy a régió tartalmát éppen ezért az adott kutatási kérdéshez igazítva kell meghatározni. A régió kettős értelmű, egyrészt térbeliséget jelent, másrészt ideologikus természetű cselekvési tervet, folyamatot, illetve az egybetartozás laza tudatát, élményét hordozza magában. Ám nem biztos, hogy a régió térbeli fogalma minden esetben hordozza az „elvárható” regionális tudatot is. A néprajzi vizsgálatok egyre árnyaltabb vizsgálatokkal bontják meg azt a hallgatólagos képet, hogy az ismert tájnevek, területi csoportok szinte ma is meglévő elkülönülést hordoznak. A régió tudati tartalma miatt tehát nem áll olyanfajta egyértelmű ismérv a kutatók rendelkezésére, amelynek a segítségével a valóságnak tekintett etnikai, táji csoportok térbeli határai határozottan kirajzolhatók. A regionalitás képlékeny fogalma alatt nem egy körülhatárolható egységet, konkrét realitást kell értenünk, hanem elemzési szintet. Azaz itt tetten érhető a rendszer rugalmassága, hogy a szintek elcsúszhatnak egymás mellett. Az adott területi szinten nincs, vagy már nem működik az elvárt tudati tartalom. Nem határozottan megfogalmazva, de ennek az elvnek (szubjektivitás) a csírája már benne rejlik Andrásfalvy Bertalan kistáj értelmezésében is: „A kistáj nagysága egybeesik egy-egy ember tényeleget látókörével, bejárt, ismert szülőföldjével, melyhez élményszerűen kötődik.”

Az óra célja, hogy a továbbképzésben résztvevő hallgatók a meglévő, a népi kultúra táji tagozódására irányuló ismereteire építve megismerjék a néprajztudományban is meghonosodó új, a tradicionális műveltség területi, táji mintázatát elemző metodikai utakat, elméleti kereteket. Ugyanígy tűzi célul az óra az etnikum, a nemzetiség, néprajzi-, etnikai csoport jó-részt merev, elsősorban tájhoz/térhez/államhoz kötött fogalmának mai jelentését, a térbeliségtől egyre inkább elszakadó, a társadalomtörténeti horizontokba lépő puha értelmezésének európai lehetőségeit.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Andrásfalvy B. (1978).** A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. In: *Ethnographia*. LXXXIX. évf. 2. sz. 231–243.
- Appadurai, A. (2001).** A lokalitás teremtése. In: *Regio* 12. évf. 3. sz. 3–31.
- Barabás J. (1980).** A népi kultúra zonális struktúrája. In: Paládi Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 7.* 23–35. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Borsos B. (2011).** A magyar népi kultúra regionális struktúrája I–II. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- Csíki T. (2000).** A régiófogalmak néhány elméleti és módszertani problémája. In: Veres László – Viga Gyula (szerk.): *Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX.* 347–359. Miskolc: Herman Ottó Múzeum.
- Éger Gy. (2000).** Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fejős Z. (1999).** Néprajz és regionalizmus: kutatási irányok és lehetőségek. In: *Muratáj* 1. sz. 96–109.
- Hofer T. (1980).** A regionális tagoltság megközelítési lehetőségeiről. In: Paládi Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 7.* 103–129. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Kósa L. (1990).** A paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék.
- Nemes Nagy J. (1998).** A tér a társadalomkutatásban. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Paasi, A. (1989).** A régió fejlődése és a regionális identitás kialakulása. In: *Tér és társadalom*. III. évf. 3. sz. 70–79.
- Paládi-Kovács A. (1980).** A kulturális régiók néprajzi vizsgálata. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei. Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 7.* 57–75. Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

3.3. Néprajzi kutatás (kutatásmódszertan)

Bihari Nagy Éva

Az előadás során megismerhetik a részt vevők a múlt kutatásának eszközeit, forrásait, különböző módszereit hangsúlyozva azt, hogy a jelen kutatók nemcsak a múltba nézve vizsgálódnak, hanem a jelen eseményeit is fontosnak kell hogy tartásák, azért mert majd ezek az események múlttá válnak és ezek rendszerbe foglalását, megörökítést a legújabb módszerekkel és eszközökkel tudják elvégezni

Az etnográfia, a folklorisztika és a kulturális antropológia kutatási módszerei: terepmunka, megfigyelés, interjú, kérdőív, feldolgozás. A néprajz a különböző népek és népcsoportok kultúráját és társadalmi szerveződését empirikus, azaz tapasztalati tények alapján kutató tudomány, s mint ilyen következtetéseit a kutató társadalom körében személyesen gyűjtött és rendszerezett információkból vonja le. Az előadáson résztvevők megismerik a terepmunka szerepét és jelentőségét az empirikus kultúrakutatásban.

A továbbképzésen átfogó képet kívánunk adni az etnográfiai gyűjtőmunka legfontosabb módszereiről és technikáiról, másfelől az alapvető kutatástechnikák gyakoroltatását fejleszteni kívánja a megfigyelőkészséget, valamint az adatrögzítés- és rendszerezés alkalmazásának lehetőségeit és módjait kívánja megismertetni.

A forráskutatás, és az ennek segítségével megtalált ismeretek beépítése a helyi tantervbe. Forráskutatás, elemzés, gyűjtő és kutatómunka kapcsolata. Esettanulmány – munkahelyzet. A kutató gyűjtőmunka elvégzéséhez ismereteket kell szerezni. Ennek különböző szintjeivel ismerkedhetnek meg a továbbképzésen résztvevők. (múzeumokban, tájházakban, a szakmai kiadványok, könyvek, tananyagok tanulmányozása).

A források (téma) felkutatójának tisztában kell lennie azzal, hogy az adott kérdésben és időszakban, melyet vizsgálni kíván, milyen adatokkal kell számolnia, mely forrástípusok a jellemzőek, és ezekhez hogyan tud hozzáférni, hol találja meg. A forráskutatás helyszínét körültekintően kell kiválasztani az iskolai, tanfolyami tananyag, elméleti és gyakorlati oktatás során, valamint az elektronikus adathordozók és könyvtárak segítségével

a helyszíni kutatómunkát. Szintén körültekintően kell kiválasztani az adatközlőket.

Egyidejűsége az előadással lehetőséget biztosít a felmerülő problémák tisztázására. Segítséget nyújt a módszertani hibák könnyebb felismeréséhez, kivédéséhez. Az óra gyakorlati súlya hangsúlyosabb, mivel ez készíti fel a résztvevőket a terepgyakorlaton végzendő önálló gyűjtőmunkára. A továbbképzés felkészít a saját kutatás megkezdéséhez szükséges ismeretek elsajátítására. *Kutatási terv* készítésére elsajátíttatása és gyakorlására (kutatási terv készítése a kijelölt témához). A szakirodalomból szerzett ismeretek gyakorlati alkalmazásának elsajátítása (a kijelölt téma szakirodalmának feltárása, feldolgozása a gyakorlati kutatás szempontjából). Az óra felkészít a terepen, terepgyakorlaton (saját vagy más közösségék között) végzendő kutatómunkára. A terepmunka módszereinek megismerése (a legújabb módszerek bemutatása) azért fontos, mert a kutató, a pedagógus a saját korának, sajátos társadalmi és kulturális kérdéseire csak így adhat megfelelő válaszokat. A pedagógus számára is fontos a terepmunka. A terepmunka előnye, hogy segítségével a mikro és makrokörnyezet társadalmi jelenségeit a természetes környezetükben vizsgálja. (Babbie 1998: 307-308)

A terepmunka legfontosabb része:

- a kapcsolat (a kutató és az általa kutatott tárgy/személy/esemény között),
- a kapcsolat minősége.

A terepmunka technikája: a *megfigyelés*: (Mire figyel? Mit rögzít?)

- az első benyomásokat (méret, szín, kirívó, eltérő dolgok stb.),
- közösségi (társadalmi) eseményeket – ezek rögzítése, leírása,
- mindennapi, ismétlődő dolgokat, amelyek a mindennapi életet alkotják,
- akaratlanul kiváltott eseményeket, beszédet.

A megfigyelések rögzítése:

- jegyzetek (későbbi visszaemlékezéshez, feldolgozáshoz),
- terepnapló (fényképpel, rajzokkal stb.).

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Babbie, E. (1995.):** A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest.
- Borsányi L. (1988):** Megfigyelési technikák az etnológiai terepmunkában. *Ethnographia*, 1988. 53–82.
- Fejős Z. (2003).** Jelenkorkutatás és néprajzi muzeológia. MaDok – egy kollektív program. MaDok-füzetek 1. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Fejős Z. (2005).** A néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. In: György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi emlékezet*. 69-76. Budapest.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (1995):** Rejtjelek – 2 (fejezetek a mindennapi élet antropológiájából). Budapest, Kossuth.
- Niedermüller P. (1988).** Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* 1988. 376–389.
- Róbert P. (1982):** Az élettörténeti módszer. Szakirodalmi áttekintés és alkalmazási lehetőségek. *Szociológia*, 1982. 2. sz. 233–248.

4.

Kulturális örökségelemek

4.1. Ízek és értékek (hagyományos táplálkozás – gasztronómia az ünnepeken és a hétköznapokban)

Bihari Nagy Éva

A tantárgy célja hogy a hallgatók ismerjék meg a hagyományos táplálkozáskultúra területeit, történeti korszakait valamint a technológia szerinti fejlődési szakaszait. A résztvevők legyenek tájékozottak a növényi és állati eredetű ételek, tartósítási és tárolási módozatiban. Ismerjék a hétköznapi, ünnepi étkezési rendeket, táji tagolásokat és azok kapcsolatrendszerét. A nagytáji táplálkozási areák születése, elmosódása a nemzeti identitás tartalmi jelzőként való funkciói jelentik az előadások tematikáját. A gasztronómia változásai és a hungariumok kialakulása, története.

Kompetenciák: A tantárgy több készséget is fejleszt, segíti a magyar művelődés (gasztronómia) és a világ civilizációs fejlődési folyamatainak együttes, komplex egységként való kezelését, szélesíti a műveltséget és serkeni az önművelődési igényt. A hallgató képessé válik kulturális és társadalmi eltérések megértésére, értelmezésére és kezelésére. A tárgy a nemzeti kulturális identitás tudatosítását és megértését, valamint a nemzeti és európai kulturális örökség világában a magyar kultúra jelentőségének, értékeinek a felismerését erősíti.

Egy-egy tájegység gasztronómiai feltérképezése kultúrtörténetünkhöz fontos adaléka. Elsősorban a népi táplálkozás az, amiből kiindulhatunk, mivel még a 21. században is a gyűjtött anyagban tetten érhető. A különböző kisebb- nagyobb településeken élők generációinak differenciált alkalmazkodási formái, a termelés és fogyasztás gazdag hagyományait ötvözik a jelen táplálkozási szokások. A magyar tájkonyhák tradícióit jelentő receptek a népi táplálkozás bölcsességét bizonyítják, hiszen elődeink, nagyanyáink a legegyszerűbb nyersanyagokból készítették el a legkülönbözőbb ételkombinációkat, melyeket a nemzedékek örökítenek tovább. A táplálkozáskultúra, aminek történeti korszakai csakúgy, mint táji változatai, fontos és alapos vizsgálatot igényelnek, mivel a magyar konyha ízletes, sokrétű és gazdag.

Az életmód-változás részeként, a táplálkozási szokások rendkívül gyors, dinamikus megváltozása is megfigyelhető. A felgyorsult életforma, újszerű fogyasztási szokásokat hozott létre, amelyben a mindennapi táp-

lálkozásra fordított idő jelentősen lerövidült. Az alapanyagok és az étkezési eljárások, a főzési technológia megváltozása, a készételek a táplálkozásban betöltött szerepének a növekedése, továbbra is egyre erőteljesebben változtatja meg a táplálékokkal szemben támasztott elvárásokat.

Egy nép, népcsoport étkezési kultúrája, szokása konyhájának fejlődése szorosan összefügg az adott nép-népcsoport történelmével, mert minden történelmi korszak rányomja bélyegét a táplálkozási szokásokra. Az őstől megörökölt ételek mellett számos hatás érte a lokális konyhák világát. A hagyomány elemei a szocializáció során hosszútávon magukon viselik egy-egy társadalmi réteg, csoport, illetőleg etnikum sajátosságait, jellemzőit.

Az elmúlt évek hazai gazdasági, társadalmi átalakulásai nyomán napjaink táplálkozáskultúrája minden korábbinál összetettebb képet mutat. A helyszíni gyűjtések alátámasztják azt a tény, hogy nem lehet előre látni mi fog a táplálkozásban állandósulni a jövőben és mi fog elfelejtődni. Még a legzártabb településen is gyorsuló ütemben, többféle módon és a rendkívüli sokszínűség jellemzi a táplálkozást. Az okok, elhatározások és a megtapasztalt gyakorlat gyakran kusza hálója metszik a társadalmi jellemzőket. Egy-egy részterületet lehet alaposan vizsgálni, még hozzá az étkezési szokásokkal kapcsolatban a kérdésfelvetések egy-egy elemét érdemes vizsgálni (az egészség mint igény és szerepe az asztalon).

Az előadás megmutatja a 20. század jelenségeinek hatását (hagyományos) a táplálkozásra, az előző századokra visszatekintő sajtóságainak, valamint az elemek továbbélését, kitérve a meglévő, a továbbélő és az újabb étkezési formákra.

Ez a változás főleg az 1990 után jelentkezik markánsan és az egész társadalmi szélességben megmutatkozik. Új élelmiszerkínálat, fűszerek, sokféle péktermék, félkész és készételek, technikai újítások – eszközök, helybe jövő és utazó hűtőkocsiból kínált áruk, vizuális hatások – főzőműsorok, reklámok, szakácskönyvek, újságok, főzőblogok, a főzést segítő youtube-videók és sok más tárgyi körülmény hatását is elemezni szükséges.

Az újítás-átalakulás, átalakítással főleg a fiatal generáció szemléletében és gyakorlatában érhető tetten, de előfordult idősebb, főleg főzés-sütésben jártas generációnál is. Alapvetően megállapítható hogy a fiatal felnőttek és tinédzserek reakciója nem független azoktól a szokásoktól, amiben felnőttek. Ők a harmadik-negyedik generáció abban a családi sor-

ban, ahol a legidősebbek, akiket még személyesen ismerhettek, az 1920-as években születtek.

A táplálkozásszerkezet leírásának és összevetésének egyaránt legcélsezerűbb egysége a konkrét étkezés, étkezési szokások megismerése. Az étel, étkezés most válik a regionális identitás alakításának erős eszközévé. Most válik fontossá a turizmus és a falusi turizmus, falnapok előterébe. Az utóbb 15 évben több helyi ételfesztivál (burgonya, kenyér, barack, csokoládé stb.) szerveződött és válik évente visszatérő rendben társadalmi, közösségi eseménnyé.

A 20. század utolsó évtizedeiben kibontakozó változást falun is felismerték. Ilyen például a házi sertésvágás. A disznóvágás már nem elengedhetetlen élelmiszertartósítás, sokkal inkább a régi ízek, házi ízek luxusa, reneszánsza. Városi baráti társaságok is vásárolnak hízott állatot falun és az év egyik kiemelkedő alkalma, hogy azt maguk ott helyben feldolgozzák.

A táplálkozáskultúra bizonyos újításai megmaradtak egy-egy tájon vagy társadalmi rétegen belül, mások előbb vagy utóbb az egész magyar konyhát meghódították. (Kisbán 1977.)

Az alapanyagok alkalmazkodtak a természeti környezet adta lehetőségekhez és az évszakok rendjéhez. A mai (21. századi) táplálkozásunkban bár ez is megfigyelhető, az innováció, a fejlődés, a technológiai robbanás ezt alapvetően megváltoztatta. „A szegényebbek főként növényi eredetű táplálékot fogyasztottak, hiszen annak előállítása gyorsabb, olcsóbb és gazdaságosabb volt, mint a húsé. De nemcsak az alapanyagok voltak változatosak, hanem a feldolgozásukat és tartósításukat szolgáló eljárások is. A modern technikai berendezések híján olyan természetes módszereket alkalmaztak, mint a szárítás, aszalás, sózás, füstölés vagy befőzés. Mértéktartóan és változatosan igyekeztek étkezni, gondosan megkülönböztetve a hétköznapok és az ünnepek étkezési rendjét. Arról nem is beszélve, hogy a népi táplálkozás jóval többet jelentett annál, mint az, hogy mit és mikor ettek. Az étkezés olyan szimbolikus cselekedet is volt, amely egyebek között kifejezte a család és a közösség összetartását, alkalomadtán pedig a vendégszeretetet is”¹

¹ <http://www.nepujsg.net/index.php/archivum/7265-nagykanallal-a-nepi-taplalkozasrol-mindenkinek> (letöltés: 2014.02.13.)

A magyar gasztronómia, a magyar kultúra egyik kiemelkedő eleme, változatos, kreatív ételféleségek, egyedi és karakteres íz-világgal büszkélkedhet. A magyar konyhakultúra több mint 1000 éves történelmi fejlődés eredménye.

A tájegységek népi ételeinek egyedi íz-világának megőrzése az ott élők feladata. A régi elfeledett ételek melyek a 20. század fordulóján készültek és az 1950-60-as években még valóságos hagyományos receptekre, népi kultúrára és szokásokra alapultak, már visszaszorultak a mindennapi táplálkozásunkban elvétve akadhatunk rájuk.

A magyar gasztronómia története arra tanít bennünket, hogy nem szabad túlbecsülni a modern sütés-főzési módszereket, és a régi ételeket sem szabad alábecsülni, mert az egészséges táplálkozás nyomait is megtalálhatjuk mind a kettőben.

Minden tájegységen találhatunk egyedi jegyeket (forma, ízesítés és egyéb sajátos apróbb különbségeket). Ezek összegyűjtése részletes leírása időszzerű feladat. Fontos a fénykép és a jellemzők tömör megfogalmazása, a szakmai (konyhatechnikai) fogások ismertetése, mert ez adja az étel, a hagyományozódó étel jellegét, sajátosságát.

Minden egyes tájegységre jellemző, hogy az élelmiszerkincse nemcsak kulturális értékkel rendelkezik. A receptek nemcsak a hagyományos és tájjellegű anyag dokumentálása, a múlt iránt érdeklődők számára, hanem egyfajta bizonyíték az életképességre. Mely az életmód az életritmusbeli változások között is képes fennmaradni több évszázados múlttal.²

Mint már annyian megfogalmazták a táplálkozás az ember egyetemes, alapvető életszükséglete, amelynek kielégítése sokféle módon lehetséges. Fontos meghatározója a rendelkezésre álló élelmiszer. Az étkezések napi sorozatba rendeződnek, heti és évszakos ritmust, köznapi és ünnepi jellegget mutathatnak. A táplálkozáskultúra így szoros kapcsolatban áll az egész életmóddal. (Wiegelmann 1971.)

A magyar paraszti táplálkozáskultúra vizsgálata mindeddig elsősorban az 1900 körüli századforduló állapotainak felderítésére, elemzésére összpontosult. (Kisbán 1997: 417-581.)

A 19. század második felétől kezdve eléggé ismerté vált az a városi polgári étkezési kultúra, ami a falusias mellett állt. Kétségetlen tény hogy az életforma megváltozásával táplálkozási kultúrájának is változni kell.

² <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-neprajz-magyar/ch19.html>

Minden népre jellemző, hogy bár a legjobban ragaszkodnak a sajátos ízvilágukhoz, a gasztronómia az, amiben a változást, a fejlődést a legszembetűnőbben tetten lehet érni. A korszerű termelés, modern főzés-technika, a fejlett kereskedelem, a szakácskönyvek, a városiasodás, az internet, a tv-s főzőműsorok (csatornák) stb. megváltoztatják az egész táplálkozást. A táji és a társadalmi különbségek lassan kiegyenlítődnek, a még nem is olyan régen meglévő jellegzetes jegyek elmosódnak.

A parasztkonyha ételállománya jelentősen átalakult. A 21. századra számos olyan étel letűnt (bihari példák: málésütemény, csiramálé, kása-ételek stb.), ami már a 19. században is csak a paraszti táplálkozáskultúra része volt. A századok során megváltozott a paraszti életszemlélet, az értékrendet ezek az újítások a 19-20. században először többnyire ünnepi étrendet érintette (például a lakodalmi étkezésben elég látványosan megfigyelhető). Az étkezésekben, az egyes ételek kiiktatásával új húskészítések, körítés, torta és aprósütemény bevezetésével megtartott hagyományos elemei ellenére is teljesen megújult képet mutat.

A fő újítások az 1880-as években majd az I. és II. világháború után figyelhetők meg. A kezdeti ünnepi ételek (húskészítmények, sütemények, körítések) a 20. század közepére a vidéki (falusi) családok hétköznapi asztalára is általánossá vált. Az ünnepi táplálkozás változataiban egyre kevésbé ragadható meg a „táji” jelleg. Az ünnepi ételek egységesülést mutatnak tájegységtől függetlenül.

Varga Gyula megfogalmazása szerint: a régi ízek, ételek felújítása nem cél, hanem megismertetése tanulság arra, hogy elődeink milyen ételekkel élték át a történelmet s miként nevelték fel a ma élő generációkat, s ha tanulságait okosan használjuk, több bizonyossággal nevelhetjük fel utódainkat is. (Varga 1993: 3–4.)

A magyar konyha az elmúlt századok során folyamatosan teremtette meg a maga külön gasztronómiai világát. Más nemzetek konyháihoz hasonlóan a magyar konyha jellegzetességét a többféle alapanyag, a jellegzetes fűszerezés és sajátos konyhatechnológiai műveletek együttes hatása alakította ki. Ennek megfelelően a magyar konyha alapvető jellemzői:

- a sertészsír, a vöröshagyma és a fűszerpaprika együttes használata,
- a sertéshús és sertészsír domináns alkalmazása,
- a tejföl nagymértékű felhasználása,
- sajátos ételkészítési módok (pörköltalap készítés, pirítva párolás, rántással, sűrítés),

- sajátos fűszerezési eljárások,
- magas szénhidrát-tartalmú köretek és főzelékek fogyasztása.

A táplálkozási különbségek viszonylag elég nagyok voltak a paraszti rétegek között. A jeles ünnepekhez főleg a sütemények készítése kapcsolódott. A hagyományos paraszti ételek az adott tájegység jellegzetes ízeit képviselik és ma napjainkban átalakítva, finomítva, korszerűsítve megtalálhatók az éttermek, vendéglők étlapjain. A hagyományos és tájjellegű termékek népszerűsítése, valamint terjesztésük támogatása az újabb generációnak való megtanítása mindig aktuális feladat.

Az Alföldön élő lakosság ősei nagyobbreszt pásztorokodással foglalkoztak, nem véletlenül alakult ki – a még ma is kedvelt – bográcásban főzés; ez főleg a fesztiválokon újra jól megfigyelhető. Ugyancsak szabad tűzön, bográcásban készítették el ételeiket a halászok vagy a mezőgazdasági munkát végzők. Továbbélését ma megfigyelhetjük a parti grillezésnél, bográcsozásnál és „tárcsás hús” készítésnél.

A hagyományos tájjellegű ételek (receptek) összegyűjtésével válik a hagyomány a mindennapjaink részévé. Az utóbbi években felértékelődött a hagyomány így a megújulás, a minőséget és a jövőt is jelenti/jelentheti.

A táplálkozást is, mint a kultúra annyi más területét állandó újabb és újabb hatások érik, így például a 17–18. században az Amerikából átkerült új növények; a 19. századi agrárfejlődés, valamint a 20. században a rendkívül összetett tudományos technika változásai.

A táplálkozás fejlődése és az ételek, ízek sokféle változatossága szorosan összefüggenek társadalmi hovatartozással. A hagyományos táplálkozási kultúra vizsgálata során nem hagyható figyelmen kívül az egyén helye, szerepe egy adott társadalmi közegben. A táplálkozás egyfajta kulturális megnyilvánulás is hiszen nagymértékben befolyásolja a hagyomány és a szokás is, mivel a táplálkozás és az étel az egyik leglátványosabb tényező, amely elkülönít egymástól, illetve megkülönböztet egymástól egy-egy népet, nemzetet. Az étkezés bárhol a világon közösségi megnyilatkozás és magatartás. Éppen ezért az étkezés rendjét közösségi szabályok alakítják és megszabják viselkedési mikéntjét, illemét.

A 20. század második felében az étkezési és étrendi szokások is igen jelentős mértékben átalakultak. Az 1944–45-öt követő másfél-két évtizedre szinte minden tekintetben a szűkösség, emellett a falusi családok többségénél a hagyományok továbbélése volt jellemző. A legnagyobb mértékben és talán a legradikálisabban a korábban kispolgárinak és középosz-

tálybelinek tekintett családok étkezési szokásai változtak az életkörülmények, életfeltételek átalakulása következtében, bár az is megfigyelhető, hogy a hagyományukat az „új elitbe” kerülők próbálták meg követni. A munkásháztartásokban az ötvenes évek végi megfigyelések szerint az étrend mintáját a háború előtti polgári csoportok étrendje adta. Az 1960-1970-es években lassú, de jól érzékelhető fejlődés új élelmiszerek, technikai fejlődés (villanyára, új tűzhelyek stb.) Az 1980-1990-es évek fejlett bolthálózat, (ÁFÉSZ), kibővül az élelmiszerek választéka (külföldi alapanyagok, déligyümölcsök stb.). Az 1990-es évektől robbanásszerű változás a gasztronómiában és a táplálkozási, étkezési kultúrában. Érezhetően, látványosan eltűnnek, kiegyenlítődnek a táplálkozási különbségek a társadalmi rétegek között (TV reklámok, internet, főzőműsorok, különböző szakácskönyvek, blogok stb.).

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Báti A. (2009):** A jól felszerelt konyha. Kell ma még tudni főzni? *Ethnographia* 120. 3. 243–252.
- Hagyományok Ízek Régiók.** Magyarország hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékeinek gyűjteménye I–II. Budapest, 2003.
- Kisbán E. (1997):** A táplálkozáskultúra. Budapest.
- Paládi-Kovács A. (főszerk.) (1997):** Magyar Néprajza IV. Budapest.
- Romsics I. – Kisbán E. (szerk.) (1997):** A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. Kalocsa.
- Vajkai A. (1947):** A magyar nép táplálkozási kutatása. In: A magyar népkutatás kézikönyve. Budapest.
- Viga Gy. (1997):** A háztartás tárgyai. In: Fügedi Márta (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete 351–372. Miskolc.
- Varga Gy. (1993):** A népi táplálkozás Hajdú-Bihar megyében a XX. század első felében. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeum Közleményei 52. Debrecen.
- Wiegmann, G. (1971):** Was ist der spezielle Aspekt ethnologischer Nahrungsforschung? *Etimológia Scandinavica* 1. 6–16.

4.2. Szellemi kulturális örökségelemek (hungarikumok)

Bihari Nagy Éva

A tantárgy célja, hogy megismertesse az alapfogalmakat (kulturális örökség, hagyomány, történeti emlékezet, lokalitás, modernizáció, identitás) értelmezéseit, történeti fejlődését, különböző jelentésmezőit. Bemutatja a szellemi kulturális örökség témakörét, az egyezmény célkitűzéseit, a megőrzés lehetőségeit és a gyakorlatban megvalósuló példákat veszi számba. A kurzus megismerteti a részt vevőket számos elsősorban az UNESCO közgyűlésein, konferenciáin született és a szellemi örökséggel kapcsolatos irányelvekkel. A hallgató megismeri a szellemi kulturális örökség témával kapcsolatos alapvető fogalmakat és a megőrzési gyakorlatokat. A kurzus segítséget kíván nyújtani a saját szellemi kulturális örökségüket tudatosan gondozni kívánóknak.

Szellemi kulturális örökség felépítése, fogalma a honlap nyomán (www.szellemierokseg.hu):

Az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) 2003-ban fogadta el a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményt. 2014 októberéig 161 állam nyújtotta be csatlakozási szándékát, s került ezáltal az egyezményben részes államok sorába.

A szellemi kulturális örökség alapvetően szóban, tudásban, képességekben, szokásokban létező, és az élő közösségekhez kapcsolható kulturális gyakorlat. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség, amelyet a közösségek állandóan újratestíroznak, közös identitást és folytonosság érzést nyújt számukra. Az egyezmény célja ezen közösségi gyakorlatok megőrzése, az önálló kulturális arculattal rendelkező közösségek identitásának megerősítése, ezáltal a kulturális sokszínűség kölcsönös elismerése, valamint a nem tárgyiasult és gyakran kihalással fenyegetett kifejezési formák jelentőségének tudatosítása, az ilyen örökség-elemek védelme.

A szellemi kulturális örökség többek között az alábbi területeken nyilvánul meg: a) szóbeli hagyományok és kifejezési formák – beleértve a nyelvet, mint az örökség hordozóját, b) előadóművészetek, c) társadalmi szokások, rítusok és ünnepi események, d) a természetre és a világegye-

temre vonatkozó ismeretek és gyakorlatok, e) hagyományos kézművés-ség. Az egyezmény meghatározza, milyen lépéseket tesz a világszervezet a szellemi kulturális örökség védelme érdekében nemzetközi szinten. Három nyilvántartást indított útjára 2009-ben, amelyre az egyezményhez csatlakozott részes államok adhatnak be felterjesztéseket. A nemzetközi reprezentatív listán négy magyarországi örökség is helyet kapott, 2009-ben a mohácsi busójárás, 2012-ben a matyó népművészet és egy közös felterjesztés révén a magyar solymászat. Ezenkívül 2011-ben a táncház módszer felkerült a legjobb megőrzési gyakorlatok regiszterére.

Magyarország 2006-ban a XXXVIII. kihirdető törvény megalkotásával lehetővé tette a dokumentum ratifikálását, melynek eredményeképpen hazánk harminckilencedikként csatlakozott az egyezményhez. Magyarországot a részes államok első közgyűlésén, 2006-ban, majd 2014-ben is megválasztották négy évre a Kormányközi Bizottságba. A kihirdető törvény értelmében annak megvalósításáért a kulturális örökség minisztere teszi meg a megfelelő intézkedéseket. Az egyezmény végrehajtását irányító akkori Oktatási és Kulturális Minisztérium (ma Emberi Erőforrások Minisztériuma) megbízásából 2009 áprilisától a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum koordinálja az egyezmény állami végrehajtásához kapcsolódó szakmai feladatokat, melynek során a múzeum szervezeti egységeként létrejött a Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság.

A szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezmény célja szerint a védőintézkedések részeként a részes állam azonosítja és nyilvántartja a területén található szellemi kulturális örökség elemeket. Ennek megvalósítása érdekében a kultúráért felelős miniszter felhívása alapján a Magyarországon élő közösségek, csoportok vagy egyének a saját szellemi kulturális örökségükként elismert elemeket javasolhatnak felvenni a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére. A nemzeti jegyzéken szereplő szellemi örökség-elemek közül választják ki az(oka)t, amelye(ke)t Magyarország az UNESCO reprezentatív listájára évente egy alkalommal felterjeszhet.

Nemzeti jegyzék elemei (a teljesség igénye nélkül, a továbbképzésen a néprajzi háttér feltárása):

Busójárás Mohácson – maszkos farsangi télűző szokás,
Tikverőzés Mohán – maszkos alakoskodó farangi szokás,
Kunsági birkapörkölt karcagi hagyománya,
Mezőtúri fazekasság,

Szilvalekvár főzés szatmár-beregi hagyománya.

A kulturális örökségvédelem intézményrendszere, felépítése:

Hungarikum Bizottság: Magyar Értéktár, Hungarikumok Gyűjteménye.

Megyei Értéktár → Nemzeti Értékek → Kiemelkedő Nemzeti Értékek Listája → Hungarikum.

„Napjaink globalizációs folyamatával a kulturális örökség igen sok formáját veszélyezteti az eltűnés, a kulturális szabványosítás, fegyveres konfliktusok, a túrizmus, az iparosítás, a vidék exodusa (pl. falurombolás), migrációk és a természeti környezet leromlása.

A kulturális örökség fogalmának világméretű elterjedése, az UNESCO által felkarolt, propagált örökségvédelem, majd az intangible heritage fogalmának kidolgozása, s a folklórműveltség védelem alá helyezése jót tett a hazai folklórkutatásnak és ápolásnak. Nálunk a Hagyományok Háza és az Európai Folklór Intézet alkalmas intézményi keret nyújt mindehhez. Az örökség-mozgalom visszaigazolja a magyar néprajztudomány 20. századi, sőt utóbbi három évtizedben végzett munkáját (lásd a Magyar Népzene Tára köteteit, a Magyar Néprajzi Lexikon öt kötetét, a Magyar Néprajz c. kézikönyv köteteit, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum egységeit, a Néprajzi Múzeum tárgygyűjteményeiről megjelent katalógusokat, köteteket, a Magyar folklór c. egyetemi tankönyvet stb.) különösképpen a hagyomány kutatását a terepen” (Paládi-Kovács A. 2004).

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

Csonka-Takács E. (szerk.) (2008): Szellemi kulturális örökség – a megőrzés útjai. A pécsi nemzetközi konferencia előadásaiból. Európai Folklór Intézet. Budapest.

Erdősi P. – Sonkoly G. (szerk.) (2004): A kulturális örökség. L'Harmattan. Budapest.

Erdősi P. (2004): A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon. Regio 2000/4. 26.

Fejős Z (1981): A kultúraőrzés és folklórizmus. In: Folklór, társadalom, művészet, 9. 13–25. Kecskemét.

Gunda B. (1994): Hagyomány és európaiság. Akadémiai székfoglaló (1991. január 28.). Budapest.

- Hofer T. (1987):** A modernizáció és a „népi kultúra” modelljei. Világosság 1987/7. 409–416.
- Kreatív sokszínűség.** A Kultúra és Fejlődés Világbizottságának jelentése. Osiris Kiadó, Magyar UNESCO Bizottság. Budapest, 1996.
- Nora, Pierre (2010):** Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok. Budapest
- Paládi-Kovács A. (2004):** A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya örökség, hagyomány, néprajz.
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:_BWAVxbs-84J:mta.hu/fileadmin/news/files/000586_paladi.rtf+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (letöltés 2015.02.12.)
- Sonkoly G. (2000):** A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei. Régió 11 (4) 45–66.
- Voigt V.: (2003):** A folklór védelme és a kulturális javak védelme. In: Viga Gyula – Holló Szilvia – Cs. Schwalm Edit (szerk.): Vándorutak – múzeumi örökség, 25–30. Budapest.

4.3. Épített örökségünk (műtárgyak és műemlékek, népi építészet)

Bihari Nagy Éva

Az óra célja a magyar népi építőműveltség leíró néprajzának, történeti rétegeinek, táji változatainak és interetnikus kapcsolatainak bemutatása és elsajátíttatása, illetve az előadás a magyar település-néprajzi kutatásokról ad átfogó ismereteket.

A népi építészet architektúrális jellemzői.

A népi építészet funkcionális struktúrája.

Gazdasági építmények.

A népi építészet jellegét kialakító tényezők.

Az építkezés folklórja.

A magyar népi építészet kutatásának története.

A település fogalma: valamely embercsoport lakó- és munkahelyének térbeli együttese.

Az óra célja egyben a műemlékvédelem feladatainak, céljainak és eszközeinek, valamint a műemlékek típusainak általános bemutatásán túl a népi épített örökség védelmével kapcsolatos speciális feladatok, problémák és lehetséges megoldások bemutatása. Ezen belül kiemelten kezeli a tájházak és néprajzi szabadtéri múzeumok műemlékvédelmi szempontú értékelését. Kitér a népi műemlékek a terület és településfejlesztéssel kapcsolatban álló vonatkozásaira is.

Településnéprajz: a települést komplex társadalmi és kulturális jelenségeknek értelmezi. Olyan ága a néprajztudománynak, amely elsősorban a paraszttelepülések (tanyák, falvak, agrárvárosok) formájának, településrendjének leírásával, összehasonlításával, eredeztetésével, valamint a népi társadalom, a településrend és a hagyományos gazdálkodási mód összefüggéseinek, egymásra hatásának kutatásával foglalkozik. Településformák: csoportos települések, szórványtelepülések. A település formája lehet: szórványos település, tanyaközpont, szoros település, csoportos település, soros, fésűs beépítésű település, út-menti, patak-menti, völgyi, alföldi-kertes, hegyközségi, szőlőbeli település stb. A falu kialakítása lehet: halmazos, keresztutcsás, párhuzamos utcás, egyutcsás stb. formájú.

Az óra felépítéséhez hozzátartozik a telek épületeinek a megismertetése, táji sajátosságok kiemelése (csűr, pajta, terménytárolók bortároló épületek, állattartó épületek). A lakóépületek is különféle lehetnek az enyhely és ideiglenes szárnyéktól a fejlett nagyméretű lakóházig. Változatos alakjai vannak a gazdasági épületeknek és a közösség által fenntartott épületeknek (cédulaház, csárda, bikaistálló) is. Különös figyelmet érdemelnek a népi kismesterségek (kovács, fazekas, tímár, kékfestő, gubás, kalapos, szappanfőző) műhelyek, továbbá a szárazmalmok, szél-, vízimalom, olajütők, kallók stb.

A védelmet érdemlő épületeket, építményeket különféle szempontok alapján osztályozzák. Hatósági szabályozás alapján létezik *műemlék*, *műemlék jellegű* és *városképi jelentőségű épület*.

A népi építészet műemléki vonatkozásaira Vargha László tanulmányai mutattak rá. Fogalmának meghatározása után e tanulmányban is a műemléki terület újabb kibővülésével találkozunk. A népi építészetnek is természetes kerete a település. A telekelrendezésben is különleges típusok vannak: csoportos telek és udvar, soros telek és udvar, kerített hajlék stb. A kerítés, a sokféle kapu tájanként mind jellemzően más és más.

További védelem kérdését vetik fel a népi építészet terén a faluképek is, melyeknek sokszor egységes szép hatása a szervesen beiktatott új építkezésekkel bomlik meg, anélkül, hogy a téren bizonyos építészeti és művészeti rend lenne.

Fontos cél, hogy a pedagógusok átfogó képet kapjanak a hazai örökségvédelem másfél évszázados történetéről, mai helyzetéről, s az így megszerzett ismereteket későbbi tudományos- és terepmunkájuk során hasznosítani tudják. A képzés az alapvető és általános tudásanyagban belül elsősorban a rurális építészeti örökségre fektet hangsúlyt.

Az óra központi kérdése: „Termelő” épített örökség: a ma épülete a jövő műemléke? Életmódváltozások: globális hatások és tájegységi karakterek viszonya a jelenkori vidéki építészetben.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

Balassa M. I. (1985): A parasztház évszázadai. Békéscsaba.

Barabás J. – Gilyén N. (2004): Magyar népi építészet. Mezőgazda Kiadó, Budapest.

- Bárth J. (1996):** Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya. Kalocsa.
- Cseri M. – Sári Zs. (szerk.) (2010):** Vidéki életmódváltozások a 20. században. Szentendre.
- Dám L. (1992):** Építkezés. Néprajz egyetemi hallgatóknak 13. Debrecen.
- Dám L. (1995):** A magyar paraszti állattartás építményei. Ház és Ember, 10.
- Fekete I (2005):** Műemlékvédelem és örökség Magyarországon: intézménytörténet, perspektívák, vélemények. In: Világosság 2005/6. 101–116. <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00017/pdf/20050411210419.pdf>
- Gerő L. (szerk.) (1984):** Magyar Műemléki ABC. Budapest.
- Román A. (2004):** 487 bekezdés és 617 kép a műemlékvédelemről – Terc, Budapest.
- Szentesi E. (2012):** Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. In: Műemlékvédelem, 2012/1–2. 2–29.
- Vajkai A. (1948):** A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Budapest.
- Vargha L. (szerk.) (1955):** A magyar falu építésze. Budapest.

4.4. Múzeumpedagógia (A múzeumlátogatás előkészítése – a hagyománytisztelő és -éltető szemléletmód kialakításának módszerei és lehetőségei)

Bihari Nagy Éva

Az előadás során a pedagógusok megismerkednek a néprajzi, honismereti ismeretek tanításának művelődéstörténeti előzményeivel, történetével oly módon hogy ez beágyazódjon a néprajztudomány általános fejlődés-vonalába. A néprajzi, honismereti ismeretek oktatásának elméleti programjait valamint, ezekkel párhuzamosan a gyakorlati próbálkozásokat behatóan elemzik az előadások. Fontos fejezetét jelentik a néprajztanítás történetének a tanítási órák keretein kívüli oktatási formák és az ezekhez kapcsolódó gyakorlati foglalkozások, tevékenységek.

A múzeumpedagógia fogalmának körülhatárolásával, valamint a múzeumpedagógia különböző korszakokban keletkezett definícióinak elemzésével indul az előadássorozat. Részletes elemzést kapnak a résztvevők arról a múzeumok irányában megnyilvánuló társadalmi elvárásrendszer-ről, amely a múzeumpedagógia kifejlődéséhez elvezetett. A gyakorlati múzeumpedagógiához közelítve a múzeumpedagógiai tevékenység alapelveivel, valamint a múzeumpedagógiai foglalkozásokkal ismerkednek meg a képzésen. Számtalan konkrét gyakorlati példa bemutatása illusztrálja az előadásokat.

Fontos hogy a pedagógusok értsék a múzeumok értékmegőrző és kulturaközvetítő szerepének legújabb kori kihívásait. A képzés során a résztvevők három területtel ismerkedhetnek meg:

- a) Múzeumok és iskolák partnersége: „*Gyermekközpontú múzeum*”
- b) Élmény a múzeumban: „*Látványos múzeum*”
- c) Múzeumok az informális tanulásért: „*Virtuális múzeum*”

A múzeumpedagógia oktató, nevelő és ismeretterjesztő céllal közvetíti a látogatók számára a múzeumokban felhalmozott tudást és ismereteket, az életkori sajátosságoknak és a célcsoportnak megfelelő módszerekkel, amely módszerek elemzése a képzés egyik fontos feladata. A múzeumpedagógiai tevékenységek célja, hogy a múzeumok gyűjteményei, kiállításai értelmezhetővé és hasznosíthatóvá váljanak a látogatók, a formális okta-

tásban részt vevő gyermek- és ifjúsági korosztály számára. A kulturális örökség digitalizálása és ennek szerepe az információs társadalomban. Digitalizált állományok a közreadás formái, internetes megjelenítés, használat belső hálózaton. Digitalizált tartalmak további hasznosítási lehetőségei: CD-ROM, virtuális kiállítás, kiállítási és oktatási segédlet készítése. A kurzus során a gyűjteménydigitalizálás technológiájáról, tájékozódunk valamint a közreadás folyamatáról, gyakorlati ismereteket szereznek a digitalizált tartalmak legfontosabb felhasználási, alkalmazási lehetőségeiről. Az előadás fontos feladata, tudatosítani, hogy a modern múzeum kommunikációjában a legfontosabb cél a gyűjtemény autentikus és élményszerű bemutatása, amely hagyományos és korszerű módszerek egymás mellett élésében valósulhat meg a legtokéletesebben. A pedagógusok megismerhetik a legjelentősebb sajátosan múzeumi komplex kommunikációs eszköz, a kiállítás létrehozásának szempontjait és jellemzőit, valamint a múzeumok működését, a múzeum imázsát, és a látogatás általános benyomását meghatározó tényezőket

Szemináriumi jelleggel a részt vevők megnéznék egy kiállítást és az elméleti elhangzottak alapján alkalmazzák a bemutatott kiállításhoz készítenek egy foglalkoztató füzetet.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

- Ébli G. (2005):** Az antropologizált múzeum. Közgyűjtemények átalakulása az ezredfordulón. Válogatott írások. Typotex kiadó, Budapest, 2005. 28–46.
- Fejős Z. (2003) (szerk.):** *Néprajzi jelenkutatás és múzeumi gyűjtemények változása.* Néprajzi Múzeum. (MaDok füzetek 1.) Budapest.
- Fejős Z. (2005):** A néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. In György Péter – Kiss Barbara – Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi emlékezet.* 69–76. Budapest.
- Foghtúy K. – Harangi A. (szerk.) (1996):** Gyerekek a múzeumban. Tárogató Kiadó, Budapest.
- Foghtúy K. (szerk.) (1993):** Múzeumpedagógia. Útmutató pedagógusok számára. Budapest, Korona Kiadó.
- Glatz F. (1978):** Újkori muzeológia mint történeti forrástan és kultúrtörténet. Századok, 112. évf. 1. sz. 1978. 134–153.

- Korek J. (1998):** A muzeológia alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 113–220.
- Németh E. (1996):** A Múzeumfalu titkai. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged 1996.
- Vásárhelyi T. – Simkó I. (2004):** Múzeum az iskolatáskában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Vásárhelyi T. (2002):** Gondolatébresztő, vitaindító a múzeumok kommunikációjáról és kiadványairól. Múzeumi közlemények 2002/1. 64–68.

4.5. Néprajz és média (fotók, videók, archív felvételek)

Bihari Nagy Éva

A hagyományos tantárgyak esetében az elsődleges ismeretforrás a tanulók számára a tankönyv, a mi esetünkben alig beszélhetünk forgalomban levő vagy erre alkalmas iskolai alaplunkáról. A hallgatók szerezzenek jártasságot az információhordozó rendszerek tervezésében, használatában. Szerezzenek jártasságot CD ROM-ok alkalmazásában, ismerjék meg milyen feltételeknek kell eleget tenni az oktatásban történő felhasználás szempontjából. A hallgatók sajátítsák el az oktatásban használható taneszközök alkalmazási lehetőségeit. Médiatechnika alkalmazása az oktatásban. CD-romok oktatásban azok felhasználása, a gyakorlati alkalmazás szabályai. Informatikai módszerek az oktatásban. Informatikai eszközök hatékony alkalmazása. A PowerPoint program. Digitális tananyagok, taneszközök. A hallgatók megismerik az igényes, tudományos ismeretterjesztés leggyakoribb típusait, szervezeti formáit, megjelenésének színtereit. Képes felismerni a hagyománnyal, kultúrával kapcsolatos cikk, hír, adatközlő, tudományos és ismeretterjesztő cikk módszertani sajátosságait. Interjúkészítés, beszélgetések, módszertani problémái. Televíziós honismereti, nemzeti, néprajzi ismeretterjesztő műsorok tartalmi, dramaturgiai, film formanyelvi, esztétikai és etikai sajátosságai.

Az órák az élményközpontú pedagógia elméleteire építenek. Az élményhez kapcsolódó ismeretek egyrészt tartósabbak, másrészt, mivel az érzelmeket is megmozgatják, a mélyen fekvő meggyőződések szintjéig juthatunk el. A hon- és népismeret tanítása során a vizuális ismeretanyag megismerése és azok interpretálása elengedhetetlen. A képi megjelenítés sok változatából válogathat a tanár. A hallgatók megismerik, hogy használják egy-egy témához a szakkönyvekben található szemléletes rajzokat, ábrákat, fotókat, néprajzi diákat, valamint a néprajzi, honismereti kisfilmeket. A hivatalos források mellett a családi fotóalbum, a nagyanyák emlékkönyveinek, katonaősök levelei stb. ezek értelmezése gazdagíthatja a tanulók ismereteit.

Milyen a néprajzi értékű fotó?

[A fényképezés osztályozási rendszerei.

A fényképkészítés módjai: eredete, típusa, célzatossága, fényképész viszonya az alanyhoz, a fényképkészítő.

A fénykép eredetisége [etnofotoshop, montázsok, szerkesztett képek, stb.]

A fénykép típusai

A fényképezés alkalmai, ideje, életszerűsége.

Technikai (elektronikus) képek. Síkokba kódolt (fotó, képernyő, vetítőtáblán, virtuális képek). Elektronikus (technikai) képek kora – elektronikus technológiák (telefon, rádió, televízió, hang- és videoszalagok, skype, okos telefon, tablet) – másodlagos szóbeliséget is létrehozhatnak. Az írás nem törli el a képeket: kezdetben a kép és a szöveg dialektikája a jellemző (pl. a képek szövegeket illusztrálnak, a szövegek képeket írnak el. A technikai képek teremtenek-e közösséget (interaktív multimediális közösség) pl. e-mail kapcsolatok, interaktív tévé- és rádiójátékok stb. Valódi-e ez a közösség?

A néprajz az „élő történelem”, ami a még tapintható eszközök, régi fotók, családi emléktárgyak, filmek, iratok, könyvek révén átélhetővé teszi a múltat. A média átszövi az életünket. Ismerjék meg a résztvevők a média műfajait, betekintést nyerjenek azok használatába, rövid gyakorlatok, saját készítésű rövid bemutatók segítségével. Manapság ritkán találkozunk a sokféle média felületen a kultúra, a hagyományok témakörét érintő népszerű, ismeretterjesztő tartalmakkal.

Gyakorlat és elmélet: Magunk is média szereplőkké válhatunk bármikor. Bármikor szükség lehet arra, hogy a saját területünkről beszámoljunk a média változatos eszközeit igénybe véve.

Milyen üzeneteket kapunk a múltból? – fotók üzeneteinek elemzése (Stílusok / bulvár, közszolgálati, helyi... /beszédstílus, testbeszéd, öltözködés)

Műfajok elemzése. Mit üzennek a videók, time – lapse bemutatók a városokról. Izgalmas műfaj, unalmas tartalom. Izgalmas tartalom, unalmas műfaj.

Gyakorlat: riportok és áriportok készítése a riporter és a riportalany viselkedése, csapdák kivédése. Spontaneitás és tervezés.

Műfaj: tudományos előadás – különféle formában

(Miben különbözik egy mozgóképes feldolgozás az élő, katedrán tartott előadástól. Példák, stílusok bemutatása - Övegestől a Mindentudás Egyeteméig).

Csapdahelyzetek, az előadó felkészülésének buktatói. Új műfajok keresése, kitalálása. Prezi prezentáció

Műfaj: Vitaműsor, vetélkedő (A szereplők kiválasztása. A vita előzetes szimulálása a forgatókönyv alakítása során. Példa a múltból: Csepű, lapu, gongyola).

Hogyan lehetne ma népszerűsíteni a néprajzi hagyományokat, (ünnepek, szokások, ételek), érdeklődés felkeltése, a néző manipulálása. Reklámozás. Üzenet a jövőnek. Internetes felületek kihasználása.

A felkészüléshez kötelező és ajánlott irodalom:

D. Buckingham (2005): Médiaoktatás. Új Mandátum Kiadó.

E. Babbie (1996): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.

F. Birkenbihl (1998): Kommunikációs gyakorlatok. Trivium.

Feischmidt M. (1997) (szerk.): Multikulturalizmus. Osiris, Budapest.

Hováth J.: A televízió és az üzlet; televíziós műsortípusok; a televíziós személyiség. (<http://mek.oszk.hu/00100/00143/00143.htm>)

Kárpáti A. (2002): Informatikai módszerek az oktatásban. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Tudományos ismeretterjesztés a magyarországi televízióban. Világosság 2003. 7–8. sz.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE